

An early Christian cemetery at Björned in northern Sweden

Stable isotope analyses of skeletal material

By Anna Linderholm, Karin Andersson, Carl-Magnus Mörth, Leif Grundberg, Barbro Hårding and Kerstin Lidén

Linderholm, A. et al., 2008. An early Christian cemetery at Björned in northern Sweden. Stable isotope analyses of skeletal material. *Fornvännen* 103. Stockholm.

The cemetery of Björned in the parish of Torsåker, Ångermanland in northern Sweden has caught the attention of several researchers. It is a unique site for several reasons and its well-preserved bones has enabled a number of scientific investigations. The people buried at the site seem to belong to an early Christian congregation not mentioned in extant written records. They seem to have lived longer than people buried at contemporary sites in Scandinavia and to have been as tall as the tallest contemporary populations. So who were these people and where did they come from? In order to address these issues we analysed the stable isotopes of carbon ($\delta^{13}\text{C}$), nitrogen ($\delta^{15}\text{N}$) and sulphur ($\delta^{34}\text{S}$) in remains derived from 42 individuals. The results indicate that the population had a fairly homogeneous diet but that its members were of varied origin in terms of geological background.

A.L., K.A., K.L.: *Archaeological Research laboratory, University of Stockholm, SE-106 91 Stockholm, Sweden*

C.M.M.: *Department of Geology and Geochemistry, University of Stockholm, SE-106 91 Stockholm, Sweden*

L.G.: *Swedish National Maritime Museums, Box 27131, SE-102 52 Stockholm, Sweden*

B.H.: *County Administrative Board of Gävleborg, SE-801 70 Gävle, Sweden*
anna.linderholm@arklab.su.se

We report here on analyses of skeletal material from the Late Viking Period – Early Medieval cemetery of Björned in the parish of Torsåker, province of Ångermanland, northern Sweden. The site is in one of the region's central settlement areas, at the mouth of River Ångermanälven, in a Late Iron Age landscape characterised by pagan cult, as seen in the surrounding place names: Hov, Torsåker etc. (Grundberg 2005b). The province of Ångermanland was at the time on the northern border of farming settlement and a transit centre for goods. The site had direct

means of contact both to the west, up the river and over the mountains, and to the east across the Baltic. Far contacts have also been confirmed by finds in the area: such as numerous silver hoards and richly furnished Viking Period burials in mound cemeteries at Björkä and Holm. The area's wealth was obviously based on its control over trade in furs and other goods from the hinterland hunting grounds to the north (Grundberg & Hårding 2003; Grundberg 2005a).

The cemetery was excavated in 1988–1994, as part of the Styresholm Project conducted by Väs-

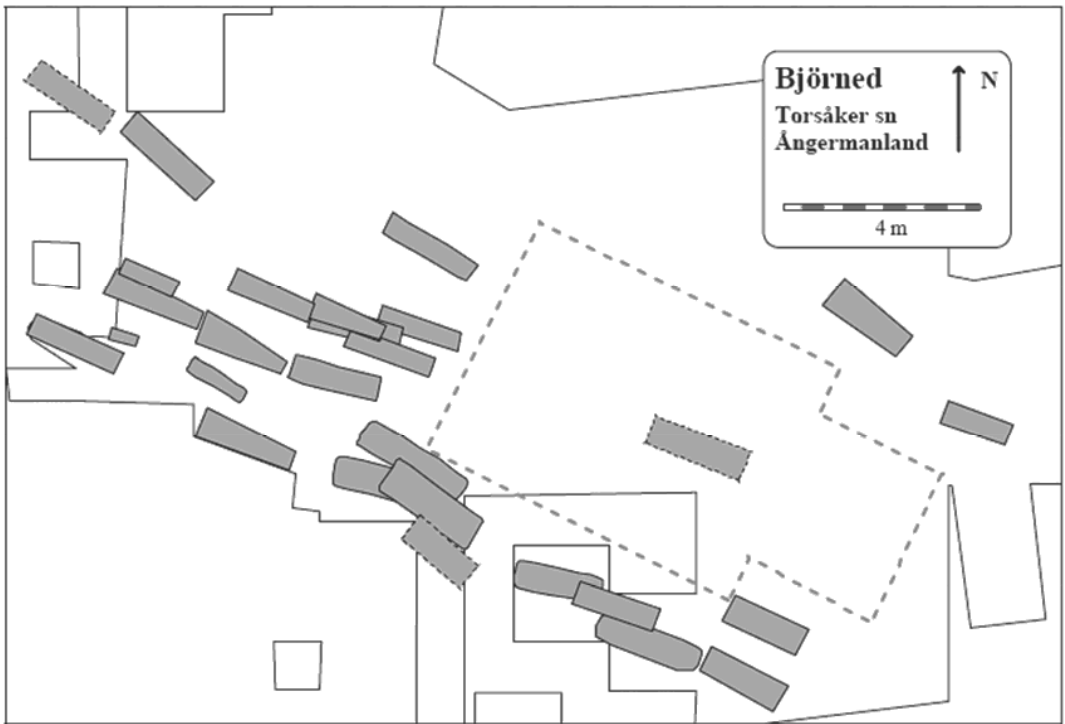

Fig. 1. The cemetery at Björned, with graves shown in grey and a possible location for a wooden church marked with a hatched line. Burial 50 was situated within the possible church (Grundberg & Hårding 2003, p. 13).

ternorrland County Museum and Håla folk high school in cooperation with the University of Umeå and others (Grundberg 2005b). The investigators concluded that the site had been in use from the 4th through the 13th century AD. Eleven previously published radiocarbon dates for the cemetery cover 250–300 years and span the 10th through the 13th centuries (Grundberg 2006). So far, over fifty individuals have been identified in the cemetery, of which thirty had a proper burial context. All were burials orientated west–east with the heads to the west, under flat ground, and sometimes in coffins, indicating Christian burial customs. By the end of the 13th century, when the parish church in Torsåker had already been built, the cemetery was no longer in use. No physical traces of any church have been found at Björned (Grundberg 2006), though it has been speculated whether burial number 50 might have been located within a wooden

church, as a founder's grave (Grundberg 2005b; fig. 1).

The change in burial customs from cremation to inhumation probably took place during the 10th century at Björned, making these some of the earliest Christian burials in northern Sweden. So who were these people buried at Björned who lived in an area with abundant trading contacts, and where did they come from?

The issue of the origins of artefacts and human remains has interested archaeologists since the beginning of the discipline, whereas the focus of questions concerning what and/or who moved has oscillated. For obvious reasons it has been easier to study moving artefacts than moving humans, but with the development of new techniques within the field of biomolecular archaeology, the study of individual people on the move has attracted renewed attention.

Diet has strong cultural and regional conno-

tations and is generally regarded as being something of a persistent structure that is resistant to change. Diet can thus be used to provide information on mobility and cultural coherence. One way to infer prehistoric diet is through stable isotope analysis, a set of methods that has long been applied to archaeological problems (Vogel & van der Merwe 1977; Schwarcz & Schoeninger 1991; Schoeninger & Moore 1992; Katzenberg 2000; Richards et al. 2003b; Kellner & Schoeninger 2007). The information to be inferred from such analyses concerns whether the digested protein originated from terrestrial or marine resources ($\delta^{13}\text{C}$), from which trophic level in the food chain it originated ($\delta^{15}\text{N}$) and site-specific information given by the sulphur signal for a specific regional environment ($\delta^{34}\text{S}$). By using local animals as reference material to infer human diet and determine the local sulphur signal, it is possible to compare the diets of individuals buried in a cemetery and trace differences in diet and mobility. It is also possible to use bone elements and teeth to study changes in diet over an individual's life span (Eriksson 2003).

In the present case we analysed the stable isotopes of carbon, nitrogen and sulphur in various skeletal elements and teeth and in animal remains found at the cemetery at Björned to infer diet and mobility. For comparison purposes we also included some human samples from nearby Viking Period cemeteries at Björkå (four samples) and Holm (one sample), excavated in the 1940s and 50s (Hårding 1997; Grundberg 2005a).

Material

Most of the skeletal material was very well preserved, and around 30 of the more than 50 individuals excavated had at least one skeletal part still in the original position, so that the position of the burial could be determined (Grundberg 2005b). Approximately fifteen individuals had an almost intact skeleton, and of the total of 27 individuals that could be osteologically determined as to sex, 23 were males and 4 females (Grundberg & Hårding 2003). Some of these individuals were also subjected to sex determination by aDNA, whereupon the results of the two analyses turned out to be in complete agreement. It was also possible to identify five addi-

tional individuals as males by aDNA analysis, making a total of 28 males (Grundberg et al. 2000). The low proportion of females at Björned has led to the conclusion that the cemetery may have been spatially gender-segregated, as seen at certain other Medieval cemeteries, e.g. Västerhus in the nearby province of Jämtland (Gejvall 1960). It seems that only the southern part of the Björned cemetery has been excavated, and that the women were buried in the northern part. This part of the area has been badly damaged, however, and cannot be excavated, partly because of a 20th century barn (Grundberg 2005b).

The average heights of the males (174 cm) and females (164 cm) at Björned are comparable with those of the tallest populations in Medieval Scandinavia, whereas average life span at Björned, 32.7 years for males, is higher (Grundberg & Hårding 2003). The population's overall health seems, on the basis of skeletal features, to have been good, especially in comparison to the Västerhus cemetery (Grundberg 2005b).

Of the 50 individuals identified at Björned, 37 were included in the analyses of stable isotopes (table 1; fig. 2). In six individuals both teeth and bone were analysed, to detect any changes in diet from childhood to adulthood. Several animals were included as reference material for the dietary reconstruction and to identify the site's local sulphur signal. The animal samples included were bones of cattle, horse, pig, sheep/goat, hare, fish and a seal that were available from the excavation, probably derived from Late Iron Age settlement at the site. We also included a salmon specimen from the nearby Late Medieval fortress site of "Pukeborg" (Wallander 2005; table 2). Although this salmon bone is from a different period, we deemed it important to include it in the material since the salmon is a migrant fish with intermediate $\delta^{13}\text{C}$ values, and was an important food item in the region over a very long stretch of time (Nordlander 1934; Stattin 2005).

Two of the individuals from the Viking Period cemetery at Björkå were identified morphologically as females and two as males, all adults (Hårding 1997; table 1). No sex or age determination was available for the single individual from Holm.

Some of the present material has been included previously in biomolecular studies, giving evidence of the very good preservation conditions at the site for bones and teeth. The biomolecular analyses performed on those occasions had included both bacterial and human DNA as well as stable isotope analysis (Nuorala 2004; Götherström et al. 2001; Andersson 2006).

Method

Analysis of the stable isotopes ^{13}C and ^{15}N has become a standard method in archaeology (Ambrose 1993; Sealy 2001; Eriksson 2003). The information it provides concerns the origin of an individual's dietary protein, i.e. whether the diet was based on marine or terrestrial resources. The third stable isotope studied here, the sulphur isotope ratio $^{34}\text{S}/^{32}\text{S}$ (expressed in the usual notation as $\delta^{34}\text{S}$, by analogy with $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$), has been introduced into archaeological studies relatively recently and is held to provide information on the geological background from which the ingested protein originated (Richards & Hedges 1999; Richards et al. 2001; Richards et al. 2003a; Privat et al. 2007).

The protein collagen, which is used in dietary reconstruction, is made up of 18 amino acids all containing carbon and nitrogen, whereas only one, methionine, contains sulphur (Brady & Weil 1999). Although the sulphur itself is only 0.16% of total collagen by weight, it constitutes 0.5% of mammalian collagen by volume (Ambrose 1993), which is more than enough for measurements. The variation in sulphur isotope values is based on the fact that plants obtain their sulphur from three natural sources: organic matter, soil minerals and atmospheric sulphur gases. It then enters the food web predominantly in the form of sulphide ions (from sulphate assimilation) and plays an important role in several animal proteins (Brady & Weil 1999). The range of sulphur isotope values varies between ecosystems, from -10‰ to +20‰ in marine systems and terrestrial ecosystems and from -22‰ and +20‰ in freshwater systems (Soloman et al. 1971; Peterson & Fry 1987). Trust & Fry (1992) showed that the fractionation of sulphur within plant ecosystems is small. As the combination of the three sulphur sources mentioned above may vary

from one geographical location to another, the $\delta^{34}\text{S}$ value in local plants and in animals feeding on those plants will vary accordingly (O'Connell & Hedges 1999; Macko et al. 1999; Bol & Pflieger 2002; Sharp et al. 2003; Buchardt et al. 2007). Hence, if people move between ecosystems with different sulphur "finger prints" it will be possible to detect this in an analysis of their bone and teeth. Bone collagen has different turnover times in different skeletal elements, while the collagen in teeth undergoes no turnover at all. This makes it possible to study life-history changes in an individual's diet (Lidén & Angerbjörn 1999; Eriksson 2003).

Collagen was extracted from various skeletal elements following Brown et al. (1988) in a designated bone laboratory at the Archaeological Research laboratory in Stockholm. The samples were demineralised in a 0.25M HCl solution for 48 hours at room temperature, then filtered and washed twice with deionised water through a glass filter. After addition of 0.01M HCl, the samples were incubated at 58°C overnight in order to dissolve the organic material. The dissolved organic residue was then filtered and washed with deionised water through an ultrafilter (30,000 MWCO Amicon Ultra-15 Centrifugal filter device, Millipore), removing particles of less than 30kDaltons. Particles larger than 30kDaltons are likely to be undamaged collagen. The residual solvent was then transferred to a 2 ml Eppendorf tube and frozen at -80°C, after which the sample was freeze-dried and weighed. The stable isotope analyses were performed on a Carlo Erba NC2500 elemental analyser connected to a Finnigan MAT Delta+ isotope ratio mass spectrometer (IRMS) at the Department of Geology and Geochemistry, University of Stockholm. The precision of the measurements was $\pm 0.15\%$ for both $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$, and $\pm 0.2\%$ for $\delta^{34}\text{S}$.

Post mortem degradation in bone occurs in at least three ways: chemical deterioration of the organic phase, chemical deterioration of the mineral phase and microbiological attack on the overall composition. In addition, several parameters are involved in the loss of collagen from bone, the main ones being time, temperature and pH (Collins et al. 2002; Hedges 2002). In

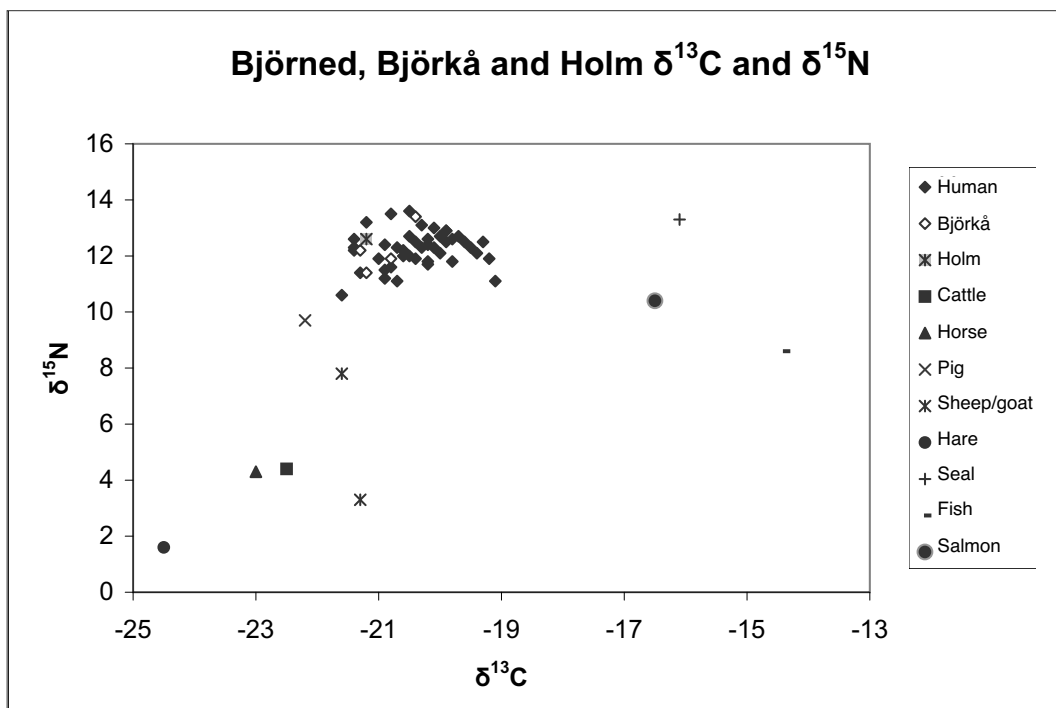

Fig. 2. Plot of carbon and nitrogen values for Björned, Björkå and Holm.

order to control for diagenetically altered bone, we used the parameters put forward by De Niro (1985), Ambrose (1990) and Van Klinken (1999). The ratio C/N should fall into the range 2.9–3.6, the collagen should fall in the stipulated interval of 15.3–47% for carbon and 5.5–17.3% for nitrogen and the collagen yield should be larger than 1%.

Results

Only one sample had to be rejected due to poor preservation (Table 1). Carbon and nitrogen values were obtained for all 42 individuals under study (37 from Björned and 5 from Björkå and Holm), and for the nine animals, including the samples from Björkå, Holm and “Pukeborg” (fig. 2; tables 1, 2). The $\delta^{13}\text{C}$ values ranged from -21.6‰ to -19.1‰ in the human samples, with a mean of -20.4‰ (s.d. = 0.6). In the animals, $\delta^{13}\text{C}$ ranged from -24.5‰ (hare) to -16.5‰ (salmon). The $\delta^{15}\text{N}$ values ranged from 10.6‰

to 13.6‰ in the human samples, with a mean of 12.3‰ (s.d. = 0.6). In the animals, $\delta^{15}\text{N}$ ranged from 1.6‰ (hare) to 13.3‰ (seal).

Five individuals were also successfully analysed for intra-individual differences, comparing teeth (one of the pre-molars or one of the first, second or third molars) with bones (table 1). Since collagen has a turnover time of 10–15 years in bone, the information obtained from the isotope values represents the diet over the last 10–15 years of an individual’s life, whereas collagen in the teeth is metabolically inert and represents diet at the time of tooth formation (Balasse et al. 1999). A shift in diet during an individual’s lifetime is shown in fig. 3, where $\delta^{13}\text{C}$ values as a child lie between -20.9‰ and -19.1‰ and $\delta^{13}\text{C}$ values for the adults between -21.6‰ and -20.4‰ . The trend here seems to be for a shift towards a more terrestrial diet in adulthood, though it is not statistically significant ($p = 0.056$ with ANOVA). $\delta^{15}\text{N}$ values rang-

Grave	Sex	Age	Fragment	¹⁴ C BP	δ ¹³ C (‰)	% C	δ ¹⁵ N (‰)	% N	C/N	δ ³⁴ S (‰)	% S
A1a	-	adult	radius dx	910+/-100	-20,2	46	11,8	16,1	3,3	6,9	
A1b	M	7-8	-	395+/-195	-20,9	43,3	11,5	16,3	3,1	-1,7	
A2	M	20	fibula		-20,1	38,3	13	12,8	3,5		
A3	M	adult	scapula		-20,2	35,4	12,4	11,5	3,6		
A4	M	50	scapula	1009+/-66	-20,7	40,4	12,3	12,3	3,3		
A5	M	25-35	fibula	885+/-60	-20,3	45	12,3	16,2	3,3	2,8	0,2
A6	M	14-18	cranium	805+/-60	-21,4	39,4	12,6	13,8	3,3		
A6	M		M2		-20,2	40,4	12,6	14,4	3,3		
A7	-	6 m	cranium	1165+/-75	-20,5	40	13,6	14,3	3,3	15,5	0,4
A8	M	40-64	costa		-20,2	40,9	11,7	14,8	3,2		
A9	F	20-25	fibula		-21,6	38,8	10,6	14,3	3,2	8,5	0,2
A9	F		M3		-20,9	39,7	11,2	14	3,3		
A11	M	53-63	cranium		-20,9	40,6	12,4	14,9	3,2		
A12	-	10-24	vertebra		-20,7	41,5	11,1	15,5	3,1		
A15	-	adult	-		-20,8	43,7	11,6	16,2	3,2		
A16	M	56-65	scapula	775+/-65	-21	40,7	11,9	15,2	3,1	4,5	0,1
A16	M		M3		-19,5	42	12,3	14,7	3,3		
A17	M	adult	fibula		-20,1	43,7	12,3	16,3	3,1	3,3	0,2
A18	M	10-14	long bone		-20,6	36,8	12,2	12,3	3,5		
A19	M	adult	tibia		-20,8	40,3	13,5	14,9	3,2	5,1	0,2
A24	M	66-75	scapula		-20,3	43,9	13,1	16,5	3,2	2	0,2
A25	F	40	radius/ fibula	865+/-86	-21,4	45,4	12,3	14,4	3,7	4,5	0,2
A25	F		M3		-20,5	40,8	12,7	14,4	3,3		
A27	-	8	cranium	1010+/-70	-20	42,1	12,1	15,6	3,2		
A28	M?	15-20	fibula		-20,4	43,2	12,5	16,3	3,1		
A30	M	25	cranium		-21,2	40,6	13,2	15,2	3,1	1,6	0,2
A31	-	18 m	cranium		-19,6	41,9	12,5	15,8	3,1	3,3	0,2
A32	M	40-50	cranium		-20,4	39,9	11,9	15,2	3,1	6	0,2
A32	M		M1		-20,6	38,8	12	13,3	3,4		
A35	M	adult	cranium		-21,3	28,1	11,4	9,6	3,4		
A36	M	37-46	scapula		-20,5	41,7	12	15,7	3,1	12,4	0,2
A36	M		PM		-19,1	42,9	11,1	14,8	3,4		
A38	M	adult	long bone		-19,3	41,9	12,5	15,4	3,2	6,1	0,2
A39	M	adult	cranium		-19,4	40,1	12,1	15,4	3	6,3	0,2
A40	-	adult	cranium		-19,8	36	11,8	13,7	3,1	5,8	0,2
A41	M	adult	costa		-19,2	40,1	11,9	14,3	3,3	6,7	0,2
A42	-	6 m	cranium		-21,4	32,4	12,2	12,4	3,1	3	0,2
A46	M	15	costa	775+/-55	-19,7	42,7	12,7	14,7	3,4	5,9	0,2
A47	-	adult	cranium		-19,8	37,6	12,6	13,2	3,3	5	0,2
A48	M	25	long bone		-19,9	40,1	12,5	14,4	3,3	8,2	0,2
A49	F	25	fibula dx		-20	42,5	12,7	15,2	3,3	6,1	0,2
A50	-	adult	long bone	805+/-55	-19,9	32,3	12,9	11,5	3,6		
A300	M	20-24	cranium		-19,9	42,3	12,9	14,8	3,3	4	0,2
Björkä											
Ab	F	17-25	long bone		-21,3	42,7	12,2	15,2	3,3		
Björkä											
At	F	15	cranium	800-950	-20,8	39,8	11,9	14,2	3,3	2,8	0,2
Björkä											
32B	M	40-50	cranium	10th c.	-20,4	43,9	13,4	13,4	3,1		
Björkä											
34F	M	25-35	cranium	vendeltid	-21,2	40,1	11,4	13	3,2		
Holm					-21,2	40,1	12,6	13,8	3,4		
		Mean			-20,4		12,3			5,4	
		S.d.			0,6		0,6			3,4	

Table 1. Grave number, sex, age, bone fragment used, radiocarbon date and stable isotope values for all the individuals studied. Key: M=male, F=female, y=year, m=month, Ab=bottom sample, At=top sample. The struck-through sample failed to meet the quality criteria and has been excluded from the analysis.

Context	Species	$\delta^{13}\text{C}$ (‰)	%C	$\delta^{15}\text{N}$ (‰)	% N	C/N	$\delta^{34}\text{S}$ (‰)
F194	Cattle	-22,5	42,3	4,4	14,8	3,1	-3,2
F434	Horse	-23	43,1	4,3	15,4	3,3	
F921	Pig	-22,2	43,5	9,7	14,9	3,2	17,1
F154	Sheep/goat	-21,6	42,6	7,8	15,6	3,2	-1,1
A49	Sheep/goat	-21,3	35,4	3,3	12,9	3,2	
	Hare	-24,5	41,9	1,6	15,5	3,2	9,8
F965	Seal	-16,1	43,2	13,3	15,9	3,2	12,6
F440	Fish	-14,4	42,2	8,6	15,9	3,1	
Pukeborg	Salmon	-16,5	41,9	10,4	16	3,1	
Mean		-20,2		7,0			7,0
S.d.		3,6		3,9			8,8

Table 2. Context, species identification and stable isotope values for animals used as a reference material.

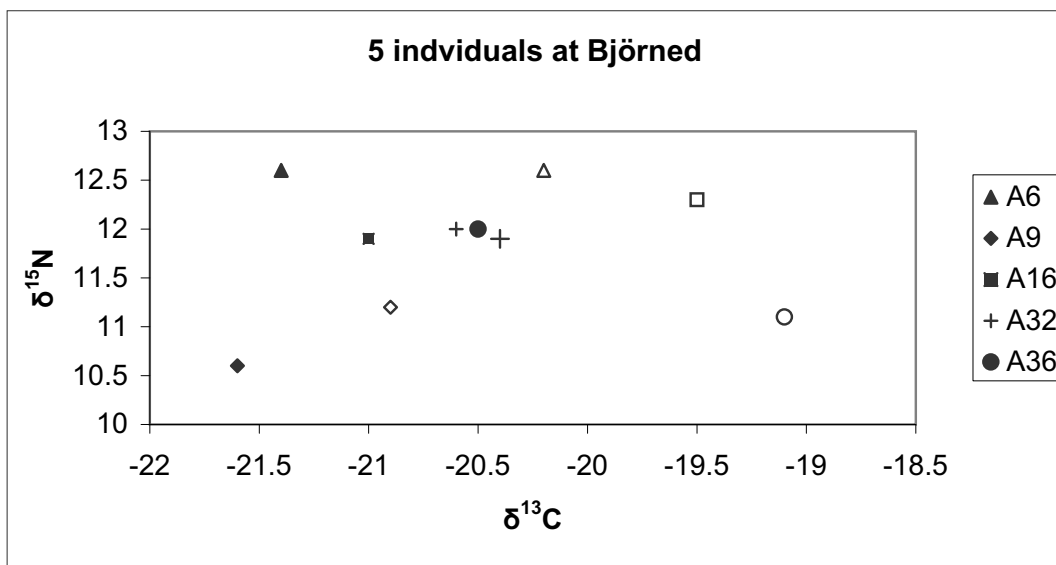

Fig. 3. Stable isotope measurements for five individuals in whom dietary shifts could be detected from childhood to adulthood. Child: small or unfilled symbols. Adult: large or filled symbols.

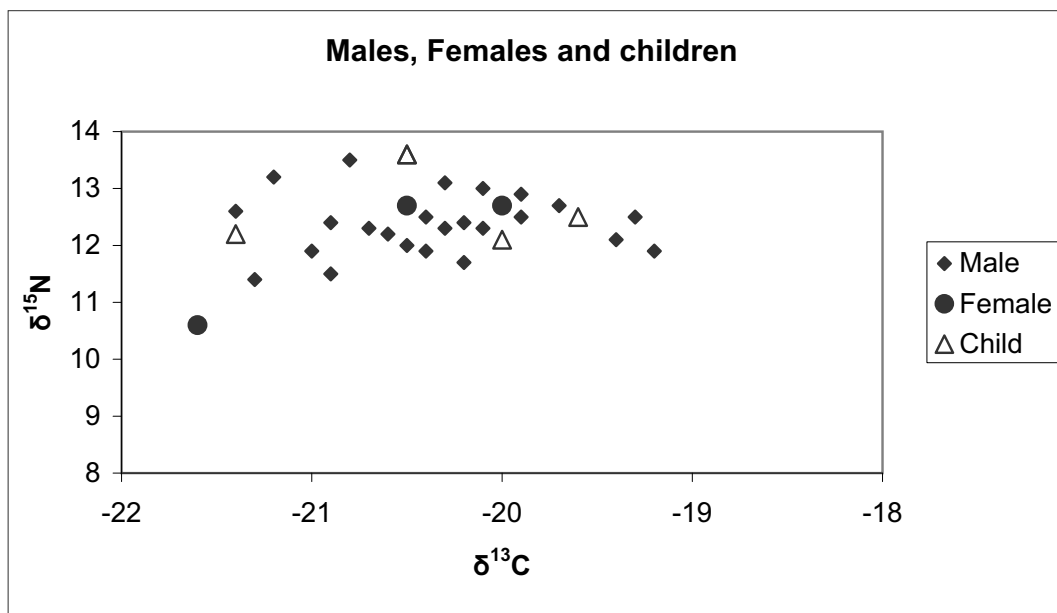

Fig. 4. Plot of carbon and nitrogen values for males, females, and children at Björned.

ed from 11.1–12.6‰ in childhood and from 10.6–12.6‰ as an adult, i.e. with no statistically significant difference ($p=0.93$ with ANOVA).

The results point to a fairly homogeneous diet among people buried at Björned, though the standard deviation for carbon (0.6‰) is higher than 0.3‰ which is considered typical of a population with a homogeneous diet (Lovell et al. 1986). The diet was mainly based on terrestrial resources, with a small contribution of protein from marine sources and in some cases a diet consisting of freshwater fish, providing elevated nitrogen values. This diet is also consistent with that of the pagans buried at Björkä and Holm (fig. 2).

There are no statistically significant differences between the males, females or children in either carbon values ($p=0.689$) nor nitrogen values ($p=0.213$), although very few females and children are represented in the analysis (fig. 4). There are indications, however, that some males buried at Björned may have had a higher proportion of freshwater fish in their diet than others, as seen in elevated nitrogen values. The fact that

children have elevated $\delta^{15}\text{N}$ values ranging from 12.4–15.8‰ may indicate a breastfeeding effect as well as a supplementation of their diet with freshwater fish.

The amount of collagen needed to measure sulphur isotopes is much larger than for $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ measurements (4–5 mg and 0.5 mg respectively). There was thus not enough collagen to measure sulphur in all the samples. All in all, $\delta^{34}\text{S}$ was analysed in 25 human individuals and five animals (fig. 5). The values ranged from -1.7‰ to 15.5‰ in the humans, with a mean of 5.4‰ (s.d.=3.4). In the animals, sulphur ranged from -3.2‰ (cow) to 17.1‰ (pig), with a mean of 7.0‰ (s.d.=8.8).

The sulphur values show a fairly large standard deviation, 3.4‰, indicating a varied origin for the diet. Unfortunately, the animals analysed have an even greater standard deviation than the humans, 8.8‰, making any discussion of the human population's origins difficult. The problem lies in a difficulty in deciding which animals may be regarded as local. The hare, for example, might be either a local animal or one brought in as a

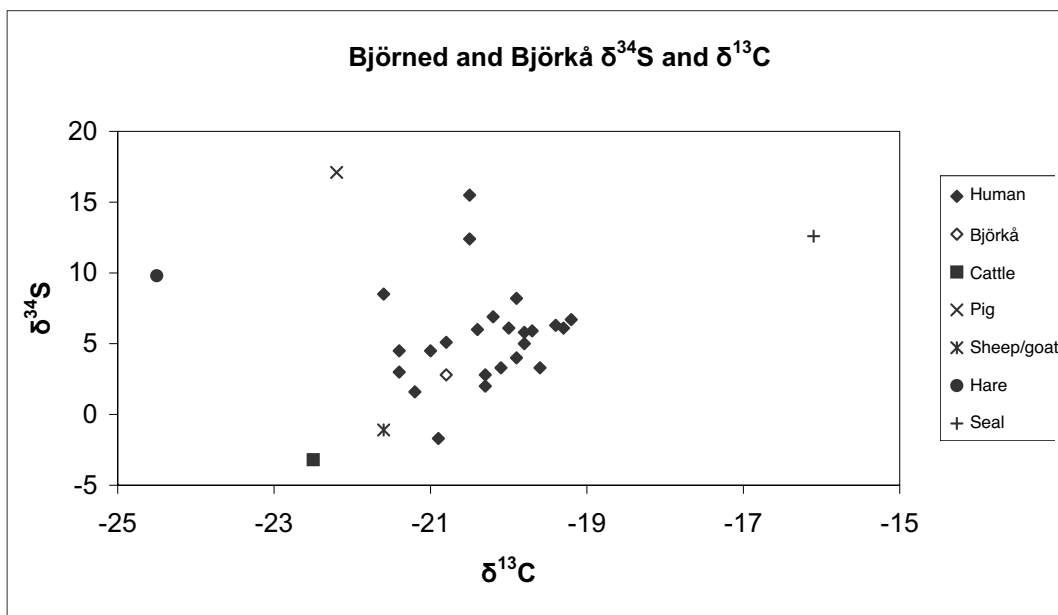

Fig. 5. Plot of sulphur values against carbon values for animals and humans at Björned and Björkä.

result of far-ranging hunting, while the pig with a very high sulphur value might also have been brought to Björned from somewhere else. All that remains, then, is to use the human individual from Björkä as a reference value for a possible local sulphur signature. This individual's sulphur value, +2.8‰, is much lower than the mean for Björned, thus indicating that most of the individuals from Björned would have originated from somewhere else. It is also interesting here that the possible "local" individual from Björkä is dated to approximately AD 800–950, and that most of the lower sulphur values at Björned appear at a much later date. This would indicate that the early individuals at Björned, with higher sulphur values than the local ones, originated from somewhere else, whereas the later individuals lived locally. There is a correlation between the $\delta^{34}\text{S}$ values and the calibrated radiocarbon dates, in that the sulphur isotope values are lower at later points in time ($r=-0.914$ and $p=0.011$; fig. 6), and the same holds true for the $\delta^{15}\text{N}$ values ($r=-0.926$ and $p=0.008$).

Discussion

Previous publications and studies on the material from Björned have focused on what the location of the site means, being situated in the northernmost area where great barrows (Sw. *storhögar*), Viking Period silver hoards and chamber graves are to be found, close to several hillforts, and also being the earliest known Christian cemetery in the area. The health status of the people buried at the cemetery has been studied using osteological and odontological material (Nuorala 2004; Grundberg 2006; Leden & Hårding ms; Alexandersen ms). Another aspect to be considered has been what sort of social group the buried population represents.

Who were the people buried at Björned? Did they all come from a local farm or did they originate from different places? A previously published biomolecular study of some of the Björned individuals based on aDNA aimed at determining whether the population represents one paternal lineage, i.e. that the site was a local farm cemetery. The study included ten male individuals and was based on alleles of a specific part

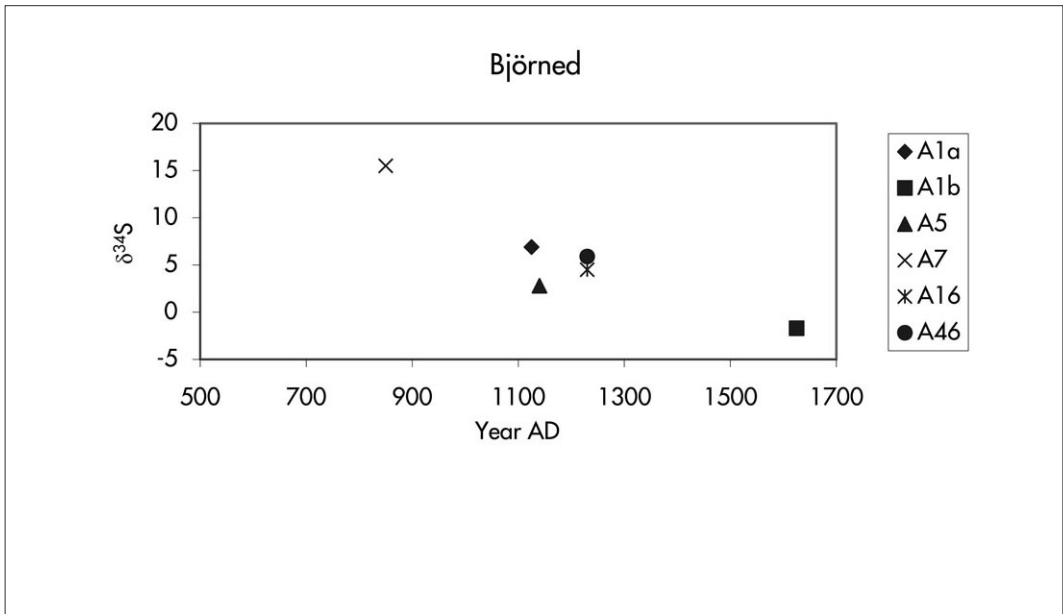

Fig. 6. Plot of sulphur values against time for six individuals from Björned.

of the Y-chromosome (DYS 388). In the light of the prevalence (83%) of a specific allele, it was deemed possible that all the males analysed except one could have been related (Grundberg et al. 2005). This in turn would support the hypothesis that the site was a local farm cemetery.

Bearing this in mind, the results of the isotope analysis are even more interesting. The carbon and nitrogen isotope values suggest that the Christians at Björned and the partly contemporaneous pagans at Björkä and Holm all had the same diet, and that the Björned population ate pretty much the same type of food over the three centuries represented by the analysed individuals. Three men, however (# A30, A19, A24), have slightly higher $\delta^{15}\text{N}$ values than the rest, with a mean value of 13.3‰ compared with the group mean of 12.3‰. The standard deviation is also less for these three individuals than for the whole population measured, 0.2 and 0.6 respectively. The higher nitrogen values could be taken to indicate a terrestrial diet mixed with some freshwater fish rather than any increased marine diet input, since the $\delta^{13}\text{C}$ values support a ter-

restrial diet. One of the men, A24, also deviates from the norm in another respect: several of his teeth were missing, due both to aplasia and periodontitis (Alexandersen ms). This must have been a major handicap and would have meant that the man's food had to be puréed for him. He also had a stiff hip and suffered from rheumatism (Leden & Hårding ms).

There is also a correlation between the radiocarbon dates and nitrogen values ($r=-0.926$ and $p=0.008$), which in turn would indicate a reduction over time in the intake of freshwater fish or salmon, as the nitrogen values are lower in later times. It is also interesting that intra-individual differences were detected in five individuals, who progressed from a diet with a slightly higher marine input in their childhood, as seen in the collagen extracted from their teeth, towards a more terrestrial diet with age. What this change represents is difficult to say. It might be due to children and adults having different diets in general, but this can be rejected since there is no statistical difference in either carbon nor nitrogen between the children and adults. Thus

for the present we have no explanation for this change in carbon values. Although there is only low-level variation in carbon and nitrogen isotope values, indicating that the individuals at Björned all had a very similar diet, the greater variation in the $\delta^{34}\text{S}$ values indicates that the food they ate came from different geographical locations.

Although few applications of $\delta^{34}\text{S}$ analyses to archaeological material have been published to date, there are two other studies from Sweden that can be used for comparison with the Björned sample. The first concerns a Neolithic passage tomb at Rössberga, Central Sweden, that shows a remarkable uniformity in $\delta^{34}\text{S}$ values (Linderholm et al. ms). Here 30 analysed individuals had a mean sulphur value of +10.6‰ and a standard deviation of only 0.7. The low standard deviation together with a comparison with local animals made it quite clear that this population had had a very homogeneous diet of local origin. The other study, which is closer in time to Björned, is from Birka, the Viking Period trading post (Linderholm et al. 2008). Here 24 individuals were analysed, giving a mean value of +5.2‰ and a standard deviation of 2.6. They had a completely different mean value from the individuals at Rössberga and also a much larger standard deviation. That the individuals buried at Birka were of varying origins is uncontroversial in view of what the site represents. The large standard deviation at Birka is similar to the value at Björned, and, taking the large standard variation in Birka as a reference for mixed origins, it is quite clear that the individuals buried at Björned must also have varied in this respect.

This makes it interesting to look closer at the individuals at Björned whose $\delta^{34}\text{S}$ values deviate from the presumed local value of +2.8‰, i.e. the individual from Björkä. The highest $\delta^{34}\text{S}$ value obtained here is from individual A7, a 6-month-old baby. This infant, who also has the oldest radiocarbon date (1165±75 BP) and may well represent the arrival of a Christian population from elsewhere, has a $\delta^{34}\text{S}$ value as high as +15.5‰. That an infant or child should have such a high value is an exception at Björned, for in general the adults have higher $\delta^{34}\text{S}$ values

than the children. This might be explained if the adults came from other geographical areas, with different $\delta^{34}\text{S}$ signatures, whereas most of the children had been born at Björned. The second highest $\delta^{34}\text{S}$ value, +12.4‰, was found in the case of individual A36, a male aged 37–46 years who also had a specific morphological epigenetic signature that sets him apart from the other individuals, being the only individual from Björned who had been exposed to violence, as seen from trauma to his skeleton (Grundberg & Hårding 2003). Could this further indicate that this individual was of a different origin?

The existence of a correlation between the sulphur values and radiocarbon dates, in that the younger the date, the lower the sulphur value, making it more similar to the presumed local sulphur signature, suggests that the founding population of this cemetery originated from a different area but that the later burials represent a local population.

To some extent, the isotope data contradict the genetic results published by Grundberg et al. (2005), in that the sulphur values indicate that the population at Björned originated from several different geographical locations, at least in the case of the early burials. The genetic data could be interpreted as suggesting that Björned was a patrilineal cemetery. On the other hand, the later generations of the buried population may represent a local farm, which would thus be corroborated by the DNA results.

Conclusions

Stable isotope analysis enables us to conclude that the diet of the adults buried at Björned did not change much over the 300 years represented by this material. There was no difference in diet between the Christians buried at Björned and the pagans buried at Björkä and Holm. However, intra-individual dietary differences over time were detectable in five individuals with a slightly more marine input in their childhood diet, as seen in the collagen extracted from their teeth, that became more terrestrial with age. The sulphur isotopes indicate that the people buried at Björned were of differing geographical origins, something seen most prominently in the early burials, with changes over time.

Acknowledgement

We wish to thank the Berit Wallenberg Foundation and the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities for financial support, Västernorrland County Museum for providing the samples and Heike Siegmund for assistance with the isotopic measurements.

References

- Alexandersen, V., ms. Odontologisk undersøgelse af skeletmateriale fra Björned og Björnkå.
- Ambrose, S.H., 1990. Preparation and characterisation of bone and tooth collagen for isotope analysis. *Journal of Archaeological Science* 17. London & New York.
- 1993. Isotopic Analysis of Paleodiets – Methodological and Interpretive Considerations. Sanford, M.K. (ed.). *Investigations of Ancient Human Tissue – Chemical Analyses in Anthropology*. Philadelphia.
- Andersson, K., 2006. *Diät och identitet. Analyser av kol-, kväve- och svavelisotoper från det kristna senvikingatida gravfältet i Björned, Torsåkers socken, Ångermanland*. CD-uppsats i Laborativ Arkeologi 2005/2006. Stockholms universitet.
- Balasse, M.; Bocherens, H. & Mariotti, A., 1999. Intra-bone Variability of Collagen and Apatite Isotopic Composition Used as Evidence of a Change of Diet. *Journal of Archaeological Science* 26. London & New York.
- Bol, R. & Pflieger, C., 2002. Stable isotope $\delta^{13}\text{C}$, $\delta^{15}\text{N}$ and $\delta^{34}\text{S}$ analysis of the hair of modern humans and their domestic animals. *Rapid Communications in Mass Spectrometry* 16. London.
- Boström, G.; Grundberg, L. & Puktörne, T. (eds), 2005. *Stora Ådalen. Kulturmiljön och dess glömda förflytna. Styresholmsprojektet – en monografi*. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXVII. Härnösand.
- Brady, N.C. & Weil, R.R., 1999. *The nature and properties of soil*. 12th ed. New Jersey.
- Brown, T.A.; Nelson, D.E.; Vogel, J.S. & Southon, J.R., 1988. Improved Collagen Extraction by Modified Longin Method. *Radiocarbon* 30. New Haven.
- Buchardt, B.; Bunch, V. & Helin, P., 2007. Fingernails and diet: stable isotope signatures of a marine hunting community from modern Uummannaq, North Greenland. *Chemical Geology*. Amsterdam.
- Collins, M.J.; Nielsen-Marsh, C.M.; Hiller, J.; Smith, C.I.; Roberts, J.P.; Prigodich, R.V.; Wess, T.J.; Csapo, J.; Millard, A.R. & Turner-Walker, G., 2002. The survival of organic matter in bone: a review. *Archaeometry* 44. Oxford.
- DeNiro, M.J., 1985. Post-mortem preservation and alteration of in-vivo bone collagen isotope ratios in relation to paleodietary reconstruction. *Nature* 317. London.
- Eriksson, G., 2003. *Norm and difference – Stone Age dietary practice in the Baltic region*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 5. Stockholm.
- Gejvall, N-G., 1960. *Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains*. Stockholm.
- Grundberg, L., 2005a. Ådalsbygd blir till. En järnåldersbygd vid Ångermanälven. In Boström et al. 2005.
- 2005b. Torsåker, Björned och kyrkorna. Möten mellan hednisk och kristen kult. In Boström et al. 2005.
- 2006. *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*. Studia archaeologica Universitatis Umensis 20. Umeå.
- Grundberg, L.; Götherström, A. & Hårding, B., 2000. Björned – benanalyser och kulturhistoriska tolkningar. Undersökningar kring en nordsvensk begravningsplats från tidig medeltid. *Middelalderens kirkegårde. Arkeologi og antropologi – indsigt og usyn*. Hikuin 27. Højbjerg.
- Grundberg, L. & Hårding B., 2003. Arkeologisk undersökning av en medeltida begravningsplats och boplatz från järnåldern, raä 23 och 97 Torsåkers socken, Ångermanland. Rapport 2003:4. Västernorrland County Museum. Härnösand.
- Götherström, A.; Grundberg, L. & Hårding, B., 2001. Kinship, Religion and DNA: Y-Chromosomal Microsatellites Used on a Medieval Population. *Acquired or inherited prestige? Molecular studies of family structures and local horses in Central Svealand during the Early Medieval period*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 4. Stockholm.
- Hedges, R.E.M., 2002. Bone diagenesis: an overview of processes. *Archaeometry* 44. Oxford.
- Hårding, B., 1997. *Gravfältet i Björnkå. Osteologisk analys av brända och obrända ben från det vikingatida gravfältet Raä 19 vid Björnkå bruk, Överlänns socken i Ångermanland*. Västernorrland County Museum. Härnösand.
- Katzenberg, M.A., 2000. Stable isotope analysis: a tool for studying past diet, demography, and life history. Katzenberg, M.A. & Saunders, S.R. (eds). *Biological Anthropology of the Human Skeleton*. New York.
- Kellner, C. M. & Schoeninger, M.J., 2007. A simple carbon isotope model for reconstructing prehistoric human diet. *American Journal of Physical Anthropology* 133. New York.
- Leden, I. & Hårding, B. ms. Ledgångsreumatism – en sjukdom i det medeltida Sverige?
- Lidén, K. & Angerbjörn, A., 1999. Dietary change and stable isotopes: a model of growth and dormancy in cave bears. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 266 (1430). London.
- Linderholm, A.; Hedenstierna Jonson, C.; Svensk, O.

- & Lidén, K., 2008. Diet and status in Birka. Analysis of stable isotopes and grave goods. *Antiquity* 82:316. York.
- Linderholm, A.; Mörth, M.; Richards, M.P. & Lidén, K., Ms. A case study of stable isotopes ($\delta^{13}\text{C}$, $\delta^{15}\text{N}$, $\delta^{34}\text{S}$) on human and animal bones from the passage tomb at Rössberga central Sweden.
- Lovell, N.; Nelson, D.E., & Schwarcz, H.P., 1986. Carbon isotope ratios in paleodiet: Lack of sex or age effect. *Archaeometry* 28. Oxford.
- Macko, S.A.; Engel, M.H.; Andrusевич, V.; Lubec, G.; O'Connell, T.C. & Hedges, R.E.M., 1999. Documenting the diet in ancient human populations through stable isotope analysis of hair. *Philos. Trans. R. Soc. Lond. B Biol. Sci.* 354. London.
- Nordlander, J., 1934. *Fisken och sågkvarnar i norrländska vatten*. Norrländska samlingar III:3. Stockholm.
- Nuorala, E., 2004. *Molecular Palaeopathology. Ancient DNA Analyses of the Bacterial Diseases Tuberculosis and Leprosy*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 6. Stockholm.
- O'Connell, T.C. & Hedges, R.E.M., 1999. Investigations into the effect of diet on modern human hair isotopic values. *American Journal of Physical Anthropology* 108. New York.
- Peterson, R.W. & Fry, B., 1987. Stable isotopes in ecosystem studies. *Annual Review of Ecology and Systematics* 18. Palo Alto.
- Privat, K.L.; O'Connell, T.C. & Hedges, R.E.M., 2007. The distinction between freshwater- and terrestrial-based diets: methodological concerns and archaeological applications of sulphur stable isotope analysis. *Journal of Archaeological Science* 34. London & New York.
- Richards, M.P. & Hedges, R.E.M., 1999. Stable Isotope Evidence for Similarities in the Types of Marine Foods Used by Late Mesolithic Humans at Sites along the Atlantic Coast of Europe. *Journal of Archaeological Science* 26. London & New York.
- Richards, M.P.; Fuller, B.T. & Hedges, R.E.M., 2001. Sulphur isotopic variation in ancient bone collagen from Europe: implications for human palaeodiet, residence mobility, and modern pollutant studies. *Earth and Planetary Science Letters* 191. Amsterdam.
- Richards, M.P.; Fuller, B.T.; Sponheimer, M.; Robinson, T. & Ayliffe, L., 2003a. Sulphur isotopes in palaeodietary studies: a review and results from a controlled feeding experiment. *International Journal of Osteoarchaeology* 13. Chichester.
- Richards, M.P.; Schulting, R.J. & Hedges, R.E.M., 2003b. Archaeology: sharp shift in diet at onset of Neolithic. *Nature* 425. London.
- Schoeninger, M.J. & DeNiro, M.J., 1984. Nitrogen and carbon isotopic composition of bone collagen from marine and terrestrial animals. *Geochimica et Cosmochimica Acta* 48. Oxford.
- Schoeninger, M.J. & Moore, K., 1992. Bone stable isotope studies in archaeology. *Journal of World Prehistory* 6(2). New York.
- Schwarcz, H.P. & Schoeninger, M.J., 1991. Stable isotope analyses in human nutritional ecology. *Yearbook of physical anthropology* 34. Washington, D.C.
- Sealy, J., 2001. Body tissue chemistry and palaeodiet. Brothwell, D.R. & Pollard, A.M. (eds). *Handbook of Archaeological Sciences*. Chichester.
- Sharp, Z.D.; Atudorei, V.; Panarello, H.O.; Fernandez, J. & Douthitt, C., 2003. Hydrogen isotope systematics of hair: archaeological and forensic applications. *Journal of Archaeological Science* 30. London & New York.
- Soloman, M.; Raftner, T.A. & Dunham, K. C., 1971. Sulphur and oxygen isotope studies in the northern Pennines in relation to ore genesis. *Transactions of the Institution of Mining and Metallurgy. Section B. Applied Earth Science* 80. London.
- Stattin, J., 2005. Den sjunde bassängens ekologi. In Boström et al. 2005.
- Trust, B.A. & Fry, B., 1992. Stable sulphur isotopes in plants: a review. *Plant, Cell and Environment* 15. Oxford.
- Van Klinken, G.J., 1999. Bone collagen quality indicators for palaeodietary and radiocarbon measurements. *Journal of Archaeological Science* 26. London & New York.
- Vogel, J.C. & Van der Merwe, N.J., 1977. Isotopic evidence for yearly maize cultivation in New York State. *American Antiquity* 42 (2). Austin.
- Wallander, A., 2005. Styresholm och »Pukeborg». Två *castrum-curia*-anläggningar från medeltiden. In Boström et al. 2005.

Summary

We report here on analyses of skeletal material from the Late Viking Period and Early Medieval cemetery of Björned in the parish of Torsåker, province of Ångermanland, northern Sweden. The cemetery finds have been investigated extensively since the excavations in the 1980s and 90s. The change in burial customs from cremation to inhumation probably took place during the 10th century at Björned, making these some of the earliest Christian burials in northern Sweden. Of great interest has been what this early Christian cemetery represents and who the people buried there were. In order to answer these questions, stable isotope analyses of carbon, nitrogen and sulphur have been carried out. Of 50 identified individuals, 37 were analysed. In five individuals both teeth and bone were analysed, this to detect changes in diet from childhood to adulthood. Several animals were included as reference material for the dietary reconstruction and to identify the local sulphur signal at the site.

The carbon and nitrogen values show clearly that the diet had a terrestrial base and that it remained largely the same over the cemetery's three-century period of use. The $\delta^{13}\text{C}$ values ranged from -21.6‰ to -19.1‰ in the human samples, with a mean of -20.4‰ (s.d.= 0.6). The $\delta^{15}\text{N}$ values ranged from 10.6‰ to 13.6‰ in the human samples, with a mean of 12.3‰ (s.d.=0.6). These results point to a fairly homogeneous diet among this group of people.

Five individuals have been more extensively investigated. Here a change in the diet from childhood to adulthood can be traced. The trend seems to be a shift from a slightly marine diet towards a more terrestrial diet in adulthood, although this is not proven statistically.

The sulphur values decrease over time, which is in contrast to the nitrogen and carbon values that are more or less uniform over time. The sulphur values also show that the Björned population had varied geographical origins. Here twenty-five individuals were analysed: the $\delta^{34}\text{S}$ values ranged from -1.7‰ to 15.5‰ , with a mean of 5.4‰ (s.d.= 3.4). There is a fairly large standard deviation in the sulphur values, 3.4‰ , indicating a varied geographical origin of the diet. The correlation between the sulphur values and radiocarbon dates, in that the younger the date the lower is the sulphur value and the more similar to the presumed local sulphur signature, indicates that the founding population of this cemetery originated from a different area but that the later burials represent a local population.

In conclusion the people buried at the site seem to belong to a non-local early Christian congregation not mentioned in surviving written records.

Konferenser

Mossen – plats, tid, mening

Seminarium i Borås 24 november 2007

Borås museum anordnade i Textilmuseets lokaler ett seminarium under rubriken »Mossen – plats, tid, mening. Ett interdisciplinärt seminarium med föredrag om mossens betydelse från forntid till nutid». Magnus Ljunge från Borås museum inledde med att hälsa oss, ett tjugotal deltagare, välkomna.

Två av föredragen handlade egentligen inte om arkeologi men man kunde trots det göra intressanta kopplingar. Maria Stenseke från Kulturgeografiska institutionen vid Göteborgs universitet berättade om hur markägare av idag ser på våtmarkerna och hur de ska skötas. Lars G. Strömberg från Högskolan i Borås visade att mossen kunde användas som en samhälls- och socialhistorisk reflektor från 1800-talets början fram till 1900-talets mitt. Utifrån dessa föredrag kan man fundera på hur ingrepp i mossarna påverkar bevaringsförhållandena för kända såväl som okända fornlämningar och fynd.

Större delen av dagen ägnades dock åt mosslik sedda ur olika perspektiv. Den svenska Danrikekvinnan presenterades från en osteologs synvinkel medan Bockstensmannen och den mosse han hittades i sågs ur ett etnologiskt perspektiv. De danska mossliken från Grauballe och Tollund har genomgått omfattande naturvetenskapliga undersökningar. Resultaten från dessa presenterades och lades sedan samman med andra arkeologiska fynd och kopplingar. Vi kom därigenom väldigt nära de två enskilda individerna, men de sågs även i ett större perspektiv på offersevänjan och dess förändringar över tid. Maria Vretemark från Västergötlands museum gjorde år 2000 en osteologisk undersökning av den så kallade Dannikekvinnan som på 1940-talet hittades i Rydets mosse. Hon hade begravts i en kista någon gång i början av 1700-talet och var inte svept utan hade sina kläder på sig. Utifrån de osteologiska resultaten kunde Vretemark kon-

statera att kvinnan varit ca 19–20 år gammal när hon dog. Hon var ca 160 cm lång vilket innebär att hon var något över medellängd för sin tid. Det ena skenbenet var något kortare och vridet jämfört med det andra och det är möjligt att hon var något låghalt.

Eftersom hennes huvud saknades i graven och hon inte hade lagts i vigd jord kallades kvinnan snart för häxa i tidningarna. När hon hittades fanns en hårtest med en bit skalp kvar i graven, och det tyder på att huvudet ursprungligen har legat där. Troligen försvann det dock någon gång under de veckor som graven låg öppen från det att fyndet gjordes tills myndigheterna hade underrättats. Det var dock inte enbart huvudet som saknades utan även ben från ryggraden och bröstkorgen. Enligt Vretemark finns det inga spår efter avrättning på resten av skelettet, men så länge kraniet och halskotorna är försvunna kan man inte utesluta att hon har hängts. Trots att hon inte vilar i vigd jord är det helt klart frågan om en riktig begravning. Ett enligt Vretemark tänkbart scenario är att hon har begått självmord, kanske för att hon var gravid, och därför såsom självspilling har begravts i mossen istället för på kyrkogården.

Christina Andersson Wiking från läns museet i Varberg utgick i sitt föredrag från Bockstens mosse och den man som hittades vid torvbrytning 1936 efter att ha legat i mossen under 600 år. Museet har nyligen låtit dockmakaren Oscar Nilsson rekonstruera mannens huvud. För att det skulle vara möjligt var man tvungen att göra en »plastikoperation» eftersom ansiktet var intryckt. Professor Claes Lauritzen »opererade» kraniet inför media och menade att det inte var någon större tvekan om hur mannen hade dött med tanke på dess intryckta utseende. Osteologen Torbjörn Ahlström menar dock att det inte finns några bevis för vad som var dödsorsaken,

utan att mossen, genom århundradenas tryck, har orsakat skadorna på kraniet. Sannolikheten för att rekonstruktionen av mannens ansikte ändå stämmer överens med verkligheten är 80% vilket innebär att rekonstruktionen skulle ha blivit igenkänd av folk från den tiden.

I området kring Bockstens mosse finns sägner som säger att man slog ihjäl en man som värvade krigsfolk och därefter grävde ned honom i en mosse. Eftersom han spökade kördes en ekpåle genom hans hjärta för att man åter skulle få lugn och ro på mossen och i byn. När Bockstensmannen hittades liggande framstupa satt tre pålar i hans rygg. I området finns ytterligare tre typer av sägner kring pålning. Dessa går ut på att man har pålat mördade människor för man var rädd för dem, att de var onda eller att de hade haft makt.

Pauline Asingh från Moesgård museum i Danmark berättade om den »magiska mossen» och Grauballemannen som hittades 1952. Han offerades någon gång under perioden 400–200 f.Kr. och var lagd i en grav eller torvtäktsgröp men hade inte fått några kläder eller föremål med sig. Under åren 2001–2003 genomgick han ett flertal olika undersökningar såsom röntgen, MR- och CT-scanning, ¹⁴C-datering och DNA-test. Förutom dessa analyser undersöktes även hans tänder, hud och maginnehåll. Dessa nya rön har Pauline Asingh och Niels Lynnerup samlat i boken *Grauballe man: an Iron Age bog body revisited* som gavs ut strax före seminariet. Mannen var 30–40 år gammal när han offerades och hade slitna tänder. Han hade fått halsen uppskuren från öra till öra men även ett slag på vänster hjässben och ett brott på höger skenben. Han hade varit död i högst en timme innan kroppen lades i mossen. Den sista måltiden hade varit en gröt eller välling gjord på spannmål till 20% medan resten utgjordes av örter och gräs. Troligen var det vinterns sista reserv som hade använts eftersom den innehöll så mycket örter och gräs. Grauballemannens huvud hade pressats ihop av mossens tryck, men även här har man lyckats rekonstruera ansiktet med 80% sannolikhet för att den stämmer överens med verkligheten. Mannen hade 15 cm långt hår som var bakåtkammat med fett, med andra ord en forntida *backsläck*.

Asingh har kunnat konstatera att det finns

skillnader i vad man har offrat i mossarna under järnåldern jämfört med under bronsåldern. Enligt henne sågs mossen under bronsåldern som ett ingenmansland. När skogens utbredning i Danmark minskade började man elda mer med torv och därmed ändrades människornas förhållningssätt till mossen. Det är från denna tid och framåt som man hittar mossliken men även matoffer och fruktbahetsfigurer av trä. Troligen var man medveten om mossarnas konserverande funktion och utnyttjade den. När människor offerades och lades ned i mossarna bevarades gudarnas offer vilket kan jämföras med att man annars kremerade sina döda.

Christian Fischer från Silkeborg museum berättade om forskningen kring Tollundmannen som hittades 1950 och som han skriver om i boken *Tollundmanden*. Gaven till guderne. Omkring 350 f.Kr. lades mannen i hockerställning i mossen. Han fick inga kläder med sig förutom en hätta, ett skärp runt midjan samt en snara runt halsen vari han hade hängts. Även han var ca 30–40 år gammal när han offerades. Man hade stängt hans ögon och mun innan han lades ned. Den sista måltiden hade innehållit korn, havre och ogräsfrön, vilket i likhet med Grauballemannen tyder på att det var det sista av vinterförråden. I maginnehållet hittades dessutom psykoaktiv mjöldruga. Det har inte varit möjligt att avgöra om man har använt växten för att droga mannen innan han offerades eller om man bara inte har lyckats skilja spannmålen från denna parasit.

Som tidigare nämnts har man hittat flera fruktbahetsfigurer av trä i mossar. En del av dessa har stått i stenhögar som troligen har varit kultiska platser under övergången mellan brons- och järnåldern. En av träfigurerna, den så kallade Broddenbjergmannen, har markering runt halsen. Skulle det kunna markera en halsring, ett halssnitt eller ett hängningsrep? Christian Fischer tror själv mest på det sistnämnda. Tecken på hängning kan man även se på en del vendeltida guldgubbar, t.ex. från Uppåkra i Skåne och Sorte Muld på Bornholm, där figurerna har skärp i midjan och en markering kring halsen. Vikingatida hängningsmotiv förekommer på gotländska bildstenar och på en bonad från Osebergsgraven i Norge. En intressant koppling till detta är att Oden enligt Eddan hängde sig själv. Skulle dessa

fynd kunna visa övergången till asatron i dess tidigaste skede?

Moderna tekniker gör idag att vi kan se enskilda individer i ett helt nytt ljus. När de nya rönen, tillsammans med andra fynd och material, dessutom sätts in i ett större perspektiv framträder en hel värld för våra ögon. Utan mossliken kan vi inte komma så nära den forntida människan och begrunda Tollundmannens skenbart fridfulla ansikte.

Referenser

- Asingh, P. & Lynnerup, N. (red.), 2007. *Grauballe man: an Iron Age bog body revisited*. Jysk Archaologisk Selskab. Højbjerg.
- Fischer, C., 2007. *Tollundmanden. Gaven till guderne. Mosefund fra Danmarks forhistorie*. Hovedland. Silkeborg.

Anna Kloo Andersson
 Jönköpings läns museum
 Box 2133
 SE-550 02 Jönköping
 anna.kloo@jkgplm.se

Theoretical Archaeology Group

New York, 23–25 maj 2008

Den första TAG-konferensen (Theoretical Archaeological Group) ägde rum 1979 på initiativ av bland andra Colin Renfrew. Tillställningen har sedan dess återkommit varje år, och blivit ett forum för diskussioner om den arkeologiska teori-bildningens tillämpningar och horisonter. Sedan 1985 har Norden haft sin egen TAG, och glädjande nog har nu även USA fått en. I maj var jag på University of Columbia i New York för den första i raden av planerade konferenser.

Ett informellt men genomgående tema för denna första sammankomst tycktes vara städer och urbaniseringsprocesser. Under det inledande pleniseminariet talade Ian Hodder om det tidigneolitiska Turkiet utifrån termerna »centralitet» och »rumslig strukturering». Hodder betonade att han inte ville infoga Çatal Hüyük på en evolutionär tidsaxel genom att ge den epitetet »den första staden». Däremot redogjorde han för intressanta mönster som framkommit vid senare års undersökningar. Bland annat syns tendenser till att begravingar under husens golv är vanligast i bosättningsens mitt. Likaså märks tecken på att den omkringliggande bebyggelsen strävat efter att närma sig de hus som innehöll gravar.

Under lördagen hölls en session om Thing theory vilken syftade till att diskutera det gäckande begreppet »ting» eller »artefakt». Förutom arkeologer fanns samhällsplanerare, etnologer, och filosofer i panelen. Frågor som diskuterades var bland annat antropomorferingen av föremål, samspelet mellan aktör och struktur samt vår tendens att sortera objekt i bestämda kategorier. Den tyske urbansociologen Mark Müller talade om lyktstolpar, och förde en övertygande argumentation kring deras relevans för människors »mindscapes», eller mentala kartor. Gatlyktorna bildar skylinen, den förkroppsligar idén om staden som väsen och har ett stort symbolvärde. Likafullt tycktes Müllers respondenter inte koppla dessa värden till den enskilda gatlyktan. Lyktstolparna som objekt tyckts ha en annan – betydligt mera vardaglig – innebörd än det ljus som de tillsammans avger.

Under söndagen hölls seminarium om Sensing: touching: thinking: towards Peircean archaeologies. Som titeln antyder handlade det om hur arbeten av amerikanen Charles Sanders Peirce (1839–1914) kan användas inom den arkeologiska tolkningsgemenskapen. Pierce brukar allmänt omnämnas som en ledande gestalt

inom pragmatismen. Denna språkfilosofiska gren studerar kommunikationssituationer och talhandlingar och syftar till att förstå hur ett yttrandes kontext påverkar dess innehåll. Enligt Zoë Crossland är denna utgångspunkt användbar inom arkeologin. Hon beskrev Pierces semiotik som ett redskap för att situera de arkeologiska berättelserna och därigenom förstå de kulturhistoriska sammanhang som formar våra sanningsbegrepp.

Amerikansk arkeologi är spännande då den i många avseenden skiljer sig från den vi är vana vid från skandinaviska och anglosaxiska länder. Den teoretiska medvetenheten är hög, och det

är ofta nya eller tidigare förbisedda tänkare som återopnas och diskuteras. För den som känner sig angelägen om att utöka sin kulturteoretiska verktygslåda kan jag således rekommendera ett deltagande på nästa års tillställning. Denna gång med Stanford University som värd.

Ylva Sjöstrand

Inst. f. Arkeologi

Stockholms universitet

SE-106 91 Stockholm

ylva.sjoststrand@ark.su.se

World Archaeological Congress 6

Dublin, 29 juni till 4 juli 2008

World Archaeological Congress grundades 1985 och är en icke-statlig och ideell organisation för yrkesarkeologer. Det finns en ordförande och en styrelse som baseras på val. I styrelsen ingår några representanter för ursprungsbefolkningar. Det finns även 14 regionala kommittéer, där bl.a. Björn Magnusson-Staaf från Sverige ingår. Kongresser hålls var fjärde år, med start i Southampton år 1986.

WAC uppstod som en protest

WAC är i hög grad tänkt att fungera som »arkeologer utan gränser». Man vill skapa etiska normer och en öppen dialog mellan arkeologer och alla som bryr sig om det förflutna, i synnerhet ursprungsbefolkningar vars historia har blivit framställd av arkeologer. Det handlar om all arkeologisk teori och praktik. WAC tillkom närmast som en reaktion mot den äldre organisationen UISPP, Union Internationale des Sciences Pré- et Proto-Historiques från 1930, som kritiserades för att den mest engagerade en klick intellektuella och bara utgick från europeiska perspektiv fastän man var associerad med UNESCO.

Turbulens följde med motsättningar mellan å ena sidan fri akademisk vetenskap, å den andra

moraliska plikter och strävanden att bygga ett bättre samhälle för hela världen. Pådrivande för WAC var londonprofessorn Peter Ucko (1938–2007). UISPP blev omkört men lever kvar i ett slags symbios med WAC. Om man ser till upplutningen blev WAC en stor succé med beskyddare som Nelson Mandela och Prins Charles. Vid WAC 6 i somras lockade man 1800 deltagare från hela världen till Dublin.

Ett välorganiserat WAC 6

WAC 6 avhölls på det stora University College strax söder om Dublins centrum. Allting var enastående välordnat med tanke på invasionen av arkeologer. Många glada grönkädda värdar visade till rätta med registrering, bostad, akutläkare, mat, bussar och allt man kunde önska. Att detta var en tillställning som kostade massor av euro förstod man snart, och listan på sponsorer omfattade allt från regeringen till stora institutioner och tunga privata företag. Att Sverige skulle ha råd med en sådan kongress bedömer jag som uteslutet.

Ojämnt deltagande

380 deltagare kom från Storbritannien, 335 från Irland, 303 från USA, 133 från Australien – och

från Sverige 23. Att det bara kom 11 från Kina och 3 från Ryssland verkade anmärkningsvärt när t.ex. Mexico, Argentina och Japan vardera deltog med ett par dussin arkeologer. Arkeologins vagga – Egypten, Syrien, Iran och Irak – saknade helt representation, och från Turkiet, Libanon, Jordanien och Israel kom vardera endast 2–3 personer. Några enstaka kom från Afrika, utom Sydafrika med 21.

Hur många som inte var arkeologer kunde jag inte utröna; t.ex. pratade jag med en äldre herre från USA som representerade hopi-stammen och sade att han egentligen inte sysslade med arkeologi. »But they really wanted a representative and they paid for everything so I went here».

Arkeologer är snälla

Kongressen inleddes med en stor öppningsceremoni där såväl WAC:s ordförande Claire Smith som UISPP:s ordförande Luiz Oosterbeek höll anföranden. Den rätta stämningen skapades av en australisk aborigin som med målad kropp och klapprande bumeranger gav illusionen av att komma direkt från en fest för tiotusen år sen. (Nästa dag var han en vanlig arkeolog i T-tröja och jeans.)

Dagen efter hölls regeringens särskilda välkomstceremoni av ministern för »Environment, Heritage and Local Government». I allt sorl gick det inte uppfatta vad som sades, men budskapet var säkert förutsägbart, att arkeologi är viktigt. Den irländska regeringen uppfattade uppenbarligen oss arkeologer som mycket snälla, för vi fick myllra in hos ministern lite slappt klädda på arkeologers vis utan minsta säkerhetskontroll när utposterade poliser mötte oss vid kravallstaket.

Många teman

Kongressen sönderföll spontant i många delar: inte mindre än 18 parallella sessioner, plus löpande utställningar med guider och posters i korridorerna. Det måste sägas att Riksantikvarieämbetet hade den i särklass modernaste utställningen, på temat digital dokumentation med Intrasis. Att Intrasis har en världsmarknad förstod man av alla föräldrade handritade kartor på seminarierna senare.

Det fanns teman om teori och teknik vid un-

dersökningar, genus, pseudoarkeologi, konstnärlig landskapsgestaltung, migration, arkeologi i krig, religion, turism, pedagogik, biologiskt kulturarv, ja rubbet! En stor behållning var att slumpartat hamna i diskussion med folk från Indonesien, Japan eller Tasmanien.

Prisutdelning till Peter Uckos minne

WAC:s grundtema om ursprungsbefolkningar var inte så dominerande som man kunde ha väntat. Den som i likhet med mig är intresserad av allt möjligt blev nog rätt frustrerad, och jag valde att gå lite slumpartat. I en första session om turism och arkeologi rådde stor enighet om kulturarvets enorma kraft i samhällsutvecklingen. På detta följde en stor prisutdelningen till Peter Uckos minne. Prof. Claire Smith från Australien utdelade priset till prof. Larry Zimmerman från USA för insatser där han bl.a. engagerat indianbefolkningar i en dialog om arkeologin. Det var säkert välförtjänt, men Zimmerman är vice ordförande i WAC, så vad jag förstär gav han alltså indirekt priset till sig själv?

Från pseudoarkeologi till lagstiftning

Dagen efter lockades jag av temat arkeologi och konst. Olika föreläsare gav exempel på landskapsgestaltningar och historiska anspelningar som förde tanken till Wij Trädgårdar i Ockelbo. Andra gav fascinerande exempel på pseudoarkeologi och påhittade kulturer. En fransman vid namn Pessin har fått stor uppmärksamhet genom sin »Culture pessinoise» som är rent påhittad, men som till skillnad från exempelvis Tolkiens världsbygge innefattar utställningar med »riktiga artefakter». En engelsman flummade ut fullständigt om landskapets själ vid Stonehenge, men motogs tolerant ändå.

Från påhittad arkeologi kastade jag mig till lagstiftning i Sydamerika. Exempel från bl.a. Chile, Argentina och Uruguay visade att de lagar som finns har så rymliga kryphål att de inte ger något skydd i praktiken. En arkeolog från Argentina sade att olika provinser har olika lagar och att inte ens myndigheterna själva vet vem som ansvarar för vad – om de alls bryr sig!

Mitt eget föredrag ingick i en session som hette »Approaches to the management and monitoring of cultural heritage in farmland and

forestry». Sessionen leddes av myndighetskollegor från irländska jordbruksdepartementet och English Heritage. Det visade sig att alla föreläsare kom från de Brittiska öarna eller Norden, och troligen gällde det även de omkring fyrtio deltagarna. Alla pratade landskap, hållbart bruk och uppföljning – själv utgick jag från den europeiska landskapskonventionens helhetssyn – och alla var ganska överens. Vår session visade svagheten hos stora kongresser: folk tenderar att gå på det de redan kan.

Exkursion bland fornminnesaktivister

En del av WAC 6 var sex olika exkursioner. Själv valde jag »Royal landscapes», med Tara och Navan som attraktioner, alltså två kungliga monumentalplatser, lite som Irlands motsvarigheter till Gamla Uppsala. När vi åkte till Tara förklarade våra vägvisare att det fanns aktivister på plats som protesterade mot ett motorvägsbygge i närheten. Dessa aktivister var uppenbarligen pinsamma för myndigheterna och man sade att vi »inte behövde gå nära aktivisterna». Det lät som om de var hemska huliganer.

Men väl framme såg vi inte skymten av motorvägen, medan de hemska fornminnesaktivisterna gav ett riktigt hyggligt intryck. En lite hippieliknande ung dam erbjöd keramik där hon hade »fångat landskapets själ och färger». Hon blev överlycklig när jag köpte en keramikmugg för sju euro, inte så mycket för pengarna som för att alls ha blivit uppmärksamrad av en utländsk arkeolog.

Problem men också stora möjligheter

Att dra nån generell slutsats från en så här stor kongress är inte lätt. Temat om ursprungsbe-folkningars rättigheter var starkt men inte på-trängande. Däremot kan man nog säga att ambitionen att alla jordens folk skall mötas på lika villkor har lång väg kvar att gå. Trots att WAC uppstod som en protest mot exklusiva akademiker så kvarstår problemet: de som syns och hörs är högt meriterade anglosaxiska professorer med en överlägsen elegans och vältalighet. I diskussioner framstår alltför lätt alla andra som osäkra kusiner från landet.

Stormakterna Kina, Indien och Ryssland var arkeologiskt sett tysta och osynliga vad jag kunde se – från Indien kom endast 15 deltagare. Men man får tänka på att WAC inte har hunnit med mer än sex stora kongresser. Det behövs oändliga insatser för skydd och demokratisk hantering av kulturarvet i alla länder. Jag tycker därför att WAC trots allt är en fantastisk organisation som lyckats enormt bra med att skapa en etik för arkeologer utan gränser och höja arkeologins status runtom i världen.

Leif Gren

Riksantikvarieämbetet

Box 5405

SE-114 84 Stockholm

leif.gren@raa.se

Recensioner

Sune Zachrisson, *Sankt Lars i Linköping – en tusenårig historia*. Östergötland fakta 6. Linköping 2007. 140 s. ISBN- 978-91-85908-68-4.

Genom åren har talrika kyrkoarkeologiska undersökningar utförts i samband med restaureringar. Fynd av gravar, tidiga träkyrkor och äldre golvnivåer, förändringar i murverket och takstolen, har avslöjat kyrkornas komplicerade byggnadshistoria. Men allt för ofta har iakttagelserna arkiverats i en rapport eller enbart presenterats i en preliminär artikel. Kyrkoarkeologiska monografier är sällsynta, även om man bortser från de tyvärr mer eller mindre avdöda kyrkoverken som Sveriges kyrkor.

Sankt Lars i Linköping genomgick en grundlig restaurering 1956–58. Den instabila grunden krävde en understöttande pålning av kyrkan, särskilt under det mäktiga romanska tornet. Vid restaureringen undersöktes delar av kyrkogården, golvet i långhuset samt tornet. De relativt väl bevarade grunderna till den romanska kyrkan, med absid, kor och långhus, blev efter restaureringen tillgängliga under golvet som en sorts »kryptkyrka». Vid undersökningen medverkade Sune Zachrisson. Efter en karriär som landsantikvarie, stadsantikvarie, museichef och mycket annat har Zachrisson nu ett halvt sekel senare i samarbete med Östergötlands länsmuseum publicerat de viktiga undersökningarna från 1950-talet i en behändig bok om kyrkans långa historia.

»Sankt Lars i Linköping – en tusenårig historia» består av sex onummerade huvudkapitel: 1. Varför bygga på dålig mark?; 2. Skuggan av en stavkyrka; 3. Byggherre, kung eller storman? 4. Den romanska kyrkan; 5. Tornbyggnaden; 6. Kyrkans historia från 1500-talet. Därtill kommer en summary, 4 bilagor, fotnoter, referenser och förkortningar.

Boken tecknar en bild av en träkyrka från 1000-talet, känd indirekt genom spår av gravar, som antagligen har varit en huvudkyrka med ett stort omland. På 1100-talet ersätts den av en ro-

mansk stenkyrka. Ett torn tillfogas omkring 1177 (jfr dendrokronologiska dateringar). Kyrkan övergår till domprosten vid Linköping domkyrka och får vapenhus, sakristia och valv i senmedeltiden. Koret utvidgas med korsarmar 1736. Sedan rivs medeltidskyrkan och korsarmarna 1798 och en ny kyrka invigs 1801. Kyrkan restaureras 1906–07 och som nämnts 1956–58.

Boktiteln antyder att en tusenårig historia behandlas, men bokens klara prioritering är spåren från medeltiden med gravarna, de så kallade Eskilstunakistorna, grundmurarna efter den romanska stenkyrkan och inte minst det romanska tornet, som trots byggnadstekniska klumpigheter leder tankarna till tornet i Bjälbo, också det i Östergötland. Här är texten tämligen detaljerad, som en byggnadsarkeologisk rapport. De senmedeltida förändringarna och den senare utvecklingen behandlas däremot summariskt.

Det är värt beröm, att Zachrisson har publicerat undersökningarna från 1950-talet för såväl fackfolk som den intresserade allmänheten, för Sankt Lars i Linköping är ett centralt monument i stadens och landskapets historia. Boken är särdeles väl illustrerad, från omslagets utsikt över Linköping och fasplanerna i färg till de många fotografierna av fynd och folk. För fackfolk erbjuds även en ny tolkning av Eskilstunakistorna. Zachrisson uppfattar således inte fragmenten av kistorna i murarna till den romanska kyrkan som ett praktiskt återbruk av stenar, men som en medveten religiös handling, där förfädernas stenar vid invigningen omvandlas till dyrbara stenar till grund för den nya kyrkan.

Enstaka kritiska kommentarer måste dock nämnas. Språket i de byggnadsarkeologiska delarna kan vara tungt även för en garvad kyrkoarkeolog. Det hade underlättat läsningen och förståelsen om det mer konsekvent hade funnits hänvisningar till illustrationerna i den löpande texten. Även dispositionen hade kunnat stramas upp något. Nu kan man exempelvis läsa om de senmedeltida förändringarna, dels under huvudrubriken »Den romanska kyrkan», dels under

»Kyrkans historia från 1500-talet». Båda rubrikerna är emellertid missvisande för kyrkans »gotisering». Formuleringen att nu kan de tidigare förklaringarna av Eskilstunakistornas återbruk »rensas ut för gott» (jfr s. 39), är lite väl tvärsäker med tanke på arkeologers och humanisters ständigt pågående omtolkningar. Slutligen är det synd, att de snygga planritningarna av kyrkans utveckling i bilagan ligger över ett mittuppslag.

Jag skulle även mer allmänt önska, att kyrkoarkeologin någon gång kunde uppsöka nya perspektiv på sitt material i linje med arkeologin i övrigt. Alltför många gånger har man kunnat höra, se och läsa om tidiga gravar, tidiga träkyrkor, romanska stenkyrkor, tidiga torn, gotiska tillbyggnader samt kungar och »stormän». Det är naturligtvis en orättvis kritik av just denna bok, som förebildligt har lagt fram en undersökning från 1950-talet. Men när Zachrisson med utgångspunkt i en runsten gissar att kyrkans byggherre kunde ha varit son till »Faste», så måste det dock framhållas, att det lika väl kunde vara en dotter eller Fastes maka »Sandö», som också nämns på stenen (jfr s. 44f.).

»Sankt Lars i Linköping – en tusenårig historia» är en utmärkt publicering av ett centralt monument och några viktiga undersökningar. Det handlar även om ett snyggt bokhantverk. Handsken är kastad när det gäller att göra nya tolkningar av Eskilstunakistor, torn och initiativtagare till kyrkor.

Jes Wienberg

Lunds Universitet

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia

Box 117, SE-221 00 Lund

Jes.Wienberg@ark.lu.se

Marianne Lönn, *Uppdragsarkeologi och forskning*. Gotarc C63. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Göteborgs universitet 2006. 123 s. ISBN 91-85245-25-9.

I dessa dagar av krympande anslag till många arkeologiska universitetsinstitutioner i landet är det av stort intresse att diskutera de konsekven-

ser detta kan komma att få för arkeologin. En omedelbar konsekvens är att arkeologisk forskning vid universiteten kommer att minska i omfång. I stället kommer troligen uppdragsarkeologer att bli allt viktigare forskningsaktörer. Detta beror såväl på att mandatet att forska utökats för svensk uppdragsarkeologi som på att ett betydande antal disputerade forskare idag är verksamma inom denna sektor. Hur påverkar då tendensen med en krympande universitetsbedriven forskning och en ökande uppdragsarkeologisk forskning svensk arkeologi? Hur ser dagens uppdragsarkeologiska forskning ut och i vilken riktning är det önskvärt att den utvecklas?

För alla som är intresserade av dessa frågor är Marianne Lönn's bok *Uppdragsarkeologi och forskning* mycket intressant läsning. Boken är ett på många sätt lovvärt initiativ i det att Lönn sätter uppdragsarkeologins forskning under lupp och lyfter fram dess utveckling till diskussion. Boken är personligt hållen och lättläst, snarare resonerande och diskuterande än djuplodande. För en intresserad läsare som önskar orientera sig vidare i de ämnen som tas upp hade det dock varit välkommet om vissa resonemang utvecklats och fler referenser angivits. Tonvikten ligger nu istället på författarens egna erfarenheter och resonemang, vilka i och för sig är mycket givande att ta del av. Bra är också att Lönn för fram tydliga exempel på hur arkeologiskt material, fältarbete och den kunskap fältarkeologer besitter fört den arkeologiska vetenskapen framåt.

Lönn är en disputerad arkeolog som idag är verksam vid UV Väst. Det västsvenska perspektivet präglar boken, men även om de konkreta exemplen hämtats från denna region så kan läsare från andra delar av landet säkert känna igen många av diskussionerna. Detta gäller till viss del också ett av bokens mer centrala resonemang, om hur det har utvecklats en klyfta mellan å ena sidan den allt mera teoretiskt-filosofiskt inriktade forskningen vid, i detta fall, Göteborgs universitet, och å andra sidan den forskning som bedrivs inom uppdragsarkeologin. Lönn skriver att det gap som uppstått »skadat svensk arkeologisk forskning oerhört mycket». Boken syftar därför till att diskutera hur den uppdragsarkeologiska sidan kan bidra till att minska gapet genom att utveckla kombinationen fältar-

keologi och forskning. I det följande kommer fyra centrala kapitel att diskuteras.

Av sju kapitel är de två första de mest omfattande. »Uppdragsarkeologins förutsättningar» inleds med en kortare diskussion om de ramar, Kulturminneslagen (KML) och andra fasta förutsättningar, som formar dagens uppdragsarkeologiska forskning. Nästa del av kapitlet ägnas åt historik. De utredningar där frågan om uppdragsarkeologisk forskning tidigare dryftats och de seminarier och konferenser som ägnats åt ämnet berörs i korthet. Här kunde Lönn ha kostat på sig att vara utförligare. Detta gäller även för de artiklar och böcker som behandlat uppdragsarkeologisk forskning. Nu refererar Lönn endast till två andra alster och den s.k. mellanteorin berörs ytterst knapphändig, trots att den spelar en stor roll för de resonemang som förs i boken. Ett centralt ämne som diskuteras mer ingående är hur den uppdragsarkeologiska forskningen ska kunna utvecklas. Numera tillämpar UV ett tvådelat rapportsystem, där varje slutundersökning avrapporteras med en teknisk »daff» (dokumentation av fältarbetsfasen) och en diskuterande del som innehåller fördjupade och breddade analyser. I den andra delen finns alltså utrymme för t.ex. jämförelser med andra lokaler och större sammanställningar, det vill säga att ta forskningsinriktade grepp på framkommet material. Lönn menar dock att uppdragsarkeologin inte ska stanna där, utan sträva efter att analysera processerna och öka medvetenheten om de ställningstaganden som görs under arbetets gång. Ett exempel på detta är, enligt Lönn, att medvetandegöra den teoretiska bakgrund som ofta omedvetet finns med vid rapportskrivande. Ett annat sätt som förespråkas av Lönn är att pröva kopplingen mellan undersökningar och teori, det vill säga utveckla mellanteorin.

I kapitlet »Uppdragsarkeologisk forskning» redogör Lönn pedagogiskt för arbetsgången inom uppdragsarkeologin och de antikvariska verktyg i form av utredning, förundersökning och slutundersökning som står uppdragsarkeologer till buds. Lönn tar här framför allt fasta på hur dessa verktyg kan användas i forskningsprocessen.

Utredningar, det första steget i arbetsgången, är enligt Lönn ett mycket viktigt instrument för att generera ny kunskap. Vid utredningar kan

arkeologer söka efter nya fornlämningstyper och på så vis också utveckla nya idéer. Ett annat steg i forskningsprocessen utgörs av förundersökningar. Här kan arkeologerna gå djupare in i materialet och dessutom precisera den potential som varje objekt har. Vid förundersökningen är det också möjligt att blicka framåt och förbereda såväl för jämförelser som för bredare analyser.

Slutundersökningen utgör det sista steget i forskningsprocessen. Arkeologerna kan nu djupanalysera en lokal eller lyfta blicken och sätta in den i ett större sammanhang. Detta kan, skriver Lönn, till exempel uppnås genom att man samlar material från flera undersökningar och sedan analyserar dem tillsammans.

Kapitlets styrka ligger, enligt min mening, förutom i den pedagogiska presentationen av den uppdragsarkeologiska arbetsprocessen, i att det också ges en rad konkreta västsvenska exempel på den nya kunskap och de nya fornlämningstyper som framkommit genom utredningar, förundersökningar och slutundersökningar. Dessutom berättar Lönn i varje enskilt fall på ett intressant sätt om hur själva upptäckten gått till och vad som föranledde den.

I kapitlet »Tankeprocessen-forskningsprocessen» fortsätter Lönn att diskutera frågan om hur ny kunskap kommer till inom den uppdragsarkeologiska verksamheten. En av de frågor som ställs är hur arkeologer kan se något om vilket man inte vet hur det ser ut. Vi får här följa de processer som ledde fram till att tidigare okända mesolitiska hyddor och spåren efter svedjebruk kunde identifieras vid undersökningar i Västsverige. Klart är att det i båda fallen var av betydelse att det fanns en mental beredskap för upptäckterna. Man visste att sådana saker borde finnas. Viktigt för upptäckten av hyddorna var även att man provade ett nytt sätt att gräva ut mesolitiska boplatser.

»Påverkan av arkeologisk teoribildning» handlar om hur olika vetenskapsteoretiska inriktningar inkorporerats i arkeologiämnet och i uppdragsarkeologin. Ämnet är naturligtvis stort och svårbehandlat, men Lönn löser detta genom att göra kapitlet till en personlig betraktelse över den arkeologi och i viss mån de arkeologer hon träffat på och formats av under sina år som yrkesverksam i Västsverige. Den personliga resan

och upplevelsen begränsar visserligen ämnet, men läsningen blir å andra sidan intressant just genom det personliga anslaget.

Frågan om hur klyftan mellan universitetsarkeologin och uppdragsarkeologin uppstått och vilka konsekvenser detta har fått återkommer i flera kapitel. Lönn ser utifrån sitt västsvenska perspektiv utvecklingen som mycket oroande. Det är dock möjligt att klyftan inte är lika djup i alla delar av landet. Redan nu görs faktiskt en del vid olika universitet för att minska gapet. De arkeologiska universitetsinstitutionerna anordnar t.ex. gemensamma seminarier med uppdragsarkeologer, och man söker samarbete med grävande institutioner kring fältkurser etc. Ytterligare ett sätt för universiteten att närma sig uppdragsarkeologin kan vara att införa Lönnns bok som kurslitteratur på de fältinriktade delkurserna. Där tror jag den kan passa utmärkt. Att boken ingår i en skriftserie från arkeologiska institutionen vid Göteborgs universitet tyder på att institutionen är intresserad av den uppdragsarkeologiska forskningen. Detta är, trots allt, ett gott tecken.

Ingrid Gustin

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
ingrid.gustin@ark.su.se

Kaupunkia pintaa syvemmäätä. Arkeologisia närkölkulmia Turun historian. Red. Liisa Seppänen. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX.* Åbo 2003. 409 s. ISBN 951-9129-57-X.

Kan man verkligen recensera en bok som är skriven på ett språk man inte förstår? Nej, knappast. Likväl har jag blivit ombedd av *Fornvännens* redaktion att anmäla denna bok om arkeologi i Åbo. Och jag har tackat ja av det skälet att en anmälan av finsk arkeologisk litteratur är viktig som en påminnelse om vårt östra grannland och vår långa gemensamma historia. Dessutom är det här en länge emotsedd bok om en av vår medeltids viktigaste städer. Huvudtexten är således på finska, men med hjälp av engelska sammanfattningar, finsk-svenskt lexikon och

finska vänner ska jag ändå göra ett försök att presentera boken.

Åbo spelar förstås en central roll i finsk medeltidsarkeologi. Men jag anser att Åbo borde spela en liknande roll även för svensk stadsarkeologi. Därtill har den arkeologiska aktiviteten i Åbo varit ojämförligt stor under de senaste 10–15 åren. Knappast någon annan stad i Sverige eller Finland har sett en liknande serie av stora viktiga undersökningar under samma tid. Från 1980-talets tvärvetenskapligt uppbyggda undersökningar av den stadsnära sjön Mätäjärvi och vidare med de ytmässigt mycket stora undersökningarna på Rettigska tomten (idag museet Aboa Vetus) 1992–95, Åbo akademi-tomten 1998 och Rettigska backen 2001–02 har åboarkeologin placerat sig i framkant. Det är i första hand från dessa undersökningar som materialet till artiklarna i boken kommer.

Intressant nog har åboarkeologin även under de senaste åren fortsatt med stora, viktiga undersökningar, t.ex. vid Nya bibliotekstomten på västra sidan om Auraån 2003–04 och nu senast forskningsprojektet Varhainen Turku – Det äldsta Åbo, med grävningar invid domkyrkan 2005–06. Vidare har åboarkeologin spelat en viktig roll vad gäller förmedling: dels genom museet Aboa Vetus mitt i staden som kan uppvisa stora besöks-siffror med sin spännande kombination av modern konst och arkeologi, dels i det nyligen genomförda projektet History in Town som omfattar både samarbete med museer i Estland och skolverksamhet på hemmaplan. Bakom står museerna i Egentliga Finland och Estland och lokala hantverkare.

Bokens titel – på engelska *Under the Urban Surface. Archaeological Perspectives on the History of Turku* – signalerar att det är arkeologin som står i centrum. Bokens 29 artiklar omfattar flera tematiska sektioner: forskningshistorik, staden i det förhistoriska landskapet, byggnadsarkeologi, artefaktstudier och naturvetenskapliga studier. Här trängs såväl teoretiska artiklar om socioekonomiska tolkningsdimensioner, modern stratigrafisk undersökningsmetodik och digitala visualiseringsmöjligheter med fylliga presentationer av det mycket rika fyndmaterialet, där bevaringsförhållandena framför allt på Åbo akademi-tomten syns ha varit osedvanligt gynnsam-

ma. Bokens redaktör, Liisa Seppänen, har gjort en stor populärvetenskaplig insats, parallellt med sitt doktorandarbete om byggnadskultur i det medeltida Åbo, just med utgångspunkt från denna viktiga undersökning.

Som helhet har boken således karaktär av skyltfönster för åboarkeologin och för de möjligheter modern stadsarkeologi ger. Läsaren får även en provkarta på Finlands ledande nu verkamma medeltidsarkeologer. Bokens titel lovar dock arkeologiska perspektiv på Åbo stads *historia*. Här börjar det brännas. Kan alla dessa föremålsstudier, alla dessa naturvetenskapliga undersökningar, sociologisk teoribildning och arkeologisk metodutveckling på allvar säga något nytt om en stad som redan sett två generationer av stadsmonografin?

Till bilden hör att en äldre, historiskt grundad tolkning av stadens successiva framväxt som en handelsplats vid borgen under senare år utmanats av en ny tolkning, som väsentligen bygger på just 1980- och 1990-talens stadsarkeologi. Boken är utformad som en gåva till Åbo stad inför firandet av 775 års-jubileet, vilket betyder att man utgår från den äldre tolkningen att Åbo grundades 1229. Markus Hiekkanen publicerade 2002 en viktig uppsats (på tyska, i festskriften *Civitas et Castrum ad Maris Baltici*, Riga) där han för första gången tolkade staden som grundlagd på 1280-talet. Redan från början har stadsområdet enligt Hiekkanen definierats genom att dominikankonventet S:t Olof placerades längst i söder med domkyrkan som motpol i norr.

Jag har förstått det som att denna djärva nytolkning först stötte på berättigad skepsis, men om jag förstår boken rätt så är den nu allmänt accepterad. För åboarkeologin och för finsk stadsarkeologi som helhet utgör Hiekkanens tolkningsförslag en viktig utgångspunkt för kritisk diskussion av det nya stora arkeologiska källmaterialet från Åbo. Det finns på detta sätt möjligheter att tränga djupare in i problematiken kring hur en stad konstrueras, används och utvecklas av sina brukare, hur stadens rum fungerar som en social arena och hur denna förändras över tiden.

Jag tror att boken delvis fungerar på detta sätt. Sirkku Pihlman gör ett intressant försök att visa på stadens lokalisering i relation till järn-

ålderns och medeltidens landskap. Här kommer vi även osökt in på projektet *From Village into Town*, som syftar till att studera just interaktionen mellan staden och den närmaste landsbygden. Flera medverkande påpekar att de nya undersökningarna visar på en äldsta bebyggelsehorisont från 1280/90-talen, men Aki Pihlman tar steget vidare. Utifrån det stora keramikmaterialet ställer han frågan hur denna första bebyggelseetablering egentligen gick till: var det fråga om integrerad, gles bebyggelse över hela området eller fanns det förtätade klungor? Och har det även funnits jordbruksbebyggelse i stadens närhet som snart integrerats i den? Vidare ställs frågor kring spridningen av importerad respektive inhemsk keramik, en fördelning som är ojämn mellan stad och land, men som samtidigt tyder på kontakt mellan dessa sfärer.

Flera bidrag vittnar om att stadens fortsatta utveckling under medeltiden rymmer skilda tidskikt med olika grad av diskontinuitet. Georg Haggrén ger en initierad bild av det mycket rika glasmaterialet och visar hur glasimporten uppvisar stora skillnader över tid. Importföremålen kan tolkas i termer av kontakt med omvärlden, inte bara som en enkel import-export-aritmetik, utan snarare stadssamhällets kontakt med det hanseatiska området och en successiv integration. Denna process framträder inte bara i glas och keramik, utan lika mycket i stenhusbyggnadsteknik (Kari Uotila) och boendemiljö. Samtidigt visar den traditionella timmerbyggnadstekniken tydliga inhemska drag, med föga skillnad mellan kvarteren (Marita Kykyri). En äldre tolkning av Åbo som en tysk handelskoloni får på detta sätt sin arkeologiska problematisering. Mötet mellan det inhemska och det utifrån kommande är en komplicerad och dynamisk process, och här har arkeologin en tydlig roll att spela.

Åbos roll som marknadsstad och knutpunkt i den internationella handeln är klar, men stadens roll som kyrklig metropol och centrum för Egentliga Finland framstår som mera diffus. Här finns visserligen en initierad redogörelse för domkyrkan av Knut Drake, men jag saknar ett ställningstagande till vad domkyrkan som institution kan ha betytt för staden. Under 1400-talet har ett residerande domkapitel etablerats, sannolikt med ett antal residensgårdar kring dom-

kyrkan, liksom ytterligare andra institutioner. Hur har dessa påverkat stadens topografi? Hur ska vi förstå samspelet mellan den merkantila staden och dess stenhus, och närvaron av rika prästhushåll vid domkyrkan?

Boken ger visserligen en stor och fyllig presentation av ett viktigt historiskt-arkeologiskt fält. Men det är viktigt att inte se denna antologi som »Den slutgiltiga boken om åboarkeologi». Det återstår mycket arbete för att det stora arkeologiska källmaterialet skall kunna visa vad det kan bidra med till en problematiserad och fördjupad bild av livet i en av Sverige-Finlands viktigaste städer.

Se där, nu har jag gjort det i alla fall. Anmält en bok jag inte har kunnat läsa.

Göran Tagesson

Riksantikvarieämbetet UV Öst
Roxengatan 7
SE-582 73 Linköping
goran.tagesson@raa.se

Tom Carlsson, *Mesolitiska möten. Strandvägen, en senmesolitisk boplats vid Motala ström*. Acta Archaeologica Lundensia, series altera in octavo 54. Uppsala 2007. 248 s. ISBN 91-89578-01-5.

Motalas förhistoria kan diskuteras i termerna före och efter de arkeologiska undersökningarna vid Strandvägen. Föga var känt om traktens tidigaste historia före upptäckten av den mesolitiska boplatsen vid Motala ström. När arkeologerna först kom till platsen var det också för att söka efter det medeltida Motala, men de kom att upptäcka en plats vida äldre än det som någonsin tidigare dokumenterats i denna bygd.

Tom Carlsson ledde de av Riksantikvarieämbetet UV Öst utförda undersökningarna av Strandvägenboplatsen mellan åren 2000 och 2003. Resultatet av utgrävningarna och Carlssons tolkning av platsens mesolitiska lämningar föreligger nu i hans doktorsavhandling *Mesolitiska Möten*. Den övergripande målsättningen har varit att genom empiriska studier beskriva och tolka ett samhälle som existerande för drygt 7 000 år sedan. Han diskuterar förhållanden i skilda rumsliga perspektiv och vill därför kalla avhandlingens

målsättning för »rummets arkeologi», men där människorna fyller utrymmet. Huvudsyftet är att söka förståelse för människornas relationer till dem som vistades på andra platser och hur dessa förhållanden format de arkeologiska lämningarna vid Strandvägen.

Carlsson skriver att under arbetet med avhandlingen har hans förståelse för och tilltro till pluralistiska föreställningar om det förflutna vuxit. Han vill att samhällenas variationsrikedom och människornas beslut skall få en än mera framträdande roll i mesolitisk forskning.

Dessutom ska olikheter premieras i tolkningsprocessen före en enda vetenskapligt allenarådande tolkning. Jag anser att Carlsson ståndpunkt är väsentlig inom arkeologisk forskning. Flera divergerande teorier kring vår förhistoria är nämligen en bekräftelse på olikartade föreställningar i vår egen tid – och i gångna tider. Sakliga studier av människan och hennes föreställningsvärld i ett långtidsperspektiv är värdefulla just utifrån målsättningen att försöka förstå de olika uttryck som mänsklig verksamhet kan ta sig.

Det är tydligt att Carlsson har anammat de nya teoretiska perspektiven där landskapet ses som kulturellt betingat, och där kognitiva och symboliska aspekter anses ha bidragit till den rumsliga ordningen. På så sätt framträder människorna tydligare i sammanhanget. Platserna liksom människorna har ingått i olika sammanhang, varför de måste relateras till varandra. Landskapet består av olika rum och platser som skapas av de naturliga och kulturella uttrycken samt de sociala relationerna.

Carlsson delar in landskapet i flera nivåer beroende på avståndet till boplatsen vid Strandvägen. Fyra perspektiv används: världen, bygden, grannskapet och hemmet. Världen är omvärlden utan avståndsbegränsningar, men syftar framför allt på det okända eller det endast delvis kända. Begreppet inbegriper också myter, traditioner, eskatologiska föreställningar etc. samlat i en världsbild eller kosmologi. Bygden är nästa analysnivå. Här innebär bygdbegreppet platser som besöktes mer sällan och då för speciella ändamål. Lokalsamhället vid Strandvägen kan genom fyndmaterialet anses vara länkat till många platser i bygden. Kinnekulleflinta, visingsösand-

sten och sälben knyter Strandvägen till platser bortom vardagens rörelser närmast boplatsen. Carlsson poängterar att han inte uppfattar bygden som en yta, ännu mindre som ett territorium, utan just som platser.

Nästa rumsliga nivå är grannskapet. Grannskapet var till för rörelser nära boplatsen, grannskapet var välkända platser, där ofta vardagens sysslor utträttades. Carlsson menar att människorna inte var bundna till det område som vi arkeologiskt kan verifiera som mänskligt påverkat. Landskapet runt Strandvägen är uppbrutet av många vattendrag, varför tids- och rumsdimensionerna inte sammanfaller riktigt med varandra när man förflyttar sig. På den sista rumsliga nivån kommer vi till Strandvägen – hemmet. Hemmet är här en synonym för boplatsen, en plats där man bor och lever, och kanske även genom historiska släktband relaterar känslomässigt till.

Jag tycker att Carlsson hanterar problemet med att dela in förhistoriens värld i olika kategorier, som t.ex. boplats, gravplats och offerplats, på ett bra sätt genom att använda de här rumsliga begreppen. I själva verket handlar det om ett nät av mänskliga aktiviteter som flyter ihop och som beroende på omständigheterna tidvis kan ha försiggått på olika platser men ibland på samma lokal. Vi kan förvänta oss att den förhistoriska människan inte skilde mellan kategorier som ekonomiskt, socialt eller andligt. Hemmet är en synonym för boplatsen. Men hemmet är en begreppslig plats snarare än ett utrymme, som indikerar en känslomässig anknytning och har en mening bortom ett fysiskt hus och en bosättning. Som Carlsson använder begreppet blir det naturligt att betrakta hemmet som en plats för just vad vi menar som ekonomisk, social och andlig verksamhet.

Däremot saknar jag relevanta kartor i boken – på samtliga landskapsnivåer. De få som finns är antingen för plottriga eller alltför översiktliga. Många namn omnämns i texten och man ska inte behöva plocka fram en kartbok för att kunna följa med i geografin. En rumslig studie kräver ett tydligt kartmaterial.

Bokens disposition bygger på att Carlsson närmar sig Strandvägen, d.v.s. hemmet, via världen, bygden och grannskapet. Personligen skulle

jag önska det omvända, där hemmet presenterades först. På så sätt skulle det bli enklare att relatera till Strandvägenboplatsen när platser i bygden och grannskapet beskrivs. Empirin är fundamentet i Carlssons arbete. Därför tycker jag att presentationen av materialet från Strandvägen kommer lite sent – efter nästan halva avhandlingen.

Metoden är att knyta samman några utvalda empiriska studier för att nå en så komplex helhet som möjligt. För snäva detaljstudier, menar Carlsson, leder inte till att man förstår större sociala sammanhang. Det håller jag med om – fastnar man i att mäta t.ex. enstaka föremålskategorier missar man den rumsliga helheten. Varje material omfattas av relationer och aspekter till de andra, och genom Carlssons sätt att arbeta växer en helhetsbild fram som jag tycker fungerar utmärkt.

Undersökningsområdet på Strandvägen kan, som Carlsson beskriver det, sägas vara ett topografiskt tvärsnitt genom boplatsen, från det högst belägna området i söder, längs med stranden och ut i vattnet. Tvärsnittet skär på så sätt från den torra omgivningen ned mot en fuktig zon till det helt våta. Carlssons tolkning av den mesolitiska boplatsen är att den rumsliga dispositionen följer denna gradvisa naturgivna uppdelning, och att även händelser och aktiviteter har utförts i förhållande till stranden och vattnet. I den torra zonen låg bostadshus, härdar för matlagning och gropar som möjligen fungerat som förråd. Här finns även spår av redskapstillverkning inom specifika ytor. I nästa zon, mellan det torra och vattnet, utfördes hantverk som tillverkning, slipning och uppskärpning av yxor samt delar av annat stenhantverk, både tillverkning och dumpning av restmaterial. I vattnet, i det våta, kastades stora delar av resterna efter redskapstillverkningen och man fiskade med ljuster. Detta kan naturligtvis spegla en högst funktionell uppdelning av platsen. Men Carlsson menar att det kanske även finns andra sätt att förklara var i rummet verksamheter skedde och var ting lämnades. Ordningen i rummet innebar en stark betoning på visualiseringen av närvaro i rummet. Hus, redskapstillverkning, fiskeplatser, matlagingsplatser m.m. var i högsta grad synliga. Detta visuella uttryck, att manifesteras sin

plats i rummet, har i Carlssons tolkning inte i första hand syftat till att markera äganderätt i modern mening, utan till att illustrera en kosmisk ordning som reglerade mellanmänskliga relationer.

Carlsson diskuterar på ett bra och intressant vis möten mellan människorna och platserna. Det finns många likheter i sättet att förhålla sig gentemot sin materiella kultur mellan Strandvägen och kända kust- och skärgårdsboplatser bl.a. på Södertörn. Relationerna och banden österut var uppenbarligen livaktiga. Genom artefakter och råmaterial från Västsverige och sydligaste Skandinavien vet vi att samhällen i dessa områden på olika sätt kommunicerade med lokalsamhället på Strandvägen, och oavsett vilka omtolkningar av innehållet som där gjordes medförde informationen förändringar. Konklusionen är att hemmet på så sätt länkades till grannskapet, bygden och världen genom sociala relationer.

Avhandlingen är ett exempel på fördelar som exploateringsarkeologin kan ge. Med stora undersökningsytor kan vi bättre förstå rumsliga sammanhang. Uppdragsbaserad arkeologi innebär ibland också att vi får undersöka platser som vi inte förväntat oss. Detta kan under gynnsamma förhållanden leda till ny och viktig kunskap vilket Motalaplatsen är ett bra exempel på. Att skriva en avhandling om en plats som man själv varit med om att gräva ut är naturligtvis också en fördel. Det skapar en särskild känsla och kännedom om platsen – och det tycker jag märks. Den rumsliga organisationen, uppdelningen av olika aktiviteter på Strandvägenboplatzen, beskrivs ingående och initierat. Carlsson antyder att rummet utnyttjades varierande efter skilda verksamheter och sannolikt efter social grupp-tillhörighet. Jag saknar emellertid en idé om hur den sociala organisationen på Strandvägen sett ut. Vilka bodde där och hur var de organiserade? Inom stenåldersforskningen kan man generellt säga att två olika forskningsskolor har studerat mesolitikum respektive neolitikum. Den förra har länge följt den processuella arkeologin och i det närmaste varit naturdeterministisk medan den senare har anammat den postprocessuella skolan. Vad detta beror på kan naturligtvis diskuteras (lämningarnas karaktär kanske), men

Carlsson tillhör dem som under senare år eftersträvat att bryta detta mönster. Han har lyckats föra fram människorna under mesolitikum och överbrygga det gap som länge funnits mellan mesolitisk och neolitisk forskning. Carlsson har skrivit en mycket bra och viktig avhandling. När man läser den förstår man att människorna under mesolitikum och neolitikum inte kom från två skilda planeter.

Magnus Andersson

Riksantikvarieämbetet UV Syd

Odlarevägen 5

SE-226 60 Lund

magnus.andersson@raa.se

Vägar till Vættland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f.Kr. Red. Magnus Artursson. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2007. 359 s. ISBN 978-91-7209-452-9.

Bogen presenterer en syntese over senneolitikums og bronzealderens samfund i det nordøstlige Skåne med udgangspunkt i de arkæologiske udgravninger ved udbygningen af E22, men også med omfattende inddragelse af et større, primært skandinavisk, fundmateriale.

Publikationen falder overordnet set i to hovedblokke. Den første del samt bogens sidste kapitel fokuserer på landskab og bebyggelse, mens bogens andet tema er den yngre bronzealder og tidlige jernalders brandgravsskik, hvor især det meget spektakulære og velbevarede gravfelt Gualöv indtager en central position.

Bogens afsnit om bebyggelse og landskab omfatter afsnit af Magnus Artursson, Björn Gedda, Tony Björk og et specialstudie ved Bo Knarrström af et udvalgt flintmateriale fra bopladsen Årup. Flere interessante pladser er de seneste år dukket frem i Nordøstskåne, men overordnet set må områdets fundmateriale stadig betegnes som relativt sparsomt. Den arkæologiske tolkning af bebyggelsesstrukturen i regionen baseres derfor i vid udstrækning på parallelisering med det øvrige skandinaviske – ikke mindst det jyske – bopladsmateriale, samt en udpræget brug af en teoretisk samfundsmodel for bronzealderens samfund som hierarkisk organiseret. Herudfra præ-

senteres en mulig rumlig og social organisering og dens udvikling gennem senneolitikum og bronzealder med inddragelse af begreber som klan, høvdingedømme, bygd og *house-based societies*.

Afsnittene rummer mange interessante teoretiske overvejelser og tolkningsforslag, men de placerer sig også meget entydigt i en lejr inden for den løbende diskussion af bronzealderens sociale organisation. Hvis man ikke deler den grundlæggende tolkning af samfundet som bygget op om et stærkt institutionaliseret, arveligt høvdingedømme – og det skal jeg med det samme gøre klart, at jeg ikke selv gør – så melder der sig også en række indvendinger. Det gælder f.eks. i forbindelse med levetiden af bronzealderens langhuse, som jeg vil hævde, stadig er et åbent spørgsmål. Indikationer på varigheden af enkelte huse er få og usikre. Det er på den måde en justerbar knap, som vi kan indstille på alt fra en generation og op til over 100 år. På bopladser med flere huse er konsekvensen, at vi går fra enkeltgård til en kompleks landsbylignende bosættelsesstruktur. I *Vägar till Vættland* er den knap skruet helt op, og der kommer således en meget kraftig vægtning af bosættelsernes kompleksitet uden væsentlige forbehold.

Et andet kritikpunkt er bebyggelsesafsnit-tenes manglende distinktion mellem differentiering og hierarki. Groft sagt enhver form for samtidige forskelle bliver set som udtryk for vertikale sociale strukturer. Beslægtet hermed er en nedtoning af variationsbredden i bronzealderens fundmateriale, og den oplagte mulighed for at forsøge at karakterisere bosættelsen i Nordøstskåne på egne præmisser forbigås til fordel for en indsættelse af bebyggelserne i en stram fortolkningsramme baseret på en tidligere syntese af boplads materialet fra Sydsandinavien. Det indebærer en risiko for cirkulære argumenter og lidt groft sagt er resultatet i sidste ende, at de nye fund i Vættland ikke for alvor bidrager med noget nyt: »Bildet i Vættland, ger oss ingen anledning at ändra på vår tolkningsmodell» (Artursson & Björk s. 303). Det er faktisk synd i forhold til, at flere af de præsenterede pladser ellers fremstår som meget interessante i sig selv.

Endelig optræder der også nogle ganske vidtgående, men svagt underbyggede, analogier til yngre jernalders samfund, bl.a. omkring opfat-

telsen af hallen (Artursson s. 84 ff), og et enkelt sted inddrages sågar det feudale Japan (Artursson s. 92 f). For undertegnede virker de analogier stærkt anakronistiske.

Det skal understreges, at en række af disse kritikpunkter må ses som en del af den løbende teoretiske diskussion af bronzealderens samfundsorganisation. De skal ikke reducere det faktum, at bebyggelses- og landskabskapitlerne i *Vägar till Vættland* fremlægger en væsentlig syntese af fundbilledet i Nordøstskåne og bidrager med nye indfaldsvinkler til tolkningen af eksempelvis bronzealderens langhuse med vægt på deres symbolske betydninger og det sociale indhold. Ikke mindst brugen af teorierne om *house-based societies* fremstår nuanceret og rummer mange perspektiver. Afsnittene er præget af et stort overblik over det sydskandinaviske materiale og med en vilje til at forsøge at forene det spredte og fragmenterede boplads materiale med overordnede samfundstolkninger. Selv om man med et andet teoretisk udgangspunkt kan være uenig i fremgangsmåde og konklusioner på en række punkter, så må bebyggelses- og landskabskapitlerne fuldt ud anerkendes som et betydeligt bidrag til diskussionen af senneolitikums og bronzealderens bosættelser og periodens rumlige sociale organisation i Sydsandinavien.

Et generelt kritikpunkt, men som nok især er udtalt i bebyggelses- og landskabsafsnitene, er det store antal gentagelser i bogen. Det gælder mellem afsnit, hvilket kan være svært helt at undgå med de mange forskellige forfattere, men det gælder i høj grad også inden for nogle af de enkelte artikler. Det er til tider et irritationsmoment, især fordi det ofte er ikke helt ukontroversielle standpunkter eller tolkninger, der bliver fremhævet igen og igen, hvilket til sidst efterlader et indtryk af en insisteren mere end argumenteren.

Vägar till Vættlands anden hoveddel om brandgravene fra yngre bronzealder og tidlig jernalder rummer præsentationer og perspektivering af tre lokaliteter. Det drejer sig om Gualöv fra yngre bronzealder ved Caroline Arcini, Elisabeth Höst og Frederik Svanberg; gravfeltet Sockengränsen fra overgangen mellem yngre bronzealder og ældre jernalder ved Linda Pettersson; og skærvstensrøse-boplads-komplekset Kråke-

slått ved Sven Hellerström. Desuden er der afsnit, der tager udgangspunkt i analyser af det osteologiske materiale ved Caroline Arcini, det botaniske materiale ved Björn Gedda og det keramiske materiale ved Torbjörn Brorsson og Birgitta Hulthén.

Gualöv-gravfeltet indtager den ubestridte hovedrolle med en kombination af gode bevaringsforhold, en sandsynligvis forholdsvis komplet gravrepræsentation, en meget varieret sammensætning af forskellige former for gravanlæg og en omhyggelig og innovativ udgravningsmetode. Tilsammen synes det i høj grad at retfærdiggøre den forhåbning, som forfatterne udtrykker om, at Gualöv vil kunne indtage en position som en nøglelokalitet til forståelsen af den yngre bronzealders brandgravsskik (Arcini et al. s. 107).

Specielt integreringen af de arkæologiske og osteologiske undersøgelser bør fremhæves som meget vellykket. Det samarbejde bidrager dels med nye detailfortolkninger af, hvordan ligbrændingsbålet var arrangeret, og hvordan begravelsesaktiviteterne forløb, og dels i en omfortolkning af klassiske gravformer med argumenter for, at brandgruber og -pletter i en række tilfælde skal ses som rester af ligbål til nærliggende grave.

Generelt rummer *Vägar till Vätland* ikke egentlig fundfremlæggelse. Her henvises i stedet til de tidligere publicerede udgravningsrapporter, og læseren slipper således for at skulle igennem omfattende materiale gennemgange. Ulempen er, at forbindelse mellem udgravningsagttagelserne og tolkningerne bliver vanskelig at følge. Specielt i forbindelse med omtolkningen af brandgravsskikken kunne en mere detaljeret redegørelse for observationer have været meget brugbar.

Ligesom i bebyggelsesafsnittet har gennemgangen af gravfelterne en række udblik til et geografisk bredere materiale end det nordøstskånske. Det gælder således i forbindelse med tolkningen af de tre stensatte kulthuse, der optræder inden for Gualöv-komplekset, og som i publikationen fortolkes som en særlig form for gravkonstruktion og derfor benævnes husgrave (Svanberg s. 187ff). Disse anlæg danner udgangspunkt for en gennemgang af huskonstruktioner og mere eller mindre tydelige husreferencer i bronzeal-

derens gravkontekster i primært Nordeuropa. Afsnittet rummer bl.a. overbevisende omfortolkninger af flere klassiske arkæologiske lokaliteter, og præsenterer et stærkt argument for, at husreferencen var et fremtrædende element i både ældre og yngre bronzealderens gravskik.

En række af fortolkningerne ved Gualöv kan naturligvis diskuteres. Det gælder eksempelvis opdelingen af gravfeltet i to formodede familiegupper, der ikke er fuldstændig entydig, og tilsyneladende heller ikke accepteres i alle bogens artikler (cf. Brorsson & Hulthén). Enkelte af de demografiske beregninger med generationer på op til 40 år kan virke tvivlsomme, og omfortolkningen af tidligere udgravninger vil sikkert vække debat, selv om jeg personligt finder mange af dem overbevisende. Ligesom i bebyggelsesafsnittene kan man måske også savne mere detaljerede overvejelser over, hvad der er årsagen er til den meget betydelige variation i eksempelvis de gravrelaterede husreferencer, der rækker fra helt regulære huse til noget mere diskuterbare referencer, som f.eks. stenrammekonstruktionen i Skallerup-graven. Men ud over at give anledning til diskussion, så er der overordnet set al grund til at formode, at gravfelts-afsnittene i *Vägar till Vätland* vil være et vægtigt varigt bidrag til forståelsen af bronzealderens brandgravsskik i kraft af både præsentationen af væsentlige arkæologiske fund, grundige tværvideenskabelige analyser med nye erkendelser og perspektivrige fortolkninger.

Derfor kan det også undre, at publikationen med dens mange kvaliteter og perspektiver og det brede sigte om syntesedannelse er holdt udelukkende på svensk uden nogen form for engelsk resume. Det er en klar hindring for udbredelsen af de mange banebrydende resultater, der helt klart er af interesse også uden for Skandinavien.

Mads Kähler Holst

Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og Lingvistik
Aarhus Universitet
Moesgård
DK-8270 Højbjerg
mads.holst@hum.au.dk

Laila Eliasson & Ingela Kishonti, *Det funktionella landskapet. Naturvetenskapliga analyser ur ett arkeologiskt perspektiv*. Öresundsförbindelsen och arkeologin. Malmöfynd 10. Malmö kulturmiljö 2007. 394 s. ISBN 91-85341-08-8. ISSN 0580-521X.

»En gropig väg genom arkeologin med naturvetenskapen till hjälp.» Det är en kort sammanfattning av denna omfattande och ambitiösa bok, där huvudmålsättningen har varit att lösa problem med en viss anläggningstyp som dyker upp vid arkeologiska utgrävningar. Det handlar om gropar med olika funktioner där försök görs att förstå deras primära och sekundära funktion. Titeln *Det funktionella landskapet* för tankarna till processuell arkeologi och bort från postprocessuella idéer där kult och ideologier är rådande. Men dessa båda tankeriktningar kan kombineras just med hjälp av naturvetenskapliga metoder, vilket görs här. Det ena utesluter inte det andra.

De berörda undersökningsområdena är Lockarp 7B och Södra Sallerup 15H i Malmöregionen med fallstudier från andra områden inom projekt Öresundsförbindelsen. Behandlade metoder är ¹⁴C-datering, vedartsanalys, kemisk klassificering, jordkemi, makrofossilanalys, osteologi, keramiska analyser samt organiska analysmetoder såsom fettsyraanalys. Valet av metoder och frågeställningar har anpassats till varje undersökningsområdes speciella karaktär. Vid Lockarp 7B rör sig frågeställningarna kring boplatsoområdet och dess aktivitetsytor. Vid Södra Sallerup 15H finns även en fokusering på problem rörande kulturlagerbildning.

De naturvetenskapliga metoderna redovisas inledningsvis, varvid analysmetoder och provtagningsförfarande beskrivs kortfattat. Upplägget för hur metoderna presenteras varierar något, förmodligen beroende på varierande bidrag från de olika specialisterna. T.ex. redovisas noggrant i avsnittet om fettsyraanalys hur provtagning går till och dess risker, vilket till viss del saknas i beskrivningen av andra metoder. Halten av gamla fettsyror är i och för sig oftast väldigt låg i arkeologiskt material, vilket kräver stor noggrannhet i samband med provtagning, och det kan därför anses mer angeläget att tydligt redogöra för detta. Senare i boken tas även källkritiska aspekter upp rörande vedartsanalys.

I samband med beskrivningen av jordkemi råder det, enligt mitt tycke, en viss begrepps-förvirring. I begreppet *jordkemisk analys* inbegrips att fosfat, magnetisk susceptibilitet och glödför-lust testas. Det kan tyckas vara en pettiss i sammanhanget, men för korrekthetens skull bör begreppet magnetisk susceptibilitet snarare hamna under jordfysisk analys, då det har med markens magnetiska egenskaper att göra. Vid eldning förändras de magnetiska egenskaperna i marken och tack vare detta kan man t.ex. spåra eventuella härdar på en boplat. Genom att mera övergripande använda uttryck som t.ex. »markanalys» kan man undvika viss begrepps-förvirring. Begreppet »markanalys» torde även kunna inbegripa prospekteringsmetoder.

Författarna skriver inledningsvis i kapitlet *Resultat* att p.g.a. projektets bredd vad gäller både frågor och analysmetoder har det varit svårt att presentera resultaten i en logisk följd. De har lyckats på ett föredömligt sätt att presentera både bakgrunden till valet av frågor och metoder och en diskussion kring resultaten på ett logiskt sätt, även om det i vissa partier kan kännas lite tungrott. Det underlättar att all text är mycket välredigerad och välstrukturerad med tydliga hänvisningar till figurer och referenser. Min enda anmärkning är att det var svårt att urskilja de olika rubriknivåerna i vissa avsnitt. Möjligen kunde en kapitelnumrering med undernummer ha underlättat för läsaren att tydligare följa varje del.

I en diskussion om resursutnyttjandet och boplatsekonomi inom Lockarp 7B dras slutsatsen att ekonomin under mellanneolitikum främst baserades på animalisk produktion. Benmaterialet tolkas som att större vikt lagts vid djurhållning än vid jakt och fiske. De identifierade benen kom till stor del från svin men även från nöt och får/get. I kapitlet »Det funktionella landskapet – två boplatsoområden» där resultaten diskuteras tas problematiken kring svinben upp. Bland forskare förs idag diskussioner om huruvida det, framför allt i neolitiska sammanhang och fyndkontexter, rör sig om tam- eller vildsvin. Osteologiskt är det svårt att bedöma detta. Att mäta längden på den tredje kindtanden på svinet är en metod att skilja tama från vilda svin, men viss problematik råder kring de mellan-neolitiska svinen då man menar att vilda och

tama svin har korsats tidigt och därmed kan vara svåra att åtskilja.

Här kan annars ytterligare en naturvetenskaplig metod vara till hjälp, vilken inte tas upp i boken – stabila isotoper. Sådana studier bl.a. på neolitiska svin från gropkeramiska fyndkontexter har genomförts vid Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet, och flera analyser har indikerat att svinen förmodligen varit vilda. Med detta vill jag bara lyfta fram en kompletterande metod angående den svåra tolkningen av de neolitiska svinen. Tolkningen att svinen påträffade vid Lockarp 7B skulle vara domesticerade bygger på att benen från andra viltlevande arter är få.

De redovisade resultaten visar tydligt styrkan med att kombinera flera olika analysmetoder för att tolka ett arkeologiskt material. En viktig slutsats är vikten av tidiga och tydliga frågeställningar. Med hjälp av frågeställningarna kan man fokusera och rikta både fältarbetet, efterarbetet och kommande analyser. Författarna redogör för hur fältpersonalen fått instruktioner om vilka frågeställningarna har varit samt vilka analysmetoder som skulle användas. Ett framträdande problem i fält har varit frågan om vad man medvetet eller omedvetet har analyserat i anläggningarna och risken att analysera fel kontext. Tydliga och tidiga frågeställningar är A och O!

En fråga som tidigt väcks när man läser boken är ifall någon ny kunskap har kunnat tas fram genom det tvärvetenskapliga samarbetet. Boken avslutas med en kort sammanfattning som belyser de använda analysmetoderna, och där framgår att metoderna har gett ny kunskap som har kunnat infogas i en arkeologisk kontext. Som gammal ekonom skulle jag tycka det vore intressant att också få en tydligare jämförelse metoderna emellan vad gäller den ekonomiska insatsen. Författarna poängterar i utvärderingen att vissa analyser har varit mycket tidskrävande (framför allt de miljöarkeologiska analyserna), vilket i sin tur inverkar på ekonomin. Detta bör noggrant beaktas redan i planeringsskedet. Likaså finns sällan ekonomiska förutsättningar att ha specialutbildad personal för provtagning vid en arkeologisk undersökning. Är metoderna ekonomiskt försvarbara? Vilka andra metoder skulle ha kunnat användas? Författarna menar att ar-

keologer kanske har för höga förväntningar på att naturvetenskapliga analyser ska räta ut många arkeologiska frågetecken. Problemet ligger väl snarare i att arkeologer många gånger inte har tillräcklig kunskap om naturvetenskapliga analysmetoder. Dock vill jag poängtera att även en arkeolog med humanistisk bakgrund kan ta till sig kunskaper om naturvetenskapliga analysmetoder applicerbara på arkeologiskt material.

Kapitlet *En sammanfattande utvärdering* är mycket intressant då man här kan läsa om hur det tvärvetenskapliga arbetet har fungerat. Utifrån detta kan andra aktörer dra lärdom om fallgropar och problem som har uppstått. Ett sådant problem har varit brister i kommunikationen, delvis p.g.a. specialisternas geografiska spridning. Även några försenade resultatleveranser medförde problem, vilket till viss del kunde ha undvikits om skriftliga överenskommelser hade upprättats i förväg. Trots att en djupare diskussion om den ekonomiska aspekten saknas i boken så bidrar den till att kunna motivera fler att använda sig av tvärvetenskap för att utvinna mer kunskap. Boken visar på styrkan i att kombinera flera analysmetoder. Läsningen väcker många nya frågor kring problematiska anläggningar (i det här fallet gropar) och ger inspiration till nya frågeställningar i andra arkeologiska sammanhang. Boken utgör en utmärkt och angelägen referens till varför man ska använda sig av naturvetenskapen inom arkeologin.

Christina Schierman

Lomvägen 49, 1 tr

SE-192 56 Sollentuna

christina@arkeologiservice.se

Scholarly Journals between the Past and the Future: The Fornvännen Centenary Round-Table Seminar, Stockholm 21 April 2006. Ed. Martin Rundkvist. Konferenser 65. KVHAA. Stockholm 2007. 109 pp. ISBN 978-91-7402-368-8.

This volume brings together papers by nine editors of archaeological journals across Europe, each with their own perspective on what the future holds for publishing. Their opinions are diverse and provocative, but even where some

assertions are demonstrably wrong they highlight misconceptions about publishing which need to be tackled.

The first paper is “Scholarly Open Access Journals and Libraries” by Jan Hagerlid. This can be an overlooked aspect of the Open Access debate, with academics concentrating on the content rather than the medium. Hagerlid raises some interesting points highlighting that the aims even of traditional and conservative scholars do not necessarily align with those of publishers. For example, he notes that the transition to electronic subscription would have meant the end of the inter-library loan, had the publishers been granted what they demanded. He also argues that it would be wrong to treat publishers as a monoculture. The big publishers and their habit of bundling subscriptions with ever-increasing prices threatens the subscription base of the independent journals. If the subscription model continues to hold into the current century, many smaller publications will either be bought out or disappear. The paper provides excellent summaries of what Open Access means and why it is an important issue. It also serves as a reminder that the changes ahead, however they develop, are not trivial and will need collaboration with librarians if access of any sort to research is to continue.

Hagerlid’s paper bumps out Kerstin Assarsson-Rizzi’s “*Fornvännen* On Paper and On-Line” from the first spot, which is an interesting choice for a *Fornvännen* centenary volume. Rizzi’s piece is short, and would possibly have fit as an introduction chapter. However the ordering, moving from libraries to the KVHAA makes sense. Rizzi’s piece helps in introducing the role of the scholarly society in some of the later chapters.

Martin Carver’s “The Future of *Antiquity*” is the most problematic paper in the book. Parts of it are demonstrably wrong in 2008, and were also known to be incorrect in 2006 when the meeting was held. Initially it would be tempting to simply state that Carver provides a useful catalogue of misconceptions about Open Access. This would be unfair: he also raises some questions for which there are no quick answers. After several readings my biggest concern is that Carver places commercial publishers in opposition

with Open-Access publishers. There are both OA and subscription journals which are said to be non-profit. Equally, subscription and OA access are in fact both open to exploitation by commercial publishers. Nor is there a division of medium: for instance, in the table on page 39, commercial publications are discovered through the library, publisher’s website and off-prints. For Open Access the discovery is baldly given as “Google”. Hagerlid’s paper shows that OA is compatible with library access, possibly more so than a subscription-based model. Equally OA authors can provide off-prints more easily than subscription-based authors. Similarly, Carver lists the target audience for commercial publications as “Researchers / Readers / Students” while OA in his view only serves “Academics”. He misses another obvious demographic, the Public, who have economic demand for publications from both, which is only likely to be supplied on a regular basis by OA.

Some of Carver’s objections are sound, if a little one-sided. He argues that the author-pays funding model puts pressure on the journal to accept papers in a way that does not apply to subscription-based journals. This is wrong if one examines the market. He is right in that there may be a pressure to accept papers, but a journal which consistently accepts poor papers will cease to be an attractive venue for respected authors. Accepting a thousand dollars now could cost ten-thousand dollars in the future. The laws of supply and demand still apply, but now to the authors rather than the readers. In contrast, there are pressures on commercial publishers to cater to the expectations of their audience. Quality is not the sole arbiter of acceptance for a commercial publication: there is also the need to satisfy an audience. Nonetheless Carver’s underlying point, the need for strong editorship, is important.

As an example of what could be lost with a move to OA, he talks about *Antiquity*’s focus on neglected areas of archaeology such as African or Islamic Archaeology. Carver’s position is that journals should lead and that spotlighting overlooked areas is something you can do with a journal where the readers are locked into reading what you publish. It’s an interesting point,

but I'm not sure that a subscription-based journal is necessary for that. This is why I am highly ambivalent about Carver's paper. Carver is a tremendous advocate for the importance of editorship in a journal. He clearly has strong ideas about journals being an active player in research rather than a passive record. He makes the case that there will be a need for independent journals for many years to come. Unfortunately, he doesn't make a case for the need for a subscription to guarantee that independence.

"*Finskt Museum* Between the Past and the Future" by Helena Edgren puts current debates into a historical perspective by examining the past of *Finskt Museum*, "Finnish Museum", a Swedish-language journal based in Finland. The journal faces a challenge which is mentioned again in later papers: that of language. She also states that the reproduction costs for images on the internet is simply too high for many journals. This is a major problem. The development of Creative Commons-licensed photo banks may be a help, but this so far is a challenge which scholarly societies have failed to take up.

Ruth Hegarty contributes "The Royal Irish Academy as a Small Academic Publisher: Keeping Up With the Times". She brings out the social aspect of publishing. Learned societies exchange journals with each other and each journal costs. She estimates savings of at least €40 per copy if exchanges went electronic. She also charts how the Royal Irish Academy is adapting its working procedures to meet the future. It would seem that the RIA is seeking to use its facilities to promote the work of its authors in the prevailing conditions, rather than compromise with tradition. It suggests that the RIA will achieve its goal of presenting itself as an organisation at the cutting edge of research.

"Archaeological Journals in Poland: Past, Present and Future" by Zbigniew Kobylinski and Jesper Laursen's "*Kuml* and the Jutland Archaeological Society" make a good pairing because they present very different, but equally sensible responses to a problem mentioned by Helena Edgren regarding Finnish language journals. What do you do if you publish in a minority language? Would an Open Access journal in Polish or Danish help expand the readership of work?

There's really no need to make the case for the importance of Polish scholarship. The country has been a source of important work for centuries. But while the language of the past was Latin, Kobylinski states that for some journals the modern use of Polish will not get work the audience it should. *Archeologia Polski* should have been a solution, publishing translations into various European languages. However, Kobylinski concluded that the only viable language for international readership is English. Despite this, the journal's circulation is now at 350 copies. Poland is not that dull a country archaeologywise – on the contrary. Yet left to the market, it is clear that English-language publication of Polish material is not viable. Kobylinski's paper seems to indicate that *Archeologia Polski* may be one of the victims of subscription consolidation if workable Open-Access solutions cannot be found.

Laursen's paper in contrast takes a different view of who their journal is published for. *Kuml* is the annual of the Jutland Archaeological Society. It's published in Danish, and Larsen reports that Danish-language publication is seen as being of lesser value than international-language publication. This is a concern. If you cannot publish high quality work in Danish, then where can you publish it? Larsen makes much of *Kuml*'s connection not simply to Denmark but specifically to Jutland. As *Kuml* is a regionally-based archaeological journal he makes a strong case for publication in Danish, even if its results are of international importance. I've known European archaeologists outside of the big five nations make the argument that international publication means English-language publication, but Larsen's paper shows there is a cost to be paid if this attitude is adopted across Europe.

Klavs Randsborg contributes "Blue. Reflections on *Acta Archaeologica*", about a journal which is very much internationally orientated. He makes powerful points about the uncertain longevity of electronic media. Archaeologists often consult books from the 19th century. In contrast digital media from the 1980s can be inaccessible. I suspect that he will be wrong in saying that nothing of the present-day internet will be read by people in ten years' time. HTML 1.0 pages are still readable by the latest generation of web

browsers, and, being a text-based format, I suspect they'll be readable through XML browsers with parsers in a century's time. However, while file formats may be legible, the physical formats will, as he rightly says, have to be migrated many times. This would suggest that the library will play the role of conservator in the future, and that this may become a more regular task than the re-binding of texts. The consolation is that if standard file formats are adopted, the task can largely be automated.

Randsborg comes closest of the contributors to asking questions about the shape of journals in the future. He foresees the use of hypertext for linking between papers. I would add that the evidence from weblogs suggests the possibility of reverse citations, that is a bibliography of papers which cite a given article, as well as the traditional bibliography of sources cited. In this context he shows the importance of access. How can this material be used, and will the abstract be all that the non-subscribers see? I would have liked to have read more about this. The existence of gated communities would have major implications for the usability of information between sites. It would be a shame to see a sharp divide between sites like the Portable Antiquities Scheme, offering open data access for re-use elsewhere, and on the other hand subscription-only journals that exploit them.

The closing paper is somewhat grim. "*Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1930–1995. A scholarly journal of the past*" by Berta Stjernquist reminds us what is at stake if the growing funding crisis is not solved. I hadn't heard of *Meddelanden*, possibly because I haven't read much about Scania, though as Stjernquist points out there was more to the journal than that. But even if there were not, should that matter? The end of *Meddelanden* seems not to have been due to the quality of its papers, nor to its international importance. A major reason government funding ceased is that it was said to be too focussed on the area around Lund. The fact that these discussions had value beyond Sweden was not sufficient. That is a matter for grave concern because all archaeology is, at some point, local. The Pyramids of Giza may be the world's most famous archaeological monu-

ments, but to understand even these requires placing them in the context of their locality.

The debate in this volume is not solely about Open Access, but also includes other issues of globalisation. Nonetheless the shadow of economic pressure rests over most of the papers in the book. Hagerlid says in the opening paper that maintaining current subscription models would be the most risky strategy for a journal, and Stjernquist's closing paper shows the dangers are real and serious. There are some highly questionable assertions in some of the papers, but even so they are of interest and raise matters which will need to be tackled. Rundkvist has pulled together a book which is well-presented, thought-provoking and, unusually for a good book, will hopefully be short-lived in importance. It is essential for many journals that some of the problems discussed are solved soon. The book is an important contribution to the debate about academic publishing in archaeology. Should I ever have the urge to set up a journal I will be sure to try and learn some lessons from this book.

Alun Salt

School of Archaeology and Ancient History
University of Leicester
Leicester LE1 7RH
UK
alun.m.salt@gmail.com

Osebergfunnet Bd IV, Tekstilene. Red. Arne Emil Christensen & Margareta Nockert. Universitetet i Oslo, Kulturhistorisk Museum, 2006. 401 s. ISBN 82-8084-024-9.

Udgivelsen af det sidste bind af Osebergfunnet, tekstilene, har været ventet med længsel i mange år. Fundet blev gjort i 1904, bd 1–3 og 5 udkom i perioden 1917–28; efter 78 år er hullet i rækken nu lukket. Efterfølgeren er trykt i samme format og udstyr som de tidligere bind, og følger sig nydeligt ind i rækken på boghylden. Trykkestedet har dog skiftet navn fra Kristiania til Oslo, og hvor det før var Den Norske Stat, der stod som udgiver, er det nu Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.

Der er mange årsager til den lange produktionstid. Den vigtigste er uden tvivl opgavens omfang og sværhedsgrad, og det at udgraveren, Gabriel Gustafson, samtidig stod overfor en række lige så store udfordringer med hensyn til konservering og bearbejdning af de unikke trægenstande i fundet, som skib, slæder og vogne. Gustafson gjorde, hvad han kunne. Den finske tekstilforsker Hjalmar Appelgren-Kivalo assisterede ved optagningen af tekstilerne, og de blev løbende dokumenteret i fotografi eller akvarel. I 1912 gik tegneren Sophie Krafft i gang med videre dokumentation. I 1916 fik Hans Dedekam til opgave at publicere tekstilerne. Han døde i 1928, og efterlod et omfattende materiale i form af analyser, notater og textfragmenter, men ikke noget samlet manuskript. I 1932 overtog Bjørn Hougen opgaven, men måtte lægge den til side under krigen. Siden fik han andre pligter, men fik sat Anna M. Rosenqvist og Unn Simonsen Plather i gang med fiber- og farveanalyser. Efter Hougens død i 1976 gik stafetten videre til Anne Stine Ingstad (1918–97), og i 1981 blev Margareta Nockert knyttet til projektet. Det blev Nockert, der sammen med Arne Emil Christensen kom til at afslutte publikationen. Redaktionen har valgt at trykke Hougens og Ingstads efterladte manuskripter som de forelå ved deres død. Rosenqvists bidrag er et genoptryk fra *Oldsaksamlingens årbok 1965–66*, mens Hans Dedekams bidrag til bogen er en fundliste. Dog indgår Dedekam-citater i Hougens og Nockerts tekster.

Det store, indledende kapitel om billedvev er skrevet af Bjørn Hougen, formentlig i 1930-erne. Bare 3 referencer er senere end 1940. Hougens mål har tydeligvis været at forsøge at beskrive motiverne på Osebergfunnets billedvævninger. De tekniske aspekter har været mindre vigtige, og læseren leder forgæves efter oplysninger der idag er standard ved beskrivelse af arkæologiske tekstiler, selvom et appendix af Nockert hjælper noget. Det er heller ikke let at få rede på hvor mange forskellige billedvævninger, Hougen mener de beskrevne fragmenter stammer fra. Beskrivelserne følges af en gennemgang af komparativt materiale, af mønsterdannelsen, og hvilke redskaber der kan have været anvendt. *Motiver og stil* er en diskussion af menneske- og dragt-fremstillinger, og andre motiver som våben, hest

og vogn, huse og skibe. Komposition og kunstneriske virkemidler er næste tema, hvorefter motiverne drøftes i lys af norrøn litteratur og anden samtidig billedkunst. Kapitlet afsluttes med en oversigt over tidlige billedvævninger i Norden. Hougens kapitel om *Åkle eller tjald* er bygget over samme læst, men langt mere kortfattet. Referencerne tyder på at det er afsluttet i 1950-erne. Hougens måde at skrive på er et smukt eksempel på den kulturhistoriske tradition i nordisk arkæologi før 2. verdenskrig. Han beskriver og sammenligner, trækker på et bredt kilderegister, og tolker de dekorative tekstiler og deres rolle i Oseberggraven såvel som i den norrøne verden.

Margareta Nockert har taget sig af kapitlerne 2, 6 og 7, om brikvæv og brikbånd, silker, og silkebroderier. Også hun har fokus på grundige beskrivelser af det fundne, og gennemgang af komparativt materiale. Andre elementer i Nockerts tekster er teknik- og forskningshistorie, samt proveniensbestemmelse. For silkernes vedkommende anslår hun at de ca 110 fragmenter stammer fra bare 15 forskellige, temmelig små stykker stof, det største bare 12 x 46,5 cm. Silkerne inddeles i grupper med forskellig proveniens: Persien, det østlige Middelhavsområde, og Sogdiana. Proveniensen baseres på garnernes karakter, og på mønstertyperne. Silkebroderierne foreslås at stamme dels fra Orienten, dels fra det anglo-saxiske område. Her er motiverne grundlag for proveniensbestemmelsen. Kapitlerne om brikbånd og silkestoffer er ledsaget af udførlige kataloger. Det er tydeligt at Nockerts arbejde med Osebergtextilerne er udført i midten af 1990'erne. Litteraturreferencerne til de tre kapitler slutter i 1996, 1997 og 1995, med kun to tilføjelser. Nockerts referenceramme er præget af hendes baggrund som Agnes Geijers arvtager. Birka-textilerne og Geijers arbejder om antikke silker udgør faste ankerpunkter, sammen med den forskning, der er sket af forskere tilknyttet Centre International d'Étude des Textiles Anciens i Lyon (CIETA). Derimod er hun mindre indsat i den forskning som er udført af nordiske og nordeuropæiske textilarkeologer i de seneste decennier, og har slet ikke beskæftiget sig med den arkæologiske og historiske forskning om de samfund, tekstilerne stammer fra. De seneste årtier har skabt megen ny kund-

skab om den antikke verden, tekstiler og dragt indbefattet! Dele af teksten er derfor præget af svensk tekstilforsknings kundskabshistorie og vanetænkning snarere end opdateret viden. Der er ingen forsøg på diskussion, eller på at tolke meningsindholdet i Osebergfundets tekstiler.

Anna M. Rosenqvists kapitel 4, *Analysen av Osebergtekstiler*, er et genoptryk, men løftes af en serie nyoptagne fotos af høj kvalitet, der ledsager beskrivelserne af de forskellige typer uldstoffer. Billederne giver en visuel dimension til Rosenqvists grupper, og skaber grundlag for en nuanceret typebeskrivelse der imødekommer dagens tekstilforsknings behov.

Kapitel 5, *Brukstekstilene*, er forfattet af Anne Stine Ingstad, som starter med at give læseren et overblik over materialet, gennemgår tekstilerne med udgangspunkt i en række tekniske elementer, og diskuterer hvor mange forskellige stoffer der er tale om. I afsnittet *Import eller hjemmeindustri* gennemgår Ingstad de vigtigste stof typer, især de fine krystalkipervævninger. De sidstnævnte foreslår hun fremstillet i Mesopotamien, og transporteret til Norge via Birka. Dermed leverer hun et nyt indlæg i en diskussion der blev påbegyndt af Agnes Geijer i 1938, og som har involveret en lang række nordiske tekstilforskere, deriblandt anmelderen. Mange forskellige oprindelsessteder har været foreslået, som Frisland, Syrien, de Britiske Øer og Vestnorge. Ingstads vægtigste argument er at et af Osebergstofferne skal være af mohair. I det afsluttende afsnit diskuterer Ingstad de enkelte stoftypers funktion, som sengeudstyr, dragtdele, telt, sejl og kalfatring. Kapitlet afsluttes med et katalog i tabelform. Den yngste reference i Ingstads tekst er fra 1987, hvor manuskriptet formentlig er afsluttet. Ingstads kapitel har svagheder, og bygger på et kundskabsniveau der er forældet idag, men er ikke desto mindre på mange måder et af bogens bedste. Det er læservenligt, let at orientere sig i, og ud over at beskrive de fundne tekstiler og et passende udvalg af komparativt materiale tager Ingstad afsæt i andre forskeres arbejde og diskuterer stoffernes antal, proveniens, funktion og meningsindhold.

Redaktionen har haft en vanskelig opgave med at få bidrag af vidt forskellig alder til at gå op i en samlet helhed. Desværre må det siges at

det ikke er lykkedes alt for godt. Bogen er ikke læservenlig. Det er svært at få overblik over materialet, de mange individuelle kataloger med forskellige standarder er ikke megen hjælp. Det er også svært at gennemskue hvilken logik der ligger til grund for illustrationerne. Prioriteringen mellem gamle og nye billeder er uklar, og alt for mange gengives alt for små. Fotos er ofte uden målestok, deres ophav angives langtfra altid. Derimod er det værdifuldt at *dato* for afbildningen i mange tilfælde nævnes. Der er mange fejl i referencerne, både i teksten (hvor sidetal aldrig opgives) og i litteraturlisten. Det er ærgerligt, ikke mindst i betragtning af at redaktionen må have haft næsten ti år til den afsluttende finpudsning.

Ikke desto mindre må publikationen af Osebergtextilerne hilses varmt velkommen. Den er den første samlede publikation af det rigeste fund af arkæologiske tekstiler i Skandinavien. Dermed er den prædestineret til at være et referenceværk, for arkæologer, andre vikingetidsskere, tekstil- og dragtforskere, og ikke at forlemme en lang række interessegrupper. Bogens udgivelse åbner også for at andre forskere end forfatterstafetten kan få tilgang det unikke materiale. Arkæologien og tekstilforskningen stiller idag mange andre spørgsmål end de fem forfattere, og har en lang række nye metoder til rådighed. Derfor er dette måske udgivelsens aller vigtigste resultat.

Lise Bender Jørgensen

Institutt for arkeologi & religionsvitenskap

NTNU

NO-7491 Trondheim

Norge

lise.bender@hf.ntnu.no

Birgitta Linderöth Wallace, *Westward Vikings: the saga of L'Anse aux Meadows*. Historic Sites Association of Newfoundland and Labrador, St. John's, 2006. 127 s. ISBN 0-919735-09-6.

Upptäckten av Nordamerika utgjorde den sista etappen av den gradvisa vikingatida expansionen allt längre västerut över Nordatlanten. Färderna till den Nya Världen för 1 000 år sedan är

en historisk realitet. Brottstycken av minnena från dem har bevarats – i mer eller mindre förvanskad form – i isländska källor, främst *Grönlänningasagan* och *Erik Rödes saga*. Arkeologiska vittnesbörd har vi från L'Anse aux Meadows på Newfoundland's nordspets vid Kanadas östkust.

Den svensk-kanadensiska arkeologen Birgitta Linderoth Wallace är författare till den rikt illustrerade *Westward Vikings*. Någon person mer skickad för att skriva om utgrävningarna vid L'Anse aux Meadows är svårt att tänka sig. Wallace har arbetat med L'Anse aux Meadows ända sedan 1964. Tidigare har hon skrivit ett betydande antal vetenskapliga artiklar om platsen och dess koppling till vikingafärderna till Nordamerika. Det är emellertid första gången som hon står som författare till en monografi, vilken dessutom av allt att döma också är tänkt att rikta sig till en bredare publik. En ny monografi om L'Anse aux Meadows är behövlig. Någon sådan har nämligen inte skrivits sedan den andra upplagan av Anne Stine Ingstads *The Norse discovery of America*, vol. 1, kom ut 1985, fastän flera viktiga nya studier har gjorts sedan dess.

L'Anse aux Meadows upptäcktes 1960 av den norske juristen, äventyraren och författaren Helge Ingstad (1899–2001). Hans hustru, arkeologen Anne Stine Ingstad (1918–97), ledde de inledande arkeologiska undersökningarna av platsen. Ganska snart kunde man fastslå att fynden var vikingatida och härrörde från nordbor.

Wallace redogör i boken ganska ingående för lämningarna på platsen, som upptagits på UNESCO:s världsarvslista. De består av åtta byggnader fördelade på tre huskomplex, med en hallbyggnad i varje, samt en smedja för järnbearbetning. Husen var byggda av grästorv med en bärande stomme av timmer och var upp till 25 meter långa. Försök att funktionsbestämma ytorna i husen indikerar att nära hälften av ytan var avsedd för lager och verkstäder.

Fynden visar entydigt, vilket Wallace betonar, att L'Anse aux Meadows var ett basläger där man lagrade varor, reparerade skepp och övervintrade. Platsen var en mellanstation på vägen mellan Island/Grönland och Vinland, den sydligaste del av Nordamerika som nordborna nådde, där det fanns åtråvärda resurser såsom vilda druvor (*Vitis riparia*) och ädelträ. Nordborna

delade in Nordamerika i tre huvudregioner: tundraområdena längst i norr kallades för *Helluland* (»stenhällslandet»), barrskogsområdena söder därom för *Markland* (»skoglandet») och lövskogsområdena längst i söder för *Vínland* (»vindrurnas land»).

Wallace visar att L'Anse aux Meadows fungerade som en utgångspunkt för färder till lövskogsområdet vid södra delen av S:t Lawrencebukten. Samtidigt menar hon att även norra Newfoundland räknades till Vinland. Det påståendet tyder på en bristande förståelse av den medeltida nordiska geografiska föreställningsvärlden. Källorna som hon citerar talar om att »länderna» (regionerna) i Nordamerika döptes efter sina naturresurser. Det finns (eller fanns) inga likheter mellan norra Newfoundland's karga barrskogsvegetation och södra S:t Lawrencebuktens frodiga lövskogar. För de läsare som vill förstå nordbornas geografiska syn på Nordamerika rekommenderas Gísli Sigurðsson's bok *The Medieval Icelandic saga and oral tradition* (Cambridge 2004), vilken Wallace inkluderar i sin litteraturlösläsning men uppenbart inte brukar. Även om L'Anse aux Meadows knappast kan ha legat i den region som inkluderades i begreppet Vinland har Wallace förmodligen träffande rätt i att L'Anse aux Meadows var »the gateway to Vinland».

Hur länge fungerade då platsen som en bas för utforskandet av främmande kuster och exploateringen av nordamerikanska naturresurser? Wallace ger inget definitivt svar, men visar att det inte var någon lång tid. Kol-14-dateringarna koncentrerar sig mellan 990 och 1030. Avfallshögarna är så små att platsen knappast kan ha varit bebodd mer än ett tiotal år inom det intervallet. På grundval av boendeytan i husen beräknar Wallace att upp till 70–100 personer uppehållit sig på platsen åt gången. Föremålsfynden är få: en ringnål i brons, en glaspärla, några sybehör och en sländtrissa. Däremot finns det rika vittnesbörd i form av hyvelspån, träbitar, repstumpar, slagg och skeppsnitar om vilka aktiviteter som försiggått. Verksamheten var centrerad kring skeppsunderhåll. Arkeologerna har även funnit nötter och trä från det vita amerikanska valnötsträdet (*Juglans cinerea*), vilket aldrig vuxit på Newfoundland, utan har sin

nordgräns i den vilda vindruvans trakter i södra delen av S:t Lawrence-bukten.

Wallace vill förklara platsens övergivande och, i ett bredare perspektiv, övergivandet av försöket att kolonisera Nordamerika, i institutionella termer. Företaget skulle ha varit alltför arbetsintensivt och ekonomiskt olönsamt med tanke på nordbornas ringa antal på Grönland och det långa avståndet till Island. Detta är inte rätt plats att föra polemik mot detta, men jag menar att man nog bör lägga mer vikt vid den förklaring som de medeltida sagorna ger. Konflikter med en talrik indianbefolkning hindrade nordborna att slå sig ned permanent.

Westward Vikings är tematiskt disponerad. Vi får en noggrann genomgång av lämningarna och deras kontext. Wallace beskriver också paleobotaniska och paleoklimatologiska aspekter av fynden, liksom de olika ursprungsbefolkningar som levt i området. Kopplingen mellan de arkeologiska fynden och sagorna diskuteras ingående. Ibland kan man möjligen skönja en alltför god vilja att harmonisera de olika källtyperna. De arkeologiska metoder och hjälpvetenskaper som har utnyttjats i analysen av fynden presenteras och förklaras pedagogiskt för läsaren. Det är måhända irriterande för fackarkeologen, men hjälper en bredare publik att få full behållning av boken. Den tematiskt indelade litteraturförteckningen på slutet är föredömlig och utförlig.

Som redan nämnts är *Westward Vikings* rikt illustrerad med kartor, fotografier och teckningar. De sistnämnda är dock av en sådan abstrakt karaktär att de knappast passar in i en bok som denna. Fotografierna är tyvärr i många fall rätt dåliga och grovkorniga. De beror emellertid knappast på reproduktionen, utan på att det är fråga om gamla, bleknade färgfotografier. Gällande illustrationerna har jag dock en mera allvarlig anmärkning: det saknas en karta som visar fyndplatsen i sin helhet och byggnadernas fördelning över den! (Undantaget är en karta över urbefolkningens boplatser vid L'Anse aux Meadows på s. 88 som grovt även märker ut de norröna huskomplexen.) Detta trots att boken innehåller bra kartor över varje enskilt huskomplex, och att Wallace i andra sammanhang alltid har publicerat en bra och detaljerad karta över hela fyndplatsen. En mindre anmärkning kan resas mot

den karta över vikingatida segelrutter som finns i boken. Exempelvis saknas ruten till Bjarmaland vid Vita Havet.

Trots dessa påpekanden har Wallace med *Westward Vikings* åstadkommit en värdefull översikt över de fascinerande lämningarna av den hittills enda kända och utgrävda vikingatida nordiska bosättningen i Nordamerika. Hon har dessutom åstadkommit en bok som både forskaren och lekmannen har behållning av. *Westward Vikings* kan med fördel läsas såväl av den som vill få en ingång till de så kallade Vinlandsfärderna som av den som mer allmänt är intresserad av vikingatid och tidig medeltid.

Fredrik Charpentier Ljungqvist

Historiska institutionen
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
fredrik.c.l@historia.su.se

Inga-Maria Mulk & Tim Bayliss-Smith, *Rock Art and Sami Sacred Geography in Badjelánnda, Laponia, Sweden. Sailing Boats, Anthropomorphs and Reindeer*. Archaeology and Environment 22. Institutionen för arkeologi, Umeå universitet. 150 s. ISBN 91-86438-32-8.

Hällristningslokalen i Badjelánnda är unik i skandinaviskt sammanhang. Den skiljer sig från andra kända hällkonstlokaler både i ikonografi och topografi, men framförallt i dateringar. Samtidigt uppvisar platsen klara likheter med andra sakrala platser från samisk kultur. Inga-Maria Mulk och Tim Bayliss-Smith placerar platsen med rätta i en samisk kontext, utifrån vilken både bilderna och platsens topografi ges en mening.

Författarna anser att man kan dela in hällristningsfältet i tre olika användningsperioder. Figurerna under den äldsta perioden, som sträcker sig mellan bronsålder och yngre järnålder (dock inte vikingatid) består av svagt ristade tvåbenta figurer. De finns på flera mindre fält varav ett ligger intill ett asbestbrott. Asbest användes för att magra keramik under bronsålder och äldre järnålder, något som verkar upphöra kring 300 e.Kr. Just asbestkeramiken har tillskrivits

stor betydelse för de kulturella processer som ägde rum under det sista årtusendet före Kristus och som ledde fram till den samiska identitet som vi känner till från första årtusendet (*Same-nes historie*, Hansen & Olsen 2004). Figurerna liknar också några på ett av hållristningsfälten i Alta, Amtsmansnäs II som dateras till 2000/1800–900 f.Kr. Några av de tvåbenta figurerna i Badjelánnda har också delvis blivit överristade med figurer som författarna daterar till påföljande period.

Under nästa fas, som författarna daterar till vikingatid och tidig medeltid, uppträder bilder av båtar och djur samt några tvåbenta figurer bland annat placerade i båtarna. Bildernas datering baseras framförallt på de ristade båtarnas likheter med handelsbåtar av knarrtyp som fanns vid norska kusten ca 800–1350. Flera har också styråror som sticker ut längs sidan, något som enligt författarna inte finns på yngre båtar där styråran satt längst bak i båten. Ristningarna framstår också som äldre än nästa fas, som dateras till tidigmodern. På ristningsfältet från fas 3, som ligger nära ett täljstensbrott, finns årtalet 1673 inristat. I täljstensbrottet ser man också märken som verkar vara gjorda med kniv, och författarna föreslår att brottets sista användningsfas kan dateras utifrån det inristade årtalet.

Platsen ses som sakral både genom att den skiljer sig från det övriga området och genom dess liminalitet, men även genom bildernas betydelse som symboler för samisk mytologi. Bilderna under den äldsta fasen ses spegla samisk världsbild under järnåldern, då denna i stor utsträckning stod utanför nordisk påverkan. De tvåbenta figurerna ses som avbildningar av gudar/gudinnor: möjligen Máttaráhkká, den samiska modergudinnan.

Under nästa period är bilderna fortfarande genomsyrade av samisk kosmologi, men även påverkade av de ökade kontakterna med de norra samhällena under vikingatid och medeltid. Båtarna ses som symboler för kommunikation mellan denna värld och andevärlden (förfäderna och gudarnas värld), medan renen tolkas som den heliga renen i myten om Mjandasj. Fas 3 sammanfaller med den intensiva kristna missionsverksamheten i Sápmi, och allt efter som den samiska religionen förlorade sin betydelse och samer-

na blev kristna slutade man också att använda platsen.

Jag är helt enig med Mulk och Bayliss-Smith när de påpekar att i samhällen där kunskap inte förmedlas genom vetenskap eller en utbildad elit, där kommuniceras den verbalt (myter eller sång), genom handling (ritualer) och symboler (ristningarna). Symbolerna behöver inte enbart bestå av ikoner eller bilder utan kan också vara andra typer av föremål som används i ritualen. Myter, ritualer och symboler kan vara seglivade men de är också under ständig förändring eftersom varje gång de används för utövaren in sin tolkning av deras betydelse i dem. I traditionella samhällen är inte myten och symbolen frikopplad från sin rituella kontext, vilket gör de måste sättas i relation till varandra för att förstås.

För att tillskriva de ristade figurerna mening hämtar författarna analogier i myter som ger insikt i samisk kosmologi. I myterna om Solens son och dotter samt i myterna om Mjandasj hittar de möjliga förklaringsmodeller för ristningarna. Myten om Mjandasj nedtecknades första gången på Kolahalvön 1873, och under 1920-talet samlades ytterligare versioner in. I området där myten var levande fanns även platser där man offrade till Mjandasj, till exempel nära sjön Akkajaur. *Ahkká* i lulesamiska hänvisar antingen till samiska gudinnor med -áhkká som namnändelse eller till farmor/mormor. Ändelsen är vanlig i ortnamn och förekommer nära Badjelánnda.

I myten om Mjandasj finns det två parallella världar, Mjandasj värld (som också är förfädernas land) och de levandes värld, som skiljs åt av en älv av blod. Mjandasj-renen är vit med gyl-lene horn och vill gifta sig med en människa. Hans mor förvandlar honom till en människa och skickar honom den äldsta av tre systrar till maka. Hon och mellansystemen misslyckas med att korsa blodälven, men den yngsta kommer över. Hon och Mjandasj-renen gifter sig, får barn och lever lyckliga så länge kvinnan följer vissa regler. Till sist bryter hon en av dem, mannen blir åter en ren och hans hustru gifter om sig med en människa. Deras jaktlycka är dålig, men Mjandasj tycker synd om dem och lovar att den nya maken skall få skjuta honom så de kan leva gott.

Myterna visar att samerna såg djuren som

besjälade och av samma värde som människorna. Därför kunde man genom ceremonier och ritualer förena de två världarna och rättfärdiga jakten. Författarna föreslår att Mjandasj moder är identisk med gudinnan Máttaráhkká, vilket kan stödjas med lingvistisk forskning. Här hittar vi alltså Máttaráhkká (de tvåbenta figurerna) och Mjandasj (renen), en tolkning som genom det här sättet att använda myterna får trovärdighet.

I flera samiska myter hittar man också referenser till segelbåten, bland annat i myten om solens son. När denne reser till jättarnas land färdas han i en segelbåt, och likaså när han reser hem med sin brud, jättens dotter. De jagas av brudens bröder i roddbåt. Bruden löser då tre knutar hon har fått av Máttaráhkká och två av hennes döttrar, Sáráhkka och Uksáhkka. På så vis släpper hon loss oväder och kan fly undan sina bröder. Även här pekar författarna på gudinnornas betydelse, då det endast är med deras hjälp som jättens dotter kan färdas över gränsen mellan världarna.

Ser man bilderna utifrån platsens topografi (som helt klart både skiljer sig från det övriga landskapet och kan ses som en liminal zon) framstår platsen som en arena där man bland annat med hjälp av bilderna kommunicerar med andevärlden.

Författarnas tolkningar av hållristningslokalen är mycket intressant. Deras sätt att använda religionsvetenskaplig teori tillsammans med antropologiska och mytologiska analogier för att tolka det arkeologiska materialet har givit upphov till mycket intressanta tolkningar. Det är också gott att se en tolkning av arkeologiskt material där de antropologiska analogierna från det egna området. Författarna lyckas verkligen att diskutera de olika delarna (myt, ritual och symbol) i relation till varandra, samt även till landskapet utifrån dess liminalitet och särskiljande karaktär.

Skall jag vara kritisk mot någon av tolkningarna så är det mot dateringarna, som framstår som mycket osäkra. Att platsen har använts under lång tid är uppenbart, men det behöver inte betyda att även figurerna har ristats under lika lång tid. Kopplingen mellan asbestbrottet och de tvåbenta figurerna är svag och jag tycker man skall vara försiktig med att använda den som datering. Att båtfigurerna uppvisar likheter

med knarrar längs norska kusten före 1350 är inte svårt att övertygas om. Men samtidigt påminner de också om båtar som seglade på sjöarna i Badjelánnda så sent som under 1900-talet, och som författarna själva visar på bild i boken. Ser man noga på bilderna kan man se att styrmannen längst bak sitter med en åra och förefaller styra under seglatsen. Denna åra är dock något mindre än den rätt överdimensionerade åran på ristningarna. De ristade båtarna uppvisar dessutom likheter med båtbilder av betydligt yngre datum, nämligen på trummor som samlades in under missionen på 1600- och 1700-talen.

Som jag ser det är det inte omöjligt att ristningarna i både fas 1 och fas 2 kan ges yngre dateringar, utan att det för påverkar tolkningen av deras mytologiska betydelse. Möjligen skulle det få inverkan på den rituella innebörden, med koppling till renskötsel och inte enbart jakt. De åberopade myterna är nedtecknade i sen tid och fungerar därmed desto bättre om dateringarna skulle vara yngre.

Det finns ytterligare en sak att vara kritisk mot, men som inte har med tolkningarna av figurerna eller platsens betydelse att göra, utan istället handlar om förvaltandet av detta kulturarv. Författarna anser att platsen inte bör göras tillgänglig för besökare genom att man avslöjar var den ligger, utan istället visualiseras på museer och besökscentra genom forskarpublikationer, utbildningsmaterial, bilder och bildspel. De menar att lokalen är sårbar då minsta beröring med en pinne skulle göra ett märke i den mjuka täljstenen där bilderna är ristade. Jag kan hålla med om att det finns skäl att inte offentliggöra platsens belägenhet helt och hållet, men det skapar vissa problem. Om lokalen inte är registrerad som fornlämning har den i praktiken inte heller tillräckligt lagskydd. På det här sättet är platsen idag inte ens tillgänglig för andra forskare, vilket gör att andra inte har möjligheten att studera bilderna på plats och göra egna tolkningar av dem och det övriga arkeologiska materialet.

Birgitta Fossum

Inst. f. arkeologi

Umeå universitet

SE-901 87 Umeå

birgitta.fossum@arke.umu.se

Thomas Wallerström, *Vilka var först? En nord-skandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2006. 160 s. ISBN 978-91-7209-439-0.

Vilka var först? Denna ur ett nordskandinaviskt perspektiv synnerligen brännbara och brännande fråga ställer Thomas Wallerström redan i titeln på sin bok. I problemformuleringen nyanteras det till en fråga om det ens är möjligt att inom ämnen som arkeologi och historia besvara en sådan fråga utifrån det för Nordskandinavien befintliga källmaterialet, inte minst när nutida grupper står emot varandra.

Utgångspunkten för bokens resonemang är en diskussion under det senaste decenniet. Delar av den finskspråkiga minoriteten i norra Sverige har tagit benämningen »kväner», vilken tidigare främst användes om den finska minoriteten i Norge och är omstridd i Sverige. De svenska kvänerna hävdar urfolksstatus med medföljande rättigheter och menar sig ha nyttjat vissa delar av den nordliga landsändan före samerna. De ifrågasätter också en eventuell svensk ratificering av International Labour Organisations (ILO:s) konvention nr 169 rörande urfolks rättigheter, eftersom de menar att denna skulle ge en liten del av den samiska minoriteten vittgående rättigheter i en mycket stor del av Sverige, vilket bland annat skulle gå ut över kvänerna. Just ILO-konventionen har enligt Wallerström inneburit en polarisering av frågan. Nordskandinavien är således utgångspunkt och huvudfokus för resonemangen i boken, men Wallerström utvecklar och för diskussionen vidare med en rad andra exempel i avsikt att utreda den problematik som är inbyggd i försöken att besvara en fråga som den i bokens titel. Han vill härigenom skapa en bättre kunskapsgrund för diskussioner kring denna typ av frågor.

Wallerström framhåller att det skriftliga källmaterialet för Nordskandinavien är mycket begränsat före ca 1500. Därmed föreligger stora svårigheter för arkeologer att utifrån det befintliga källmaterialet uttala sig om gruppers etnicitet. Han menar att det finns en överhängande risk för att sådana slutsatser kan komma att baseras på anakronistiska resonemang. Avser till exempel gruppbenämningar, etnonymer, i äldre

berättande källor etniska grupper, och är dagens grupper med liknande eller samma namn ättlingar till dessa grupper? Etnicitet är ett modernt begrepp och man kan inte automatiskt anta att äldre gruppbenämningar motsvarar dagens syn. Det var oftast andra faktorer än motsvarigheten till dagens etnicitet som användes för att särskilja grupper, som till exempel livsstil, sysselsättning, områdesnamn etc. Sådana utifrån givna benämningar, administrativa eller för andra syften, har inte i tillräckligt stor utsträckning tagit hänsyn till gruppens egen syn i frågan.

Benämningar på grupper i äldre historiskt material är därför enligt Wallerström inte pålitliga eftersom de inte motsvarar dagens etniska grupper. De är en senare konstruktion och existerade helt enkelt inte i den tid det äldre materialet behandlar. Denna poäng illustrerar han med ett flertal exempel där etniska grupper benämnts felaktigt eller till och med skapats genom administrativa indelningar. När forskare tagit dessa benämningar för givna har det lett till studier utifrån felaktiga premisser. Samma svårigheter gäller enligt Wallerström för äldre benämningar på samer och kväner, där det inte är möjligt att dra slutsatsen att dessa motsvarar dagens grupper.

Etnonymer i äldre material orsakar sedan problem när de kombineras med arkeologin. Det finns, enligt Wallerström, inte heller arkeologiskt källmaterial som kan användas för att kasta ljus över problemet. Däremot är risken stor att våra frågeställningar i stor utsträckning baseras på dagens situation och inte på dåtidens förutsättningar. Dagens etniska grupper söks i dåtiden, utan att de nödvändiga verktygen finns för att kunna göra sådana distinktioner. En del av problemet är enligt Wallerström att Fredrik Barths syn på etnicitet från 1969 fortfarande i stor utsträckning används okritiskt inom arkeologin, vilket styr resultaten. Det finns stora problem med att i arkeologiskt material finna uttryck för etnicitet, eller spår av en etnisk grupp: det rör sig snarare om en *arkeologiska* kulturer. Därmed finns det en överhängande risk för att definitionen av etnicitet eller etnisk grupp blir en sak inom arkeologin och en annan inom till exempel socialantropologin.

Wallerström menar att mycken arkeologisk

forskning utgått från felaktiga premisser, som att kulturella skillnader inom grupper inte uppmärksammats, eller att stereotyper som att samerna enbart varit jägare/fiskare och senare renskötare styrt tolkningen av materialet. Denna typ av bristfälliga perspektiv i forskningen rörande samerna är dock långt ifrån förbehållen arkeologin, något Wallerström med fördel hade kunnat påpeka. Han avfärdar dock inte all arkeologisk forskning som anser sig kunna påvisa samisk kultur i sitt material. Det finns goda exempel på studier där fynd kunnat kopplas till senare kända samiska bruk eller ritualer, och där det kan anses underbyggt att det rör sig om samiska lämningar. Den övergripande slutsats Wallerström drar är dock att det källmaterial som finns, arkeologiskt och historiskt, inte kan besvara frågan om vem som var först, och eftersom etniska grupper såsom vi definierar dem idag inte har existerat historiskt är frågan i sig felformulerad.

Det är ett ambitiöst arbete Wallerström utfört, där han skickligt fångar upp problematiken och ingående skildrar svårigheterna med rikhaltiga exempel ur historien. Texten är välskriven, med klara resonemang trots komplexiteten hos den fråga som behandlas. Författaren är genomgående noggrann med detaljerna. Endast på vissa mindre punkter hade faktauppgifterna kunnat skärpas, endast sällan är resonemangen så svepande att Wallerström gör sig skyldig till förenklingar. Framställningen hade vunnit på om den nordskandinaviska konflikten han utgår från hade behandlats mera ingående. Han tydliggör problemen med att besvara den fråga han ser som grunden i konflikten, men för en icke initierad läsare torde ändå delar av situationen vara svårgripbara. Det finns dock även vissa aspekter i Wallerströms övergripande resonemang som både kan och bör diskuteras. Inte minst kan man fråga om han själv i sin text lever upp till de hårda krav han ställer på andra forskare.

Ett exempel är den definition av begreppet »etnisk grupp» som Wallerström använder – att gruppen har en »inre sammanhållning, en föreställning om en gemensam härstamning och som dessutom medvetet tydliggjorde sin kulturella särart» (s. 68) (vilken baseras på arkeologen Siân Jones arbetsdefinition) – och hur han

diskuterar kring denna. Att en sådan definition gärna borde vara densamma även om forskare tillhör olika ämnen är en rimlig utgångspunkt. Men vad som också bör inkluderas i en sådan diskussion är att det knappast finns en enda oomtvistad definition av begreppet »etnisk grupp» inom någon vetenskapsgren där begreppet används. Då är det mycket begärt att definitionen ska överensstämma mellan ämnena. Den definition som Wallerström använder är endast en av flera. Sociologen Anthony D. Smith, som behandlat etnicitet utförligt, menar till exempel att det går att skilja mellan »etnisk kategori», när en grupp av andra uppfattas som en enhet även om de själva är omedvetna om detta eller endast har en diffus bild av det, och »etnisk gemenskap» som mera motsvarar den definition Wallerström använder för »etnisk grupp».

Sådana skillnader vore viktiga att lyfta fram i sammanhanget, eftersom samerna fram till omkring år 1900 endast uppfyller den första definitionen. Samernas etniska gemenskap förändrades även genom territoriella gränsdragningar i det samiska området, speciellt sedan dessa från 1800-talet blev reella hinder för samiskt resursutnyttjande. Genom att tidigare kulturområden bröts upp av riksgränserna skapades nya gemenskaper inom de ramar som gränserna satte, liksom kontakter mellan samiska grupper som tidigare hade haft liten eller ingen beröring med varandra. Hur ska faktorer som dessa tolkas utifrån Wallerströms resonemang? Kan man till exempel över huvud taget prata om samerna som en etnisk grupp före 1900? Och bör deras etniska gemenskap anses vara skapad genom externa kategoriseringar, i likhet med de koloniala exempel han lyfter fram?

Wallerström framhåller även att det är viktigt att en forskare iakttar försiktighet när det gäller att ställa frågor färgade av nutiden till ett dåtida material, där dessa frågor kanske inte ens är begripliga. Men samtidigt måste man då fråga sig om det går att enbart ställa frågor relevanta i dåtiden till materialet, och sedan begripliggöra detta för nutida läsare utan att anpassa svaren till rådande språkbruk och moderna termer. Och är det möjligt att inte alls färgas av nutiden när forskaren ska närma sig sitt material? Kan till exempel någon arkeologisk forskning, utifrån de

krav Wallerström tycks förfäktat, sägas behandla samerna som etnisk grupp? Som framhållits menar han att det finns exempel på god sådan forskning som på ett trovärdigt sätt kunnat koppla sina resultat till samisk kultur. Men baseras inte även denna forskning på nutidens syn på samisk kultur och etnicitet, och inte dåtidens? I ett tänkt exempel skulle två arkeologer, i två geografiskt vitt skilda områden inom det samiska området, kunna finna lämningar som går att koppla till kända samiska bruk. Men skulle de två grupper av människor som efterlämnat sig dessa fynd själva anse att de utgjorde en gemensam grupp, med gemensam härstamning, och se sig som en etnisk gemenskap? Svaret är troligen nej, men framför allt blir det ännu ett exempel på att forskaren inte vet tillräckligt mycket om hur grupperna själva betraktade och definierade sig för att kunna yttra sig. Är det då korrekt att karaktärisera fynden som samiska? Kan man över huvud taget prata om en etnisk grupp om den inte själv har uppvisat någon etnisk gemenskap? Detta är frågor där mer arbete och reflektioner hade behövts från författarens sida.

Som avslutning kan konstateras att Wallerström har gjort ett pionjärarbete med sin bok. Han är först med att på ett stringent och tydligt sätt ta sig an denna svåra och känsliga fråga, men det finns också ett tydligt utrymme för och behov av en fördjupning av frågan och de resonemang han för.

Patrik Lantto

Centrum för samisk forskning
Umeå universitet
SE-901 87 Umeå
Sverige
patrik.lantto@cesam.umu.se

Carl Löfving, *Vid nordliga leden – Västsverige för tusen år sedan*. Folkuniversitetets akademiska press. Göteborg 2007. 196 s. ISBN 978-91-85359-00-4.

Denna bok kan ses som en logisk fortsättning eller en sammanfattande repetition av författarens tidigare arbeten. Löfving har bedrivit dylika studier sedan 1970-talet, och han påpekar att av bokens åtta kapitel är kapitel 6 och 7 åter-

bruk av tidigare publicerade artiklar. Man känner även igen mycket från Löfvings avhandling (*Gothia som dansk/engelskt skattland*, 2001).

Bokens utformning, i fristående kapitel, gör att man kan välja vad man vill läsa för att begrunda ett visst tema.

Boken fokuserar som titeln antyder på Västsveriges plats i historien kring tiden för kristnandet. Löfving driver två teman. Det första är påvisa en transportled på land under dansk kontroll, det andra att bevisa att kyrkans etablering var grunden för uppbyggnaden av de nordiska rikena. Dessa två kan sammanfattas i huvudmålet att bevisa frånvaron av ett större sammanhängande rike i förkristen tid. För att bearbeta och handleda läsaren mot detta mål börjar boken med en presentation av avsikterna och av författarens synsätt på de olika källorna. Därefter kommer en genomgång av historien kring Svearikets bildande (kap. 2), och sedan diskuteras bl.a. tidens geografiska kunskap, informationsmöjligheter, ideologi, befolkningsunderlag samt samhällsstrukturer, framför allt enligt socialantropologiska modeller (kap. 3). I kap. 4 presenterar Löfving sin syn på samhällsutvecklingen under perioden 750–1200, och i kap. 5 presenterar han lagtraderingar både före och efter nedtecknandet av Västgötalagen. Löfving går igenom handeln i det 6:e kapitlet och försöker att diskutera transportleden i det 7:e. Det 8:e innehåller delvis summering av de föregående delarna och delvis en fortsatt argumentation.

Boken behandlar texter, kartbilder och till viss del fynd som omfattar tiden från århundradena efter år ett till 1900-talet (dock omnämns även megalitgravar). Tyngdpunkten i arbetet ligger dock på vikingatiden och äldre medeltiden. Anledningen till att Löfving nyttjar material från en längre period och även sådant som hämtats från utanför Norden är främst att de skriftliga källorna är så få inom det studerade området. Han berör nästan inte det västsvenska arkeologiska materialet alls. Det som redovisas är gravar i form av Hyenstrands (1984) grova kartbild av den totala mängden gravar, guldbrakteater och vendeltida fynd på samma karta samt enstaka boplatssuppgifter från sentida undersökningar. Löfving erkänner att han är färgad av sitt arbete som jurist och administratör på kommunal nivå.

Detta är tydligt i Löfvings inställning till det förkristna samhället och vad som krävs för att styra.

När han bearbetar argumenten för en tidig riksbildning är det på sin plats att ge beröm för en bra argumentation kring källvärderingsproblemet, och för bra driv i attackerna mot detta »felaktiga synsätt» och i vissa tolkningsdiskussioner. Tyvärr får dessa källkritiska betraktelser föga effekt på det egna arbetet. Löfving använder socialantropologisk teori om samhällenas utveckling och deras maktstrukturer efter E.R. Services 70-talsarbeten. Tyvärr framstår detta mest som ett alibi, för sedan citerar han i princip direkt de källor som finns. Detta trots att Löfving skriver att allt skriftligt material som Saxo, Snorre och Adam av Bremen har skapat motsvaras av »en verklighet som återspeglas men att den är förvanskad såväl till kronologi som tendens. Skildringarna har en reell bakgrund men de är tillrättalagda med hänsyn till respektive författares egen bakgrund, världsbild och strävande» (s. 15). Han anser tydligen ändå att det bara är att översätta och läsa samt tolka efter den ordalydelse texten har. Det innebär att den ovan redovisade medvetenheten och misstänksamheten kring texterna försvinner. En jurist borde vara medveten om ordens tvetydighet, särskilt då vi idag inte förstår det dåtida språkets valörer.

Tolkningarnas inneboende problem påvisar Löfving själv i historien kring Forsaringen, där tolkningen av ett enda ord både ändrar innebörden och dateringen av texten från 800-tal till 1100-tal (s. 125–128). Ett annat exempel som Löfving tar upp är att de geater som Beowulfkvädet omtalar skulle kunna vara jutar. Ett exempel på självständig omtolkning är när Löfving diskuterar om förekomsten av avsnitt om trälar i de äldre medeltida lagarna har eller inte har koppling till den eventuella förekomsten av trälar vid tiden.

Löfving menar att främsta anledningarna till att det finns så få skriftliga källor från den förkristna perioden är två. Den första faktorn är att det var ett skriftlöst samhälle, den andra att det rådde oordning i tidens hövdingadömen. Utifrån de skriftliga källor som finns tycks han tänka sig »de hedniska som – såväl i teori som i praktik – var inställd på att i strid och kamp

erövra egendom och besegra motståndare» (s. 15). Men om individen var utan kraft att försvara sig så bör han ha varit prisgiven till omgivningens lust eller behov av att dräpa honom, och tvungen att underkasta sig någon som försvarade honom. Med andra ord tycks det förkristna samhället ha förhandlat inte bara om hövdingens position, utan även om äganderätten till föremål, som vid arvstvister. Denna syn på samhället borde innebära att handel inte kunde förekomma, eftersom det enligt Löfving tydligen bara var att ta det du ville ha. Denna syn förvånar, eftersom Löfving har med Pierre Clastres (*La Société contre l'État*, 1974) i litteraturlistan. Han tycks inte ha noterat att Clastres understryker att alla samhällen fostrar sina medborgare in i deras roller och funktioner. Detta borde innebära att man bygger institutioner och identifierar samhällets medborgare via historia, och då behövs ingen ständigt ny förhandling kring positioner, då de är på förhand givna.

Bokens titel är en hänvisning till den första avsikten, att lyfta fram transportleden som enligt Löfving var grunden för de resurser som hövdingar och kungar använde för sin maktutövning. I partierna där han diskuterar den kända världen utifrån geografiska uppgifter gör han bra reflektioner, även om det är svårt att identifiera kunskap om andra områden än det danska. Transportleden omtalas som del av »den gamla Austrveg» eller »the Northern arc» och den förband Europa och Nordsjöområdet med Orienten via Östeuropa. Det är dock svårt att lokalisera transportleder, menar Löfving. Han använder *thegn*-runstenar och fynd från 400-talet till 1000-talet som indikatorer på ledens lopp samt menar att *thegn*-stenarna indikerar den danske kungens dominans.

Att använda fyndmaterialet som bevis för att en transportled funnits blir omöjligt då samhället bakom inte redovisas. Förutom dessa ting saknas fysiska spår, som t.ex. fasta konstruktioner, som kan kopplas till transport eller kontroll. Intressant är att alla tydligen visste vem som var kung, vad som fanns i väster och öster, detta trots att det inte fanns något bestående samhälle. Thegnarna fungerade under endast ca 18 år enligt Löfving, men han förklarar inte varför man ristade in något som blev evigt, om man nu

inte trodde på en bestående samhällsorganisation. Detta borde enligt min mening tvärtom indikera att det fanns system och struktur som byggde på historia och var etablerade innan kyrkans struktur dominerade. En annan störande sak med Löfvings *thegn*-diskussion är att begreppet skulle betyda »en man som rest över öppet hav» (s. 136). Detta skulle innebära att det egentligen var sjöfarande som omtalades på runstenar, kanske föregångare till Hansan. Därtill kommer att transporten över land skulle ta minst fyra gånger så lång tid som sjövägen – genom ett landskap utan organisation, där den starke tog vad han ville ha.

Löfving avlivar de äldre drömmarna om ett förmedeltida Svearike, inom samma geografiska omfattning som det medeltida Sverige. Han understryker att dessa teorier om krigisk erövring av Götaland dök upp 1905 och sedan återkommit i diskussionen varje gång Sverige råkat under stress eller tryck. Dessa tankegångar skapade i en annan vetenskaplig tradition och lever idag knappast kvar vare sig i utbildning eller litteratur. Detta medger även Löfving, så egentligen sparkar han in öppna dörrar. Men han utför uppgiften med stor tydlighet och påvisar t.ex. att det i de äldre källorna i princip inte förekommer några svear, utan det är goter som namnges. Löfving nämmer och accepterar L.M. Bååths förslag från 1905 att ärkestiftet i Uppsala var en förutskattning för den svenska statsmakten. I den belysning av riksbildningen som Löfving gör utgår han från att »man skall inte diskutera territoriella enheter utan att samtidigt ha en uppfattning om den maktstruktur som håller ihop dem» (s. 17). Men här gör han det lätt för sig, då han inte använder det förkristna material som finns, utan bygger allt på den tillrättalagda bild som presenteras av Snorre, Adam och Saxo. För att göra dessa åsikter mer »korrekta» klär han dem i Services gamla begreppsapparat.

Hade Löfving använt sig av hela Västsveriges arkeologiska material, istället för bara enstaka nedslag, hade det blivit mycket intressant att växla mellan de skrivna orden och bebyggelsespåren. De förkristna gravarna indikerar inte ett samhälle utan regler. Löfving menar att de gränser som kyrkan drog upp för ärkestiftet i mitten av 1100-talet blev de som följdes när kungamak-

terna sedan drog upp sina gränser. Dock finns inget som förklarar ärkestiftens gränser. Jag anser det som troligt att gränserna styrdes av områden som hängde mer eller mindre ihop redan före både ärkestiftet och sockenbildningen.

När man skall summera en bok som denna, är problemet att bevisföringen är mycket ojämn. När Löfving sitt huvudmål? Ja, det gör han genom att bevisa att svear inte nämns i texterna. Men samtidigt är alla överens att källtexterna är färgade av sin tid, på samma sätt som boken och min recension. Skillnaderna ligger i på vilken maktnivå och i vilket syfte de skapas. Mycket är författarens uppfattningar, och därmed är uppgifterna svåra att bearbeta. Men den stora bristen hos Löfvings arbete är att det saknar en modern syn på det förkristna samhället, och därmed tillförs vi inte mycket kunskap.

Löfvings bild av ett förkristet samhälle baserat på en våldsideoologi pekar snarare på ett tätbefolkat samhälle och inte det glesbefolkade som han utgår ifrån. Däremot anser jag inte att det är folkmängden som avgör möjligheten till centralisering och stabil maktgrund: snarare skapar detta läge möjligheten till våld och instabilitet. Jag anser att det största hindret för att kunna behärska större områden är hur landskapets innehåll påverkar förmedlingen av information och beslut. Givetvis har Löfving rätt att bokföringsystem möjliggjordes genom ett enhetligt skrivsystem och successivt skapade mera kontroll. Men den latinska skriften var likväl förbehållen dem som kontrollerade systemet. Den var inget allmångods, och på det sättet var den likvärdig med ett eventuellt tidigare användande av runor. Folket stod troligen lika mycket utanför kunskapen och brukandet av runskriften som de stod utanför det nya skriftspråket. Men det är först efter kristnandet som vi hamnat i dagens historieskrivande tradition.

Roger Nyqvist

Östanvindsvägen 16A

SE-451 61 Uddevalla

rogernyqvist@hotmail.com

Klaus Düwel, *Runenkunde*, 4. überarbeitete und aktualisierte Auflage. Verlag J.B. Metzler, Stuttgart/Weimar 2008. 278 pp. ISBN 978-3-476-14072-2.

Runenkunde is the work of the nestor of post-WW2 German runology, professor emeritus Klaus Düwel. In his voluminous scientific output, Düwel has always sought to establish a number of tangible cornerstones for future runic research in a variety of fields, as well as important lexicographical publications. Ever since its first edition in 1968, *Runenkunde* has been employed as a standard textbook in runology. Personally, I received basic training in runology by means of the second edition published in 1977. For *Fornvännen* 2003, I wrote a review of the 2001 third edition. Time flies. I am now writing a review of the 2008 fourth edition of *Runenkunde*.

In my 2003 rave review, I called for a wider interdisciplinary approach in a future edition. My point five years ago was that runology had already at that time become so complex a scientific discourse that no individual could grasp it anymore within a single volume. The third edition of *Runenkunde* was a heroic last effort to be complimented. I still feel that this opinion is quite justified – a new standard textbook would have benefited from perspectives provided by a group of experts in various fields. The overall structure of *Runenkunde*, which I accounted for in the 2003 review, has not changed since the third edition. Minor corrections and additions are interspersed throughout the fourth, whereas some new sections have been placed at the end of every chapter.

If *Runenkunde* should be able to retain its status as the one obvious textbook with every new edition, its author must consistently present lucid and relatively objective explanations to all new phenomena within runology. In my 2003 review I should have pointed that the 1977 second edition included maps, whereas the third did not. With so many new finds from obscure places since then, the fourth edition would have been greatly helped by the inclusion of maps. Where are new runic finds such as Chaouilley, Chéhery, Faversham, Fréthun, Grenay, Saint-Dizier and Shorwell actually located? A look at

the maps in the regular volumes as well as the *Ergänzungsbände* of the *Reallexikon für germanische Altertumskunde* that have accompanied many recent runological articles by Düwel makes the absence of maps in *Runenkunde* somewhat baffling.

The earliest runic inscriptions are found in Scandinavia. To fully account for these, one has to have a rather complete understanding of their relationship to Scandinavian material culture. Here, the author could also have benefited from local expertise. In the new back-cover blurb, it is stated that runes date from the 3rd century and onwards, yet Düwel (p. 23) dates the quite debatable Meldorf fibula to the first half of the first century, and the **harja** inscription from Vimose to 160 AD. Later (p. 30) he dates the KJ 9 Himlingøje I fibula with the inscription **hariso** to the 4th century when the commonly accepted date is C1b-C2 (roughly 3rd century). The fourth edition should perhaps have had a better chronological account for the earliest runic inscriptions in the form of a table, such as the convenient foldout in Lars Jørgensen's *The Triumph of Victory*.

Düwel's discussion of the bone tools known in Swedish as *skinnskrapor* is another case where specialist assistance would have helped. Düwel mentions six Norwegian inscriptions found in graves, Fløksand with its bone tool sporting the KJ 37 **linalaukaR** inscription being the most famous. All of these contexts were already listed and discussed by Düwel's predecessor Wolfgang Krause in 1966. An updated list would have been a welcome addition, notably the runic bone tool SÖ Fv 1973:243 from Älvesta in Botkyrka parish in Södermanland, which is the only runic bone tool to derive from a context with a reliable radiocarbon date. There could also have been references to Swedish archaeologists, notably Elisabeth Brynja, Jan Peder Lamm and Bo Petré, who from 1973 to 1998 assessed this peculiar type of object at some length in relation to the thousands of Migration Period graves that were excavated mainly in the 1960s and 70s around Stockholm.

It is somewhat frustrating for an initiated reader to witness Düwel's reliance on the German linguist Elmar Seebold who has proposed

various functions that fit his alternative interpretations of the Fløksand inscription. Thus, the bone tools have successively been intended for preparing animal hides, flax dressing, and fish cleaning. They have accordingly been called *Schrapmesser* and *Schabmesser* depending on various whims. By contrast, the better qualified Swedish archaeologists who through many years dealt with Migration Period bone tools have rather consistently pointed to the fact that they are extremely fragile objects, quite unsuitable for most of the purposes suggested by imaginative linguists, that the objects have a relatively brief heyday in the burial chronology, and that they are often associated with female graves of a relatively elevated social status. This latter kind of empirical discussion could have anchored *Runenkunde* in more ascertainable realms.

Düwel has also busied himself quite a lot with the Continental or South Germanic material over the years. In fact, without Düwel there would be no Merovingian Period runology at all. The corpus of some 90 (rather than Düwel's 80) known runic inscriptions essentially dates to Helmut Ament's chronological sequences AM II (530/540-560/570) and AM III (560/570-590/600) of the Early Merovingian Period.

One may note that Düwel (p. 56) still supports Max Martin's much-criticized hypothesis that a Thuringian connection between Scandinavia and Alemannia following a Frankish conquest of the Thuringian kingdom in 531 enabled a flow of cultural influences from the north, which included a runic savoir-faire. This, in turn, supposedly caused a migration of runic literati to southwestern Germany. A glance at the growing numbers of scholars, including Frank Siegmund, who have argued forcefully against this while backed up with substantial empirical evidence could have added depth to the discussion.

Runenkunde would also have been helped by a glance at the archaeological contexts that harbor Continental runic inscriptions, that is, the Merovingian Period row-grave cemeteries themselves. What do they look like and why? The use of the intricate Merovingian Period chronology in the fourth edition of *Runenkunde* would have been improved by a chronological table with a reference to the seriation and correspondence

analyses of the burial horizons in vastly different areas such as Northern France, the upper Rhine Valley and Southwestern Germany. Dealing with death is not an easy thing – even with those who died a millennium and half ago. An illustrated discussion would have provided more balance to the linguistic approach that sometimes transforms a runic inscription into a detached textual entity with no proper connection to its origin or materiality.

It is precisely this kind of post-burial detachment that enables some runologists to embark on speculative journeys into uncertain ideological realms where they feel free to invent whatever they like about the meaning of material objects, notably the belt-buckle from Pforzen that has some 25 runes on it. These conjectural textual interpretations are generally based on various Old Norse literary references with little or no relevance whatsoever to the actual archaeological contexts in Alemannia. It would seem that Düwel (pp. 19–22) occasionally prefers such speculative interpretations and thus refrains from adhering to skeptical principles when it comes to difficult passages in the continental runic inscriptions. Here, a standard textbook has to remain more objective.

Much new scholarship on Merovingian Period runic inscriptions could have been added to Düwel's discussion and the associated bibliography. A case in point is John Hines' 2006 article on the runic inscriptions of Kent. An expanded view would have included the rapidly growing corpus of runic ring-sword pommels in northern France and southeastern England. This new runic corpus puts much older research on the relationship between the Anglo-Frisian and South Germanic runic traditions and the chronology of the Anglo-Saxon futhorc into serious doubt. Indeed, the use of the runic phrase **alu**, and single *Begriffsrunen*, notably **a** or 'æ' and 'éa' on prestigious weaponry found in very affluent chamber graves, provide a credible North Sea alternative to the rather spurious Thuringian hypothesis supported by Düwel. The new Anglo-French corpus of runic inscriptions also provides an interesting challenge to Düwel's "Latin versus runes" hypothesis given new evidence of highly visible runes on male status objects in princely

graves that antedate the lower-ranking female runic graves in southwestern Germany with one to two generations.

Düwel (pp. 67–70) has formulated a comparative hypothesis on the nature of Latin and runic inscriptions that has carried substantial weight over the years. He basically argues that Latin text is more typical for male than female burial contexts, and that Latin text has a closer, more official relation to the inscribed object. Moreover, following Rainer Christlein's *Qualitätsgruppen* criteria, Düwel argues that Latin text belongs to a higher social stratum than do runic inscriptions. It should perhaps have been pointed out that there are no quantifiable statistics to back these claims up (there are no 100 runic and 100 Latin inscriptions that may be compared yet). One could also have taken the burial rite into account. The idea that the burial goods reflect social status in life is problematic. What represents a rich burial in one given area may be an average one in another area. Moreover, extremely rich burials are often interpreted as evidence of social stress or exceptional circumstances.

From a linguistic point of view one would perhaps argue that the longer the runic inscriptions, the better. Given how short Merovingian Period inscriptions are, it would have been good to have a discussion of the KJ 146 Arlon bulla among other inscriptions. The Arlon bulla sports one of the longest continental runic inscriptions with at least 23 runes in contrast to the uncertain inscriptions of the two Asheim square headed brooches with four runes. The addition of some references (pp. 57, 70) to new finds from southwestern Germany, including a new futhark on wood from the Trosingen row grave cemetery in Tuttlingen would have been improved by a drawing and a description of this new futhark so that the reader could grasp its relevance to the discussion.

There is little to be added to Düwel's rather cautious treatment of the Franks casket and Rök stone in the mid sections. This is ground that Düwel knows well as a relative outsider. He is thus less inclined to defend controversial ideas. Similarly, Düwel also provides an eloquent and objective account of runic ciphers and magic. Düwel is undoubtedly one of the world's foremost scholars in that particular field.

Like the Early Runic inscriptions, the Viking Period and Medieval inscriptions are primarily found in Scandinavia. Thus they require the same kind of initiated knowledge of recent scholarship. The chapter on Viking Period inscriptions and the relevant bibliography could have been improved by a more thorough update. In particular, it is surprising to see a bibliographic reference to the 2000 edition of Jan Owe's *Samnordisk runtextdatabas* in 2008.

The stave-less runes constitute an intriguing problem, and there are two central texts, the Malsta and Sunnå rune stones in Hälsingland. Düwel's discussion of the graphematic studies of Lena Peterson and Staffan Fridell could have been improved by a more thorough application of Peterson's 1994 reading of Malsta and Sunnå in relation to Sven B.F. Jansson's 1987 reading. Thus, one could have contrasted Jansson's personal name Rike-Gylfe with Peterson's more probable Hä-Gylfe.

In the section on runic inscriptions outside Scandinavia (pp. 172–174), one could have added the walrus skull from Le Mans and the tombstone from Orléans, published by Else Roesdahl & Marie Stoklund in 2006 and Erik Brate in 1902 respectively. Similarly, the list of museums keeping runic objects (pp. 226–230) could have been augmented by a questionnaire prior to the fourth edition. Statens historiska museum in Stockholm can be referred to as just that, as SHM or as Historiska museet but never, as Düwel does, as “Statens Historiska Museet”, which is grammatically incorrect. Musée des Antiquités nationales has been renamed Musée d'Archéologie nationale. One could also have added references to the Musée d'Arlon in Belgium, and the Musée Ethnologique régionale in Béthune, the Musée Municipale de Berck-sur-Mer, and the Musée du Mans in France.

Time appears to have caught up with *Runenkunde*. It is evident that Düwel would have benefited from substantial assistance in order to remain updated on the plethora of Scandinavian scholarship in a number of related scientific disciplines in regard to the earliest and Viking Period inscriptions. Similarly, much scholarship concerning the Merovingian Period Continent and England should have been properly review-

ed by a number of experts prior to this fourth edition.

Despite its shortcomings, Düwel's fourth edition of *Runenkunde* still ranks as a very good textbook for beginners in runology. As far as future runological research and new textbook editions are concerned, one may rest assured that *nullum saeculum magnis ingeniis clausum est*, although it is nowadays more fitting to establish some sort of joint scientific committee consisting of linguists and archaeologists in universities on one hand, and archaeologists and curators in relevant museums and excavation departments on the other.

Svante Fischer

Institut runologique de France
Musée d'Archéologie nationale
Château – Place Charles de Gaulle
FR-78105 Saint-Germain-en-Laye cedex France
swantowraetruna@hotmail.com

Kustslättens mötesplatser. Red. Magnus Andersson. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2007. 334 s. ISBN 978-91-7209-444-4.

Denna bok är en del av slutrapporteringen från de arkeologiska undersökningarna i nordöstra Skåne inför utbyggnaden av E22. Undersökningarna utfördes som ett samarbetsprojekt mellan UV Syd och Regionmuseet Kristianstad. Boken är tidsmässigt avgränsad till neolitikum och består av tio bidrag med mycket skiftande infallsvinklar. Boktiteln är lite missvisande eftersom det i praktiken nästan bara är en »mötesplats» som behandlas, nämligen Hunneberget.

Boken är på många sätt i takt med tiden. Illustrationerna är relativt rikliga, dock inte i färg. Layoutmässigt finns det inget att klaga på. Stor vikt har lagts vid att presentera specialstudier på ett begripligt sätt. Till tidens tecken kan nog också räknas att varje avsnitt är en egen historia, som inte alltid är så integrerad i boken som helhet. Detta är alltså ingen monografi om en plats eller ett ämne.

Inledningsvis diskuterar Ivan Balic tolkningen av kulturlager på Hunneberget. De tidigneolitiska lämningarna påträffades mest i svackor och

inom ett område med huslämningar. Till denna period kan också resterna av en möjlig dös räknas. De mellan-neolitiska kulturlagren var anorlunda, mycket omfattande och fyndrika. Till denna period räknar Balic också tre stolpcirklar. Av illustrationerna framgår de bevarade lagrens utbredning. Stora ytor med neolitiska aktivitetsspår var störda av senare tiders jordbruk.

Björn Geddas bidrag behandlar landskapets utveckling och fokuserar speciellt på strandängarnas betydelse. Fallande havsnivåer öppnade nya betesmarker som sedan kunde omvandlas till åker och äng. En neolitisering utan yxornas tunga dunkande i urskogen antyds.

Sammantaget påträffades 8,6 kilo ben i de neolitiska kontexterna. Detta låter kanske inte så imponerande om man betänker den långa tidsrymd som de ackumulerats under. I ett svenskt neolitiskt perspektiv måste dock benmaterialet sägas utgöra ett sällsynt bra källmaterial. Den osteologiska analysen är utförd av Ola Magnell och präglas av klarhet i framställningen och föredömliga diagram för den som själv vill fundera vidare. I framställningen finns många intressanta iakttagelser och jämförelser. Den relativt rikliga förekomsten av ben har medfört att ben och hornföremål inte bara är intressanta men kuriösa inslag i fyndmaterialet. Här öppnar sig en sällsynt möjlighet att studera neolitiskt ben- och hornhantverk på ett systematiskt sätt. Balic & Knarrströms bidrag tar väl tillvara denna möjlighet. Deras analys integrerar såväl hantverksavfallet och flintredskapen som de färdiga ben- och hornföremålen.

Avsnittet om flinthantverk av Bo Knarrström inbegriper såväl tekniska analyser som funktionsanalyser. Eftersom materialet är den första större samling av kristianstadflinta som analyserats på detta sätt är detta bidrag av stor betydelse. Man kan säga att fördomarna om kristianstadflintan till stor del besannas. Dess oförutsägbara frakturegenskaper verkar medföra en överproduktion av avslag. På Hunneberget har tekniken genomgående varit enkel och flintkvaliteten beskrivs som delvis genomusel. Den dåliga flintan har också försvårat funktionsanalysen medelst mikroskopering. På det hela taget får man intrycket av ett ytterst motspänstigt källmaterial.

Att läsa om neolitisk keramik kräver ofta en hög grad av uppmärksamhet och koncentration. Anna Lagergrens bidrag i ämnet präglas dock av en vilja att bli förstådd. Texten präglas av källkritisk medvetenhet. Fyndkontexterna bedöms efter sina respektive förutsättningar. Också fyndens spridning över ytan diskuteras och möjligheten att se ytmässigt avgränsade funktioner påvisas. Avsnittet tar upp flera olika perspektiv på keramikmaterialet, allt ifrån de neolitiska lerskivornas funktion till keramikdepositionerna i stolpcirkellarna. Den dekorbaserade analysen kompletteras av tunnslipsanalyser av Torbjörn Brorsson.

Efter de mer avgränsade bidragen följer en längre text av Anders Edring som behandlar undersökningarna ur ett regionalt landskapsperspektiv. Avsnittet är en något förkortad version av författarens licentiatavhandling. Många av de ovan beskrivna specialstudierna återkommer i denna text fast i ett regionalt sammanhang. Analysen av landskapet är inspirerat av Lefebvres idé om hur ett trialektiskt förhållande mellan form, struktur och funktion påverkar upplevelsen av landskapet. Om någon tycker att detta är för komplicerat så finns det många prickkartor av traditionellt snitt att titta på.

Boken avslutas med ytterligare en text av mer sammanfattande karaktär. Magnus Andersson jämför undersökningen med andra, mer välundersökta skånska områden. Undersökningen vid Hunneberget används också som utgångspunkt för att belysa problematiken kring de mellanneolitiska kulturformerna.

Sammantaget är detta en bok som alla neolitiskt intresserade bör läsa. Men det finns också bidrag som rekommenderas en vidare publik. Speciellt avsnittet om ben och flinthantverk förtjänar definitivt en vidare läsekrets. Också den mödosamma analysen av kristianstadflinta förtjänar spridning.

Självklart finns det också invändningar mot varje publikation. Den vanligaste invändningen är att något saknas. I ett arkeologiskt sammanhang är det inte lätt att bemöta sådana synpunkter, och vi får nog finna oss i att inte alla frågor får ett svar i samma bok. Själv tycker jag att *Kustslättens mötesplatser* är en bok som utifrån sina målsättningar och metodval levererar ett gott resultat.

På ett mera principiellt plan finns det dock några saker som kan diskuteras. Ett första problem är avrapporteringens form. Det är en förståelig och vällovlig ambition att inte tynga framställningen med alltför mycket data. Nackdelen med detta förfarande är att boken blir svår att förhålla sig källkritiskt till. Paradoxalt nog blir den båda lättläst och svårgränslig på samma gång. I vilken grad data presenteras varierar också mellan avsnitten. Avsnittet om ben är lättförståeligt, avsnittet om flinthantverk kräver mycket antecknande om man försöker förstå skillnaden mellan tidig- och mellanneolitikum efter eget huvud.

Den i och för sig rimliga tanken att låta materialet belysas ur flera perspektiv skulle nog tjäna på tydligare presentation och diskussion av källmaterialet. Det kan i sammanhanget nämnas att avsnittet »Presentation av ett källmaterial» återfinns på sidan 242. Det är också på denna sida läsaren för första gången får se en översiktsplan över hela utgrävningsområdet.

¹⁴C-dateringar diskuteras i flera bidrag men det är först på sidan 245 som de samlade resultaten presenteras. Resultaten är för övrigt problematiska då endast en datering styrker antagandet att det mycket omfattande mellanneolitiska keramikmaterialet och timmercirkellarna kan dateras till MNA.

Även att bedöma Hunneberget-boplatsens utsträckning kan vara problematiskt för läsaren. De tidigneolitiska lagren har huvudsakligen bevarats i svackor. De mellanneolitiska lagren täcker större ytor och beskrivs som resultatet av en massiv uppbyggnad av kulturlager. Dessa lager är tydligt utmärkta, men det framgår också att det finns ytterligare lager med neolitiskt innehåll som skadats av senare aktiviteter. Efter ytterligare 200 sidor framgår det att de neolitiska fynden huvudsakligen är samlade på den norra delen av Hunneberget vilket måste betyda att det finns lämningar även på den södra sidan.

En ytterligare orsak till mitt bläddrande fram och tillbaka var mina försök att förstå varför Hunneberget tolkats som en mellanneolitisk mötesplats/centralplats. De olika bidragen tenderar att hålla med om att så är fallet, men flyttar bevisbördan till ett annat bidrag. Av kermikavsnittet framgår det att materialet på inget sätt

skiljer sig från andra kända boplatser från perioden i fråga. Benmaterialet antyder inte heller att platsens funktion förändrats under neolitikum. Några mera klassiska kännetecken på centralplatser som palissader och diken finns inte heller på Hunneberget. Visserligen finns timmercirk-larna, men de är tveksamt daterade och kan passa in i en boplatstext. Dessutom kan tidig-neolitikum på platsen kontra med ett rituellt hundoffer i en svacka och en möjlig dös.

Argumenten för att Hunneberget var en mötesplats är två till antalet. Av flintmaterialet dras slutsatsen att verksamheten saknat bredd under mellan-neolitikum. Exempelvis saknas spår av benhantverk och redskap för skörd i det mellan-neolitiska materialet. Tolkningen blir då att det inte rör sig om ett traditionellt boplatstext. Som framgått ovan så är detta första gången ett liknande material analyseras, dessutom endast med utgångspunkt från lagertillhörighet, inte spridning. Angående skörderedskap fanns det visserligen inga sådana i det slipspårsanalyserade materialet från mellan-neolitikum, men den samlade mängden från tidig-neolitikum var ett enda spån.

Det andra argumentet utgår från att kulturlagren på Hunneberget var tjocka, saknade synbar stratigrafi och innehöll rikligt med omdeponerat material. Lagrens beskaffenhet antas bero på platsens intensiva och kortvariga användning. Om man ville vara lite elak skulle man kunna säga att allt som är arkeologiskt begripligt tyder på boplatstext, medan det man vet lite eller inget om tyder på mötesplats.

Slutligen måste det också påpekas att boken är mycket geografiskt avgränsad till sin natur. Världen utanför Skåne ter sig skugglik och diffus. Blekinge verkar trots det korta avståndet och landskapets rika stenåldersboplatser knappast existera, medan resten av världen ligger helt bortom horisonten. Om detta beror på en välvald geografisk avgränsning eller om det är ett uttryck för en skånsk arkeologisk tradition låter jag vara osagt. Att det är en väldigt skånsk bok är det dock ingen tvekan om.

Jag skulle alltså vilja ha mer information, fler spridningskartor, fler tabeller och mer källkritik. Som framgått ovan är jag inte heller så säker på det kloka i att låta kulturlager utgöra grun-

den för all analys. Visserligen är modern exploateringsarkeologi ofta extremt tvådimensionell på ett olyckligt sätt, men att helt avstå från yt-mässiga jämförelser känns tveksamt. Sammanfattningsvis är detta ändå en bok som väl svarar upp mot tidens krav. Den bör läsas i sin helhet av alla som är intresserade av svenskt neolitikum. Vissa avsnitt förtjänar en ännu bredare läsekrets.

Carl Persson

Furuvägen 21 B
SE-302 44 Halmstad
persson-carl@spray.se

Visbyfranciskanernas bok. Handskriften B 99 i Kungliga biblioteket. Latinsk text utgiven med översättning, inledning och register av Eva Odelman och Evert Melefors. Arkiv på Gotland 5. Visby 2008. 208 s. inkl. faksimiltryck av handskriften. ISBN 978-91-971632-0-0.

Det är en synnerligen viktig och berömvärd insats att denna skrift ges ut, viktig som den är för kändedomen inte bara om gotländsk historia, utan också om allmän sådan. Dock är det en volym för forskare och inbitna gotlandicasamlare. Att tro att det skulle vara något för en populärvetenskapligt konsumerande publik vore att vara mer än lovligt naiv.

Bokens layout är väldigt snygg och översättningsarbetet gör att denna tidigare komplicerade källa nu blir lätt tillgänglig för forskare. Att säga att det är en viktig gotländsk källa vore att underestimera. Det är en mycket *viktig* sådan, men också en mycket viktig hanseatisk källa. Däri ligger dock också vissa brister i utgåvan.

Sammantaget är detta ett synnerligen förnämligt arbete. Det är inte i enstaka läsningar här och där, eller i en del i mitt tycke märkliga namntolkningar där jag är oense med Odelman och Melefors, som min kritik ligger. Företrädesvis ligger den i behandlingen av namnmaterialet, även om jag också hellre sett titeln »Visbyfranciskanernas handskrift», som varit den vanligaste brukade fram till nu. Men det är egentligen en bisak.

Evert Melefors och jag kommunicerade en del angående namnmaterialet i handskriften, och det vore åter en underestimering att påstå

att vi var överens. Melefors och jag har forskat i olika »världar». Han i gotländska bönder, djupt rotade i den lantliga myllan, jag däremot i gäststenarnas hårda, hanseatiska stadsmiljö. När vi började var våra utgångspunkter också väldigt åtskilda, men under vägens gång närmade sig Melefors mitt sätt att tolka namnmaterialet från Visby (kanske mest beroende på att Birger Sundqvists bok *Deutsche und Niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420* från 1957 mer står på min tolkningshalva), men tyvärr nådde han inte ända fram.

Jag ska gärna medge att det inte alltid är lätt att tolka den latinska prepositionen »de» (»från»), eftersom den ofta följde med även i ärftliga familjenamn (jfr det adliga »von»). I mycket köpte också Melefors ståndpunkten att om det stod »de Megedeborch» så skulle det inte skrivas »från Magdeburg», utan istället »van Magdeburg». Vad som emellertid gör mig förtvivlad är, att då det handlar om uppenbart nordiska namn i staden så bortfaller hos utgivarna omedelbart möjligheten av familjenamn och stadstilhörighet fullständigt! Så får vi istället t.ex. den fullständigt absurda situationen att vi skulle ha sex personer »från» Söderköping antecknade i begravningslistan över stadsbor och utlänningar, men inte en enda från Skänninge, Norrköping, Nyköping eller Stockholm. Hur trovärdigt är det? Detsamma gäller de tre »från» Kalmar i lista ett och fyra. Namnet Kalmar är ett synnerligen välbelagt och vanligt släktnamn i många städer, inklusive Visby, där Conrad och Detmar 1300, Henrik 1358 och Conrad 1392 t.ex. är kända.

Samma sak gäller de gotländska ortnamnen. Det värsta exemplet gäller *visbyborgmästaren* Ödmund »från» Stenhal. Namnet Stenhal placeras, föranlett av det nordiska dopnamnet (och även det nordiska Hegvald), i *ortnamnsregistret*! Det skulle alltså innebära, att en bonde var borgmästare i Visby! Men varför antecknades han, och sedan även Hegvald »från» Stenhal, då i borgarlistan? Och hur troligt är det med en Tideman »från» Tingstäde (dessutom med tillägget »van Dincstede»), med ett rent tyskt dopnamn, en *skeppare* Hegvald »från» När (antecknad i borgarlistan) och att Katarina *van* Tenggelgarten i borgarlistan skulle vara »från»

Tängelgårde? Särskilt som det faktiskt finns ett säkert namn från gotländska landsbygden i samma borgarlista, vilket därför att det hamnat fel helt har övermålats (Botheid från Stånga). Varför bara måla över henne och inte de andra som enligt utgivarna skulle vara från landsbygden?

Slutligen frågar jag mig i detta sammanhang hur utgivarna kan utgå från att det i fallen Johan Hellvi, Johan Dalhem och Johan När är personer »från» dessa socknar. Det blir särskilt intressant i ljuset av att en gravsten i domkyrkan ligger över (Guduin)us Iohannisone de He[1]hahwii, en annan över rådmannen Nicolaus van Dalhem, samt att *skepparen* Hegvald de Ner, som nämnts, är antecknad i borgarlistan hos franciskanerna. Och vad är det som bestämmer herr Johan »de Bödhum» i borgarlistan som *kyrkoherde* i Böda mer än utgivarnas högst subjektiva åsikt att han måste ha varit det? Det är tyvärr föga trovärdigt.

Jag menar inte att utgivarna rakt av skulle ha köpt namn som släktnamn i samtliga fall, men utgåvan hade vunnit i trovärdighet om de varit mera försiktiga, och kanske i stället använt den latinska formen, med en notis i texten om att denna användes då det var svårt att avgöra härkomst eller (ärvt) binamn (även om jag anser det uppenbart att vi i de nämnda fallen har med i Visby födda eller åtminstone inflyttade personer att göra). Det kan också tyckas vara ovidkommande, men just detta tillvägagångssätt är en del av det onödiga förtyskande av Visby som skett över hundra år. Så fort det har dykt upp ett gotländskt ortnamn har man lyft ut det ur Visbysammanhanget, och kvar har därför bara blivit tyska namn. Inte undra på att vi genom åren fått en bild av »det tyska Visby». Jag brukar skämtsamt tala om »den gotländska bondgården Visby», just därför att de från gotländska landsbygden emanerande visbyborna alltid görs om till bönder. Helt klart är att man måste ta utgivarnas tolkningar av personers ursprung med en stor nypa salt (utom kanske i begravningslistans avdelning två och tre, där det förefaller mer sannolikt). Dessa tolkningar är uteslutande styrda av Odelmans och Melefors' personliga avgöranden.

Ett annat tillvägagångssätt som jag hade gjort annorlunda är när en kvinna nämns med bi-

namn i genitivform, som t.ex. »Hille Lyberti». Även om jag villigt medger att det i de absolut flesta fallen rör sig om en hustru så är det inte avgjort i alla fall. Det kan även röra sig om en dotter, så som t.ex. hustrun till borgmästaren Conrad van dem Berghe, Mechtild Votes, utvisar. Det korrekta borde ha varit att notera i kommentarstexten att det med största sannolikhet rör sig om hustrur, men att i texten skriva »Hille Lyberts» istället för »Hille, Lyberts hustru».

Det minst bra med denna berömvärda utgåva är dock personregistret. Här är det åter igen den lantliga myllan som talar. Fastän Visby ingick i den hanseatiska gemenskapen, och skrivarerna i de flesta fall tycks rotade i plattyskan, så har den svenska bondetraditionen fått styra principerna för registret. På hanseatisk botten är det *alltid* binamnet som är det primära, vilket naturligtvis också är det vettigaste, eftersom få söker på dopnamn, som ju är mycket svårare för särskiljande av personer. Odelman och Melfors tvingar forskaren som söker uppgifter om personer till ett väldigt onödigt extrasläende i registret, eftersom man först måste gå på binamnet, och sedan till dopnamnet. Jag vet att detta opraktiska registersystem har hävd i Sverige, åtminstone sedan registret till första delen av *Diplomatarium Suecanum* gavs ut.

Så slutligen något som jag inte kan kritisera för hur det är utfört, men däremot för hur det inte är utfört, nämligen något mera beskrivande om själva handskriften. Det hade varit värdefullt om utgivarna nämnt att kalendariets första säkerställda notis är från 1344, och att det glesa utfyllandet indikerar att handskriften är ett komplement till ett huvudkalendarium som bör ha

funnits i konventet (vilket också styrks av gåvor till bröderna som inte är antecknade i handskriften, som t.ex. rådmannen Henrik Ribbenes' före 1442). För begravningslistan hade det också varit värdefullt att nämna att den måste ha tillkommit som en avskrift av en förlaga kort efter 1350, och sedan successivt fyllts på. Detta framgår bl.a. av den tyskspråkige skrivarens uppenbara felläsningar. Så t.ex. när han skriver Halduandis Nicholai, som uppenbart (vilket också korrigerats av utgivarna) är fel för Haldiaudis Nicholai i det original han skrivit av. Till dessa felläsningar kan tveklöst även fogas första namnet i begravningslistans avdelning tre (över landsbygdsfolk), Halwaiclus de Gardis, vilket skulle kunna tolkas som ett ursprungligt »Halwaichis», d.v.s. kvinnonamnet Hallvig.

Men, summa summarum, så är detta en estetiskt tilltalande och viktig publikation, och jag förstår att det ligger ett oerhört arbete bakom den. Man kan överse med de smärre brister jag pekat på, men jag har alltså kraftiga invändningar mot det sätt som på vilket personregistret utformats. Men originalhandskriften är också avfotograferad, så att vem som helst som kan läsa medeltida handskrift kan kontrollera själv. Alltså ändå stora rosor till utgivarna, Eva Odelman och Evert Melefors.

Dick Wase

Jönåkersvägen 6
SE-122 48 Enskede
dick@oeispeis.se

